

SUOMALAINEN HALLITSIJAKUVA 1809–1906

Näkökulmia suomalaisuuteen poliittisen kulttuurin lähtökohdista

Suomen historian pro gradu –tutkielma

Tatu Leskinen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Historian ja etnologian laitos
Tekijä Leskinen, Tatu Pekka Juhani	
Työn nimi Suomalainen hallitsijakuva 1809–1906. Näkökulmia suomalaisuuteen poliittisen kulttuurin lähtökohdista.	
Oppiaine Suomen historia	Työn laji pro gradu -tutkielma
Aika 30.09.2002	Sivumäärä 59 + 13
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tutkielmassa tarkastellaan suomalaisuutta hallitsijakuvan hahmottamisen kautta kansallisvaltion rakentamisen ja kansallisen ajattelun aktiivikaudella. Suomalaisen hallitsijakuvan hahmottaminen tapahtuu eurooppalaisen ja venäläisen hallitsijakuvaston traditiossa. Tarkastelussa keskeiseen asemaan nousee aihepiirin puitteissa tapahtuva kansallisen ja valtiollisen, symbolisen ympäristön rakentaminen ja rakentuminen aikakauden poliittisessa kielenkäytössä. Lähtökohtana on yhteiskunnallisen todellisuuden rakentuminen historiallisesti kulttuurin ja kielen käytännöissä, joihin liittyvää vallan näkökulmaa kosketellaan soveltamalla retorista ja diskurssianalyttistä lukutapaa.</p> <p>Esityksen rakennetta metodinaan hyödyntävä työ etenee historiankirjoituksen hallitsijoiden ja suomalaisuuden esityksistä historiakuvien ja -käsitysten syntymiseen ja välittymiseen tavoitteenaan hallitsijakuvan tarkastelussa syntyvien näkökulmien tematisointi. Jäsennys pohjautuu yhtäältä konstruktion aikakauden poliittisen kulttuurin tekijöistä, toisaalta vaikutuksensa tuo lähdeaineiston tarjoama mahdollisuus tarkastella suomalaisten hallitsijoita valtion ja sääty-yhteiskunnan määrittämältä julkiselta suunnalta ja muistitiedon epäviralliselta, kansanomaisemmalta suunnalta. Keisarilliset julistukset, säätyjen valtiopäiväpuheet ja hallitsijoista kertova muistitieto mahdollistavat tutkimusasetelman puitteissa vaihtoehtoisia näkökulmia historiaesitysten päätöksen sävyttämään puheeseen kansasta, oikeudenmukaisuudesta ja laillisuudesta. Monimuotoinen hallitsijakuva rakentuu suhteessa aikaisempiin historian esityksiin ja tiivistyy käsityksiin kunnioitetusta ja reteästä isäntämiehestä sekä käsityksiin aina oikeamielisestä, suojelevasta, kollektiivisesta isähahmosta, jolle suomalaisuuden peilaajana oikeudenmukaisuus lainkuuliaisuutena saavutti lähes mystiset mitat.</p>	
Asiasanat: identiteetti, hallitsija, sääty-yhteiskunta, valtio, valta, autonomiakausi, nationalismi	
Säilytyspaikka: Historian ja etnologian laitos / historia	

Sisällys:

1. Hallitsijakuvan muotoutuminen	
1.1. Identiteetti ja poliittinen kulttuuri tutkimuksen kohteena	1
1.2. Usko, lojaalisuus ja kansanomaisuus	13
1.3. Tiedon väylät ja historiakuvien muodostuminen	22
1.4. Valistusta kansakunnan hyödyksi	31
2. Suomalaisten hallitsija	
2.1. Oikeamielinen isä, lakiemme suoja	36
2.2. ”Sillä laki on kansan oikeudentunto.”	41
2.3. Hallitsija ja kansa suomalaisuuden keskiössä	48
2.4. Laki se on isäntämiehelläkin, lainkuuliaisuus kansalla	54
3. Lähteet	60

1. Hallitsijakuvan muotoutuminen

1.1. Identiteetti ja poliittinen kulttuuri tutkimuksen kohteena

Tämän tutkielman liikkeelle panijana on ollut kysymys historian, historiakuvan ja –käsitusten merkityksestä ihmisen itseymmärrykselle ja etenkin tämän taustalla oleva kysymys siitä, kuinka nämä kuvat ja käsitykset historiasta ovat muodostuneet sellaisiksi kuin ovat. Erinäisten sattumien seurauksena puolestaan on valikoitunut se näkökulma, jonka kautta tätä kysymystä lähestytään. Hieman yleistäen voidaan sanoa, että käsillä olevassa tutkielmassa tehdään katsaus suomalaisuuden ja suomalaisen identiteetin historiaan hallitsijakuvan kautta, mikä poliittisen kulttuurin puitteissa näyttäytyy yhtenä sen keskeisimmistä elementeistä. Onhan suomalaisen poliittisen identiteetin aina 1800-luvun jälkipuoliskolle asti katsottu rakentuneen säätyyn kuulumisen lisäksi sen varaan, kenen hallitsijan alamainen hän oli¹, mitä ilmentää myös historiankirjoituksesta tuttu menneisyyden jäsentäminen hallitsijakaussittain.

Autonomian ajan säätyedustuslaitoksen kausi, vuodet 1809–1906, nostavat tarkastelun keskiöön ajan kaksi valtiomahtia, hallitsijan ja säädyt. Paitsi tästä säätyyhteiskunnalle ominaisesta asetelmasta, lähestytään tutkielmassa hallitsijakuvaa myös kansanomaisemmalta suunnalta perehtymällä hallitsijoista kertovaan muistitietoon. Tarkastelun alla olevan aikajakson keskeisimpiä yhteisiä nimittäjiä ja rajaajia ovat säätyyhteiskunta, autonomiakausi sekä jakson lopulla tapahtunut hallitsijan arvovallan murentuminen, jonka yhteydessä on puhuttu myös hallitsijakuvan murroksesta². Hallitsijalla tarkoitetaan tässä nimenomaan monarkkia ja sitä lähestytään ennen kaikkea valtion yleisenä yhdistävänä tunnuksena, symbolina. Suomalaisille yhteisenä tunnuksena hallitsijaa ja hallitsijakuvaa voidaan kutsua myös kansalliseksi symboliksi. Sellaisena se asettuu tässä niihin 1800-luvun eurooppalaisiin, yhteiskunnallisiin yhteyksiin, joiden polttopisteessä olivat kehittyvät kansakunnat ja kansan nouseminen sen henkisen projektin keskiöön, jossa sen taajoja rivejä alettiin integroida aluilla oleviin kansalaisyhteiskuntiin kansallisten arvojen, muistojen sekä myyttien laajamittaisella kehittälyllä ja tarjonnalla.

---

¹ Nygård 2001, s. 86; ks. myös Klinge 1999, s. 291 ja Valenius 1996, s. 107.

² Ks. Rasilainen, Aki, Suomalainen hallitsijankuva Venäjän–suhteiden kriisivaiheessa 1899–1902. Turku 1986.

Historiallisena ilmiönä symbolinen ja aatteellinen yhtenäisyyden viljely ei ollut mikään uusi, saati vasta moderniin kansallisuusaatteeseen ja kansallisvaltioiden syntyyn eli nationalismiin liittyvä. Keskustelua onkin käyty siitä, milloin voidaan puhua varsinaiseen moderniin kansalliseen tietoisuuteen liittyvistä identiteeteistä tai niitä edeltäneistä varhaismoderneista kansallisista identiteeteistä³. Ruotsissa yhteistä ideologiaa kansasta oli kehitelty suurvalta-ajalta lähtien,⁴ ja yleensä nationalismiin keskittyneissä tutkimuksissa sangen tavallista on ollut sen alkujuurien ulottaminen aina antiikin aikaan asti. Myös suomalaisen nationalismin varhaisvaiheita on haluttu hahmottaa jo 1700-luvulta⁵. Viime kädessä kysymys on usein siitä, kuinka onnistunut käsitehistoriallinen erittely yhdistetään jonkin yhteisöllisen kokonaisuuden aatteellisen kiinteyden rakentumiseen konkreettisessa tutkimustyössä.

Kansallista ja poliittista omakuvaa suurvalta- ja vapauden ajan Ruotsissa tutkinut Jonas Nordin on jaotellut nationalismin ja kansallisten identiteettien tutkimuksen kehityksen karkeasti kolmeen päälinjaan.⁶ Ensimmäinen ja vanhin, 1920-luvulta kehittynyt suuntaus näkee nationalismin antiikin aikaan asti ulottuvana ikivanhana ja alkuperäisenä ilmiönä, joka on aina ohjannut ihmisen poliittista käyttäytymistä. 1970- ja 80-lukujen vaihteessa, edelläkävijöinä Ernest Gellner ja E. J. Hobsbawm, syntyneen toisen linjan mukaan nationalismi on yhteiskunnallisen kehityksen mukana syntynyt moderni ilmiö, joka ilmaantui uutena identifioitumismuotona sääty-yhteiskunnan hajonamisen myötä⁷. Kolmas, niin ikään 1970-luvulta vaikuttanut ns. etninen linjaus sijoittuu tavallaan kahden edellisen välimaastoon, jossa etninen yhteenkuuluvuus tai nationalismi nähdään vanhana, kollektiivisena identifioitumismuotona ja joka on elänyt yhdessä muiden identifioitumiskanavien kanssa vaikuttaen tavallisesti vain tietyissä yhteiskuntakerroksissa. Ajan saatossa kansallinen tietoisuus on sitten kehittynyt ja ollut eri vahvuinen eri aikoina ja eri alueilla syntyäkseen poliittiseksi massailmiöksi kuitenkin vasta modernina aikana. Linjauksen tunnetuimpia edustajia ovat Anthony D. Smith ja Benedict Anderson.⁸ Nordinin mukaan selvä kansallistunne on kuitenkin ollut kehittä-

³ Tästä ks. Ihalainen 2001, s. 402-417.

⁴ Nordin 2000, s. 444.

⁵ Manninen 2000.

⁶ Nordin 2000, s. 13-14.

⁷ Keskeisiä teoksia ovat Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism* (Oxford 1983) sekä Hobsbawm, E.J., *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge 1990).

⁸ Esim. Smith, Anthony D., *National Identity* (London 1991) ja Anderson, Benedict, *Imagined Communities* (New York 1991).

tymässä Ruotsissa siis jo 1600-luvun loppupuolelta lähtien ja sitä on myös tietoisesti pyritty vahvistamaan ja levittämään väestön keskuudessa.⁹

Pienessä, yhtenäisessä ja vähäväkisessä Suomessa kansallisen identifioitumisen on yleensä nähty kehittyneen paljolti etniskansallisen kansallistunteen ympärille, mutta saaneen osansa myös Suomen perinteisestä asemasta eräänlaisena valtion esi-asteena, joka sitten etenkin 1800-luvulla alkoi kehittyä.¹⁰ Etniskansalliseen kehityksen keskeisinä aineksina on pidetty yhteistä syntyperää, historiaa, kulttuuria, (kansan-)kieltä ja rotua, joiden luomissa puitteissa kansa näyttäytyy jonkinlaisena maineikkaaseen mutta hämärään menneisyyteen asti vahvat juurensa ulottavana veljien ja siskojen muodostamana suurperheenä.¹¹ Klassisina elementteinä historiankirjoituksen suomalaisia on kansana yhdistänyt kieli, maantiede, historialliset kokemukset ja perustuslait. Keisari-suuriruhtinaista suomen kielen aseman edistäjänä muistetaan Aleksanteri II, jonka hallitessa suomi tuli virkakieleksi vuonna 1863. Poliittisen historian näkökulmista Suomen legaalisesti korostuneessa kansallisessa ajattelussa kieltä voimakkaampana yhdistävänä siteenä on pidetty perustuslakeja. Jo autonomiakauden tutkimuksesta juontaa puolestaan juurensa keskeinen valtio-aspekti. 1840-luvulla kehitettiin suomen kielen sana valtio, jonka ympärille rakentui suomalaisillekin historioitsijoille rakas kansallinen projekti huipentuakseen toisen maailmansodan jälkeen, kun valtion muodostaminen nostettiin historian tärkeimmäksi määrittäjäksi. Valtio nähtiin yleisesti ihmisten viholliselta suojautumisen ja etujen valtaamisen historian kauneimpana hedelmänä ja Suomessa tavallaan kansalaisten yhteisenä ja yhtenäisenä edustajana, mikä oli tunnettu hahmotelma myös suomalaisessa valtio-opissa 1900-luvun alkupuolella. Monesti valtion vastaparina tarkastellun kansalaisyhteiskunnan muotoutuminen ja vapaa kansalais-toiminta onkin ollut täällä organisoitumistapansa vuoksi lähellä valtiota ja pitkälti siitä riippuvaista.¹² Valtion hahmottamisella hallitsijakuvan tarkastelun taustalle asetetaan aihepiiri sille eurooppalaisen ajattelun jatkumolle, jossa ainakin Thomas Hobbesista (1588–1679) lähtien oli muotoiltu periaatetta valtiosta ihmisten yhdessä muodostamana

---

⁹ Nordin 2000, s. 444.

¹⁰ Jutikkala 1978, s. 106-29; Jussila 1987; Alapuro 1994, s. 65-7; Klinge 1997a, s. 29-30; Nousiainen 1998, s. 22; Klinge 1999, s. 293-4.

¹¹ Smith 1991, s. 12.

¹² Palonen 1980, s. 99, 112 ja 194; Kemiläinen 1993; Haapala 1995, s. 41; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 73-8; Jussila 1996, s. 73; Tommila 1999, s. 17-19 ja 22.

keinotekoisena persoonana¹³ ja jossa perinteisesti hallitsijaan henkilöitynyt valtio oli autonomiakauden Suomessa omaksutussa valtiollis-poliittisessa ajattelussa sekä arki-kielen merkityksissä kehittymässä erillisemmäksi subjektiksi ja oikeushenkilöksi käsitettynä korvaamaan hallitsijaa suvereenin vallan käyttäjänä sekä alamais-kansalaisen oikeuksien turvaajana.

Yleisessä yhteiskunnallisessa ajattelussa on idealla valtiosta yhteisen edun ja hyvän puolustajana Suomessa pitkä perinne. Modernin sosiaali- ja interventiovaltion idean syntyyn johtavan ajattelun taustalla voi nähdä niin J. G. Fichten ja J. S. Millin filosofian kuin myös klassisen saksalaisen idealismin ja G. W. F. Hegelin (1770–1831) yhteiskuntafilosofian, jossa yhteiskunta erottui valtiosta yksilöiden etujen ajamisen alueena, mutta täydellistyi kansalaisyhteiskuntana vasta lopullisessa valtiossa.¹⁴ Hegelin opit levisivät myös Suomeen ja vaikuttivat autonomiakauden valtio-oikeudelliseen ajatteluun ja etenkin J. V. Snellmaniin (1806–81), jonka 1840-luvun kirjoitukset tulivat tutuksi nuoren sivistyneistön joukossa muun muassa Zacharias Topeliukselle (1818–98), J. L. Runebergin (1804–77) ohella suomikuvan kenties merkittävimälle muotoilijalle¹⁵. Hieman myöhemmin Suomen akateemisen maailman pääasiallisena orientoitumisen alueena suurin piirtein toiseen maailmansotaan asti olleessa saksalaisen tieteen ja kulttuuriperinteen traditiossa yhteiskuntaa kehittyi vastaamaan tavallaan kaksi, saksalaisen sosiologian perustajahahmona tunnetun Ferdinand Tönniesin (1855–1936) toistensa vastakohdiksi asettamaa käsitettä *Gesellschaft* ja *Gemeinschaft*, joita ei voi suoraan kääntää toisille kielille.¹⁶ Nyt huomion arvoista kuitenkin on, että yhteiskuntaa käytettiin usein valtion synonyyminä ainakin jo 1800-luvun lopun suomalaisissa teksteissä.¹⁷ Myös yhteiskunnan esittäminen subjektina on ollut tavallista.¹⁸

Kansallisten ja poliittisten identiteettien voi katsoa limittyvän toisiinsa. Puhuttaessa esimerkiksi poliittisen identiteetin kansallisista aineksista tarkastellaan kansallista identiteettiä poliittisen identiteetin osana. Poliittiseksi identifioitumiseksi 1800-

¹³ Wiberg 1992, s. 99. Valtion käsitteen historiasta suomalaisessa yhteiskuntatieteiden ympäristössä ks. Palonen 1980.

¹⁴ Jyränki 1986, s. 21-5; Sivenius 1992, s. 161, 169 ja 177.

¹⁵ Viljanen 1986, s. 39-41; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 34; Klinge 1998, s. 85.

¹⁶ Palonen 1997, s. 50. *Gemeinschaft* (yhteisö) on yhdessäkasvaneiden ja yhteisen historian omaavien ihmisten yhteisö, *gesellschaft* (yhteiskunta) taas virallisiin sääntöihin ja yhteiskuntasopimukseen perustuva keinotekoinen sosiaalinen kokonaisuus.

¹⁷ Kettunen 2001, s. 259.

¹⁸ Palonen 1997, s. 51.

luvun Suomessa voi puolestaan katsoa lähinnä sen samastumisen tunteen, joka yhdisti ihmisiä kyläyhteisöä ja sukupiiriä laajemmin säädyn, kirkon ja hallitsijan kautta. Näin ollen hallitsijakuva on tarkasteltava ennen muuta kokoavana, säätyrajat ja muut sosiaaliset erilaisuudet ylittävänä, yhteiskuntaa pystysuorasti yhdistävänä symbolina. Tässä tutkielmassa lähdeaineistosta poimituvat ainekset liittyvät olennaisesti juuri identiteetteihin, mutta myös suomalaisiin liitettyihin totunnaisiin, pysyviin ominaisuuksiin, stereotyyppeihin sekä etenkin muistitiedon osalta mentaliteetteihin, jotka ovat ehkä parhaiten ymmärrettävissä ihmisten jokapäiväisen elämän asenteiksi ja käsityksiksi¹⁹. Mentaliteeteista ja kansallisista stereotyyppioista erottuvana, on identiteetistä puhuttu kokemuksellisena, symbolien ja rituaalien kautta välittyvänä yhteisyytenä, joka on ajalliselta kestoaltaan lyhyt, toistuva ja mahdollisesti muuttuva samastumiskokemus, jolloin tietysti vaikkapa suomalainen identiteetti on kaikkien jakama yhteinen ilmiö²⁰. Paitsi tulkintoina, kuuluvat kaikenlaiset todella tapahtuneeseen nojaavat esitykset historiasta ikään kuin legitiimeinä kertomuksina identiteettejä luovien symbolien, seremonioiden ja rituaalien joukkoon. Vuosisadan loppua kohden, yhteiskunnan muuttuessa ja esimerkiksi talonpoikaistalouksiin kiinnittymättömän väestön kasvaessa perinteinen paikallinen identifioituminen saattoi asettua yhä laajeneviin yhteyksiin. Alkoivat kehittyä uusia, erityyppisiä poliittisen identifioitumisen muotoja aina sivistyksellisistä ja kansallisista aatteista luokkatietoisuuteen, suomalaisuudesta sosialismiin.²¹

Autonomian ajan Suomessa poliittinen kulttuuri kansakunnan rakentamisineen alkoi muotoutua perinteisen ruotsalaisen kulttuurin eliitille jättämässä ja uuden venäläisen valtioyhteyden määrittämässä välimaastossa.²² Ruotsin vallan perintönä on korostettu pohjoismaista patriarkaalista²³ alamaiskulttuuria yleensä, paikallisen itsehallinnon ja demokratiamme juuria sekä arvostettua laillisuuden traditiota erityisesti. Viimeeksi mainittua voi pohtia myös tutkimuksessa näkyvän, lain ja oikeuden lähes sa-

¹⁹ Hutton 1999, s. 69.

²⁰ Esim. Peltonen 1998, s. 20-22.

²¹ Ks. Smith 1991, s. 3-15. Mainituista 1800-luvun loppupuolen kehityksen piirteistä ks. esim. Alapuro 1990 ja Haapala 1990.

²² Honko 1985, s. 17; Smith 1991, s. 61-68; Alapuro 1994.

²³ Patriarkaalisuudella, isännänvallalla, tarkoitetaan Euroopan historian alkuhämäristä periytyviä käsityksiä perheenpään, yleensä isännän, tavasta valvoa kotitalouksiensa ja alaistensa toimintaa kokonaisvaltaisesti ja omavaltaisesti, mutta huolehtivasti. Patriarkaalisuuden varhaisimpana muotona pidetään isännän johtamaa perhettä ja sukuyhteisöä, josta se laajeni koskemaan lähes kaikkia yhteiskunnallisia suhteita kaupankäynnistä ja käsityöstä seurakuntiin, kirkkoon ja valtioon. Patriarkaalisen järjestyksen alueelliseen laajenemiseen ja yksikkökoon kasvuun on viitattu myös termillä patrimonialisuus, ks. Tiuhonen 1994a, s.

maistavan suomalaisen oikeusajattelun tradition, normiuskollisuuden ja säädösten voimaan luottamisen valossa.²⁴ Autokraattisen Venäjän mukanaan tuoman herkän poliittisen ilmapiirin, hallitsevan eliitin maanomistuksen sijasta pitkälti valtion johtamiseen kiinnittyvän aseman sekä talonpoikaisen väestön vahvuuden on katsottu Suomessa joltaneen tilanteeseen, jossa 'kansan' poliittisen lojaalisuuden varmistamisesta tuli 'yläluokille' hienovarainen kysymys,²⁵ johon yhdeksi vastaukseksi ilmaantui keisarikeskeytyksen ja keisarille osoitetun uskollisuuden muuttuminen ja muuttaminen suomalaisiksi patriotismiksi.²⁶ Turun romantiikasta 1810-luvulla alkanutta ja toisen maailmansodan loppuun asti kestänyttä jaksoa on luonnehdittu kansakunnan rakentamisen ja puolustamisen sekä nationalismin aktiivikaudeksi.²⁷

Politiikan käsitehistoriassa tapahtui eri kielissä pääasiassa 1800-luvulla horisontin vaihdos. Tieteenalasta politiikka siirtyi viittaamaan sen kohteeseen, toiminnalliseen ilmiöön. Vanhin muunnelma politiikasta toimintana oli käsittää se elämänpiiriksi. Tilametaforiin nojaavana politiikka sai selvät rajat esimerkiksi suhteessa moraalisiin, oikeuteen, talouteen ja kulttuuriin. Jo 1800-luvulla erotettiin 'poliittiset' tai 'poliittiset yhdistykset' muista ja nykyään vastaava puhetapa ilmenee vaikkapa näkemyksessä politiikasta poliitikkojen toimialana. Vuosisadan lopulta lähtien poliittisuutta alettiin

---

62-8. Isännänvaltaan liittyen on puhuttu myös paternalismista, paternalistisesta ideologiasta ja paternalistisista alamaisasenteista; Mylly 1989, s. 158.

²⁴ Ks. esim. Renvall 1962; Mylly 1989, s. 35-54; Jansson 1993, s. 23-8; Pulma 1993, s. 374-6; Haapala 1995, s. 22 ja 99; Tiihonen 1996a, s. 27-32; vrt. esim. Ylikangas 1982, s. 173-214; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 32; Klinge 1997a, s. 17 ja Nousiainen 1998, s. 24. Vrt. myös Viljanen 1986, s. 26-30; Kempainen 1990, s. 8; Kempainen 1992, s. 443 ja Mustakallio 2000, s. 237. Laillisuuden ohella käytetään myös termiä oikeus. Esimerkiksi Klinge (1997a) puhuu oikeustraditiosta, Haapala (1995) oikeusvaltiosta ja Mylly (1989) oikeusvaltion traditiosta. Klassisen mallin mukaisessa liberaalissa valtiossa valtion tehtävät rajoittuvat oikeusjärjestyksen ja ulkoisen turvallisuuden ylläpitämiseen. Suomessa valtion tehtävät on käsitelty laajemmin ja oikeusvaltio on Ruotsin vallan ajoista asti kehittynyt tarkoittamaan oikeussäännöin organisoitua valtiota, jossa sekä viranomaisten että muun väestön on noudatettava lakia. Eurooppalaisella perustuslaillisuudella, konstitutionalismilla, oli puolestaan myös aineellinen sisältönsä, missä suhteessa Suomen 'perustuslait' olivat myös 1800-luvulla hyvin vajaita. Tältä pohjalta valtio, jolla oli erityisessä järjestyksessä hyväksytty valtiosääntölaki ei ilman muuta ollut perustuslaillinen, koska *konstitutio* sanan varsinaisessa mielessä oli vain sellaisella valtiolla, joka takasi ihmisoikeudet ja vahvisti vallanjaon. Joka tapauksessa historian esityksissä oikeutta pidetään yleensä valtion perustavana tunnusmerkkinä. Ehkä parhaimmassa tapauksessa oikeusvaltion määritelmäksi katsotaan se, että laki turvasi yksilön oikeudet ja näiden yhdenvertaisuuden lain edessä. Sen sijaan harvinaista on, että oikeusvaltiota lähestyttäisiin esimerkiksi kansalaisten käyttämän vallan tai ihmisoikeuksien sisällön perspektiivistä. Kun kohtaa oikeusvaltio-termin, onkin usein syytä pohtia, mistä on kysymys. Myös juuret Suomessa erityisen vahvasti korostuneelle muodolliselle perustuslakikäsitteelle, jonka mukaan olennaista lakien säätämisessä on oikean muodon noudattaminen, eikä se, miten lainsäädäntöratkaisu kajoaa perustuslakien sisältöön, ovat autonomian ajan käytännöissä. Jyränki 1986, s. 5-8.

²⁵ Alapuro 1994, s. 67.

²⁶ Tiihonen & Ylikangas 1992, s. 128-9.

²⁷ Apo 1998, s. 86 ja 121.

tulkita myös toiminnan aspektina ja 1900-luvun keskusteluissa kehkeytyi näkemys poliittisuudesta elämänalasta riippumattomana toiminnan aspektina.²⁸ Tässä perinteessä nojaututaan myös nyt laajaan poliittisuuden käsitykseen viitaten sillä kaikkeen toimintaan, mihin liittyy sosiaalisen ulottuvuus ja mikä voidaan myös käsittää mahdollisuudeksi vaikuttaa omiin elinehtoihin. Brittiläistä kulttuurintutkimusta²⁹ luonnehtineen periaatteen mukaisesti kulttuuri ja myös poliittinen kulttuuri käsitetään siten kaikkiin sosiaalisiin käytäntöihin, koko elämäntapaan kietoutuneeksi. Poliittista voi olla yhtä hyvin esimerkiksi ruokapöytäkeskustelu kuin puolueen muodostaminen tai julkinen debatti jonkin valtiomuodon paremmuudesta. Autonomian ajan poliittinen kulttuuri käsitetään melko laajasti, kollektiivisen historian tuotteena syntyneeksi ja relevanttia poliittista todellisuutta rajaavaksi kehykseksi, jonka puitteissa määrittävät ne hyväksyttävät vaihtoehdot, joista yksilöt ja ryhmät muodostavat poliittiset käsityksensä sekä 'valitsevat' toimintalinjansa. Poliittista kulttuuria käsityksineen ei ajatella omana eristettynä alueenaan, vaan kaikkialla läsnä olevana, koko kulttuuriin liittyvänä ja ihmisen arkipäivässä syntyvänä ja elävänä ilmiönä, jossa tapahtumat ja toimijat luodaan niistä kertovassa kielessä, kertomuksissa ja tulkintoissa. Säätö-yhteiskunnassa poliittista kulttuuria hallitsi luterilaisen kirkon ja hallitsijan määrittämä yhteiskuntanäkemyks, joka kiteytyi hierarkisuuden, isännänvallan ja säädyn määräävän syntyperän tärkeyden periaatteissa. Suomessa vallitsi aatelin ja papiston johtama alamaiskulttuuri, jossa jokaisen tuli raamatullisen periaatteen mukaisesti kunnioittaa hänen yläpuolellaan olevaa maallista ja hengellistä hallintorakennelmaa, esivaltaa, olla kuuliainen laille sekä tehdä ahkerasti työtä kutsumustaan seuraten ja tyytyä paikkaansa maallisessa hierarkiassa.³⁰

---

²⁸ Palonen 1997, s. 12-13.

²⁹ Brittiläisellä kulttuurintutkimuksella tarkoitetaan tässä yleisesti lähestymistapoja, jotka pyrkivät selvittämään kulttuurisia prosesseja ja erityisesti populaarikulttuurin merkitystä. Yhdenmukaisen teoreettisen näkemyksen sijaan periaatteina suuntauksessa on korostettu monitieteellisyyttä ja monimenetelmällisyyttä. Tutkimustraditiona suuntaus liittyy läheisesti Birminghamin *Centre for Contemporary Studies*in perustamiseen vuonna 1964. Keskuksen johtajana toimi pitkään Stuart Hall. Sen lakkauttamispäätös tehtiin tuotantolukujen perusteella kuluvana vuonna 2002. Suuntaus on vaikuttanut myös Suomessa yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen. Joka tapauksessa suomalaisessakin tutkimuksessa on jo kauan kaivattu siirtymistä metodisen pluralismin ja eklektismin suuntaan tai metodien ymmärtämistä kohteesta ja kysymyksenasettelusta riippuvaksi. Tästä ks. Palonen 1997, s. 3. Enemmän kulttuurintutkimuksesta ks. Rantanen 1997b, s. 109-25.

³⁰ Poliittisen kulttuurin määrittely: Tiihonen 1996b, s. 384-5 ja 391-2; Palonen 1997, s. 29; Rantanen 1997b, s. 111; Kuusisto 1998, s. 14; Nousiainen 1998, s. 19; Nygård 2001, s. 87. Seppo Tiihonen puhuu *valtiollisen herruuden* sisällön oppimisesta kotona, koulussa ja arkipäiväisessä elämässä tapahtuvan sosialisoinnin kautta (Tiihonen 1996a, s. 43.) ja Juhani Mylly *historian funktionaalista poliittisuudesta* viitatessaan väistämättömästi ja vahvasti myös ihmisten arjessa läsnä olevaan historiaan poliittisine mer-

Autonomiakauden poliittista kulttuuria lähestytään hallitsijakuvan avaamasta näkökulmasta. Poliittisen kulttuurin ja hallitsijakuvan tarkastelua luonnehtii karkeasti paitsi tapa lähestyä niitä mentaliteettien, stereotyyppien ja identiteettien suunnalta myös ajan yhteiskunnalle ja poliittiselle kulttuurille olennaisen, kolmen toisiinsa nivoutuneen elementin määrittämä tematiikka: 1) Kollektiivisen ja persoonattoman byrokratian ohella voimakas ja persoonallinen etäisauktoriteetti on katsottu suomalaisen yhteiskunnan auktoriteettirakenteen peruselementiksi, jolloin ensinnäkin polttopisteessä on itse hallitsijakuva käsityksinä, mielikuvina ja myyttinä. Valtion ja kansakunnan näkökulmasta hallitsija määrittänyt puolestaan yleiseksi yhtenäisyyden ja yhteenkuuluvuuden symboliksi sekä poliittisen identiteetin olennaiseksi elementiksi. 2) Poliittisena päätöksentekokoneistona toiminut virkamiehistö, jonka taustalla on luonnollisesti nähtävä virkamiehiä valmistava valtion yliopisto, nähdään hallitsijaan liittyvien julkisten, virallisten käsitysten, mielikuvien sekä myyttisten aineiden lähteenä ja ylläpitäjänä. Tällöin esille nousee kysymys hallitsijaa koskevan puheen ja käsitysten sosiaalisesta kiinnittymisestä. 3) Uskonto ja luterilainen kirkko nivoutuu edellisiin paitsi ensi sijaisena poliittisen kielen lähteenä myös itse virkakoneiston osana, joka muodosti yhteyden alamaisiin. Uskonnon institutioitua harjoittamista lähestytään julkisen moraalien ja hallitusjärjestelmän legitimitiimin takaajana, mitä tarkastellaan tässä työssä vuosisatojen perinteenä jatkuneen, juutalais-kristillisen kaanonin, raamatun, käsitteensä ammentavan suomalaisen hallitsijaretoriikan³¹ valossa. Retoriikkaa luonnehtii tässä sen käyttäminen tekstianalyysin välineenä. Myöhemmin kirkon oikeuttamisen tehtävät siirtyivät siitä eriytyvälle kansanopetukselle eli koululle, sanomalehdistölle ja muille joukkoviestimille, jotka uskonnon tavoin ovat toteuttaneet ihmisten henkiselle samankaltaisuudelle perustuvaa, yhteisöllisyyttä rakentavaa toimintaansa tiedon välittäjänä, luojana ja hallitsijana rituaalisen rutiinin mukaan toistuvasti.³²

---

kityksineen (Mylly 1999, s. 51-2). Samoin voi luonnehtia myös poliittista kulttuuria, joka yläkäsitteenä kattaa myös historian funktionaalisen poliittisuuden.

³¹ Ks. Palonen 1997, 4. Klassisesti retoriikan, puhetaito-opin, puhetaidon, ytimessä on nähtävä sen tarkoitus suostutella vastaanottaja, kuulija tai lukija jollekin kannalle, johonkin käsitykseen tai ymmärrykseen; Ehrnrooth 1992, s. 44.

³² Ks. Peltonen 1990, s. 100; Tiihonen 1994b, s. 299; Wortman 1995, s. 5; Sjöblom 1996, s. 393; Tiihonen 1996b, s. 383; Alasuutari 1998, s. 155; Nousiainen 1998, s. 19-28; Perko 1998, s. 9-14; Karonen 1999, s. 20; Ihalainen 2001, s. 402-417; Nygård 2001, s. 86. Sosialististen vallankumousooppien vaikutusta Suomen työväenliikkeessä vuosina 1905-14 tutkinut Jari Ehrnrooth käyttää tutkimuksessaan sosiaalisen kiinnittymisen käsitettä; Ehrnrooth 1992, s. 24.

Näin ollen hallitsijakuvaa hahmotetaan käytännössä ensinnäkin virallisten julistusten kautta ylhäältä päin, valtion ja valtakunnan tasolta. Toiseksi hallitsijakuvaa lähestytään suomalaisen sääty-yhteiskunnan suunnalta. Siinä aineistona käytetään säätyjen valtiopäiviä avattaessa ja suljettaessa pitämiä, hallitsijalle osoitettuja puheita. Lopuksi aihetta tarkastellaan epävirallisemman ja vähemmän julkisen aineiston, hallitsijoista kertovan muistitiedon valossa. Tarkoituksena on vertailla julkisen alueella hahmottuvaa hallitsijakuvaa kansanomaisempiin esityksiin hallitsijoista, joten taustalla myös kysymys valasta yhdistää tutkielman kokonaisuutta. Tämän vuoksi on jouduttu kiinnittämään huomiota myös lakiin ja lainsäädäntöön etenkin siltä osin, kuinka niitä on poliittisessa kielessä lähestytty ja miten ne ovat saaneet 'esityksensä'. Läpi tutkielman kehittyväksi rungoksi ja päällimmäiseksi yhdistäväksi teemaksi nousevat hallitsijaan projisoidut käsitykset ja uskomukset yhteiskunnallisen todellisuuden, siihen kohdistettujen toiveiden ja siten suomalaisuuden peilaajina. Lopullisen hallitsijakuvan konstruoinen sijaan tavoitteena on sen tarkastelussa syntyvien näkökulmien tematisointi.

Välttämättömänä perustana työlle kiinnitetään huomiota aihepiirin tutkimisessa näkyvästi esiin tulevien käsitteiden ja käsitysten käyttöön, mikä onkin aina tervetullutta arkikielen ja tieteen kielen välimaastossa operoiville ihmisille ja yhteiskuntaa tutkiville tieteille. Käytännössä välineitä tähän tarjoavat tutkielman puitteissa tehty kirjallisuuskatsaus, pääasiassa historiantutkimuksen eikä siitä kielen ja käsitysten suhteen aina kovin selvästi erottuvan, mutta luokitteluun ja esittelyyn painottuvana joksikin muuksi kuin tutkimukseksi katsottavan historiallisen kirjallisuuden annin vertailu lähdeaineistoon. Samalla kyseessä on tietysti kartoittava katsaus poliittisen kielen historiaan. Uteliaisuus sitä kohtaan, mistä kulloinkin on ollut kysymys yhteistä symbolista ympäristöä rakennettaessa kohdistuu aihepiirin puitteissa yhtäältä akateemisen, lähinnä historia ja yhteiskunta-alan kieleen ja siihen sukulaissuhteessa olevaan yleisempään 'politiikan, hallinnon, sanomalehtien ja oppikirjojen kieleen', toisaalta spontaanimminkin uusiutuvaan 'kansankieleen'. Jaottelu on suurpiirteinen, mutta tunnustaa kielenkäytön rajojen historiallisen dynamiikan ja sekoittuneisuuden ja tarkoittaa, ettei kyseessä nyt ole varsinainen käsitehistoriallinen analyysi tai erityiskielten karsinointi. Näkemys poliittisen kielen käytön merkittävydestä todellisuuden rakentumisessa näkyy havainnollistamisen vuoksi esitystavassa myös tarkasteluajakajakson tekstien vahvana läsnäolona.

Aiheena hallitsijakuva liittyy läheisesti myös myytteihin. Suomalaisia poliittisia myy-
tejä kuten myyttiä keisarista on eritelty osana poliittista kulttuuria, mutta käsittely on
pysynyt ikään kuin keskustelun avauksellisesti melko yleisellä tasolla.³³ Myös tämän
tutkielman puitteissa lähestytään myyttiä voimakkaita symbolisia merkityksiä sisältävänä
kollektiivisena ja esikuvallisena ihanteena (tai uhkakuvana), joka näiden ominai-
suuksiensa ansiosta on poliittiselle kulttuurille käyttökelpoinen arvojen välittämisessä ja
yhteishengen luomisessa.³⁴ Onkin katsottu, että poliittisen kulttuurin 'myyttiset' puolet
voivat saavuttaa tärkeämmän aseman kuin 'realismi'. Tavallista on, että laajalle levin-
neitä kollektiivisiä fantasioita työstetään erityisesti myyttien tasolla.³⁵ Myytin eritte-
minen todellisen vastaparina ei kuitenkaan aina ole kovin osuvaa. Poliittisen kulttuurin
käyttökelpoista ja arkista myyttiä voikin tässä täydentää vielä Roland Barthesin käsityk-
sillä, joissa myytti porvarillisena tuotteena ilmensi itseään kulttuurin tuotteissa ja kieles-
sä yhteiskunnan ilmiöitä luonnollistavana ja epäpoliitisoivana 'välineenä'.³⁶

Seremoniallisena tapahtumana kultti saa puolestaan ilmauksensa myy-
tin vahvistamisen välineenä, eikä esimerkiksi symboleita, tapoja tai seremonioita aivan
aiheetta olekaan pidetty voimakkaimpina ja kestävimpinä nationalismin muotoina. Si-
sältäen sen perustavat aatteet tekevät symbolit, tavat ja seremoniat ne kaikille näkyviksi
ja tunnistettaviksi. Toisin sanoen niiden avulla abstrakti ideologia ilmaistaan ymmär-
rettävällä ja konkreettisella tavalla, mikä puolestaan on omiaan välittömän tunnereak-
tion herättämisessä. Vallankäytössä ei-kirjallisten seikkojen, symbolien ja rituaalien,
merkityksen on ajateltu korostuvan sitä enemmän, mitä 'alkukantaisemmasta' yhteisöstä
on kyse. Toisaalta on huomautettu, että paljon siitä mitä Durkheim liittää Australian eri
heimojen toteemisiin riitteihin ja symboleihin soveltuu vielä paremmin esimerkiksi na-
tionalistisiin riitteihin ja seremonioihin, jumaluuden (toteemin) ollessa tällöin itse kan-
san.³⁷ Nyt yhteisen symbolisen ympäristön rakentumista lähestytään niin, ettei kieltä tai
kirjallisia seikkoja tarkastella muiden symbolien kuten rituaalien ja seremonioiden vas-
takohtana vaan kyseessä katsotaan olevan pikemminkin 'suomalaisuuden tunnuksien'
muotoutuminen sellaisella historiallisella ja kulttuurisella kasvualustalla, jossa kaikki on
yhteen kietoutunutta.

³³ Mylly 1989, s. 153-162; Mylly 1999, s. 58.

³⁴ Mylly 1989, s. 156.

³⁵ Hall 1999, s. 213.

³⁶ Barthes 1994.

³⁷ Durkheim 1980; Smith 1991, s. 77-8; vrt. Tiihonen 1994b, s. 32.

Aleksanteri III:n neuvonantajan, pyhän synodin yliprokuraattori Konstantin Petrovitš Pobedonostsevin käsityksen mukaan Venäjän valtakunnan pelastuksena olisi ollut perinteinen itsevaltiuden, ortodoksisen uskonnon ja kansallisuusaatteen muodostama 'kolmiyhteys'.³⁸ 1800-luvun mittaan on myös suomalaisten hallitsijasta katsottu kehittyneen merkittävä kansallinen symbolihahmo. Keisarin neuvonantajan kolmijakoista asetelmaa muistuttavasti Matti Klingen näkemyksessä etenkin vuonna 1817 vietetyn luterilaisen reformaation 300-vuotisjuhlan jälkeen sai keisarin, uskonnon ja yliopiston muodostama aatteellinen kolminaisuus edustaa suomalaisuutta.³⁹ Käytettävien lähteiden osalta on tutkielman tavoitteena saada lisävalaistusta myös suomalaiseen myyttiin keisarista ja siihen millaisista mielikuvista rakentui historian esitysten suomalaisuuden keskiössä paljolti ollut, 'monarkistisen kansan' suhde heitä Jumalan armosta hallinneeseen kollektiiviseen isähahmoon.

Kiivaimmin 1990-luvulla kehkeytyneen tutkimuksellisenkin trendin mukaan tässä tutkielmassa ollaan siis kiinnostuneita identiteeteistä ja muun muassa kansallisuudesta identiteetin osana. Neuvokkuutta aiheiden jäsentämiseen sekä kulttuuristen ja yhteiskunnallisten olosuhteiden arvioimiseen voi tuoda myös historian tutkiminen: konservatiivisena eläimenä ihminen elää arkensa ja muovaa maailmankatsomuksensa yhteiskunnan ja kulttuurin määrittämässä puitteissa pitkälti menneisyyden varassa. Menneisyydeksi on tietysti hyvä ymmärtää yhtä lailla ihmisen tavanomaisen arjen kulun taakseen jättämät päivät kuin vuosien takainen kirjoitettu historiakin. 1800-luku on myös sikäli kiintoisa, että silloin sai alkunsa sen modernin politiikan muotoutuminen, johon liittyvät poliittisen kulttuurimme piirteet vaikuttavat vielä tänäkin päivänä⁴⁰.

Myös menneisyyden tutkimisen, sen aiheiden ja ongelmien, kehittyessä pikemminkin tutkimus- kuin tutkittavan ajan kontekstissa, on tämänkin tutkielman tavoitetta ja menetelmää luonnehdittava menneisyyden ilmiöiden kuvaamiseksi tämän päivän käsitteillä. Aikaan, paikkaan ja omaan näkemykseensä sitoutuneen tutkijan perspektiivistä vahvana trendinä on viime aikoina vaikuttanut etenkin kasvava kiinnostus itseymmärrykseen ja itsensä paikantamiseen kaikkialla tuotetun ja kaikkialta tulvivan, pinnallisen tiedon ja lisääntyvien ärsykkeiden globaalistuvassa ja toisaalta nopeasti

---

³⁸ Polvinen 1984, s. 23.

³⁹ Klinge 1997b, s. 173.

⁴⁰ Alapuro 1995, s. 12-15.

eriytyvässä maailmassa.⁴¹ Kysymys siitä kuinka tähän ollaan tultu saa katseen suuntautumaan taaksepäin ja kysymään myös menneisyyden suhteen kuinka käsityksemme siitä ovat muotoutuneet. Itse historiasta olisi puolestaan mielekästä hahmottaa normita-son ohella myös käytännön maailmaa, normeihin suhteessa olevaa todellisuutta. Menneisyyden moninaisuutta ja yhtenäisyyttä tämän päivän ihmiselle hahmottavan histo-riantutkimuksen näkökulmasta tavoite näyttää yhä kiintoisammalta aikana, jonka virras-sa esiintyvät tiheään puheenvuorot kansallisten identiteettien murroksesta, ihmisten ko-kemusmaailman eriytymisestä ja näkyvän paikallisyhteisöllisyyden häviämisestä, mikä liittyy myös laajempaan keskusteluun poliittisen teorian ja filosofian käsitteistä, kansal-lisvaltioperiaatteesta ja yhteiseksi tunnetun kulttuurisen ja sivistyksellisen perinteen 'vähentämisestä' yleensä⁴².

Virikkeenä tutkimuskohteen rajaamiselle on ollut näkemys patriarkaali-sesta hallitsijasta koko hallitusjärjestelmän oikeuttajana, tämän ensisijaisuus kansalli-selle yhteisötunteelle sekä suomalaisen historiankirjoituksen pitkänä linjana viljelemä käsitys suomalaisten erikoislaatuudesta ja läheisestä hallitsija-suhteesta, jonka on kat-sottu 1800-luvun alusta alkaen kehittyneen tavallisesti Aleksanteri II:n kohdalla hui-pentuneeksi kultiksi.⁴³ Samoin on vaikuttanut myös se yhteiskunnallinen kehys, johon suomalaisuuden historiallinen tarkastelu nyt asettuu. Siinä keskeisenä juonteena esiin piirtyy juuri ”eurooppalaisen kansallisvaltion rakentaminen suomalaisista aineksista”⁴⁴ ja siihen liittyvä muutos poliittisessa identifioitumisessa, jossa uskonto, säätyyn kuulu-minen ja yhteinen hallitsija tekevät sijaa uskolle yhteistä valtioyksikköä kohtaan.⁴⁵ Ko-koavana tekijänä aihepiiriä yhdistää sen sopivuus (poliittisen) historian kielen ja käsi-tysten arviointiin. Lisäksi mielenkiintoa ovat olleet herättämässä tutkielman kirjoittajan omakohtaiset havainnot suomalaisten historiakuvaan liittyneistä hallitsija-käsityksistä, joista osalliseksi on voinut päästä aina peruskoulun historianoppitunneista nykyiseen

---

⁴¹ Jos tarkoituksena on etäisyyden ottaminen tutkimuskohteeseen ja tutkimustavan perusteisiin, voi puo-lestaan itse kohdetta pitää aina relevanttina; Palonen 1980, s. 226 ja 234. Anakronismeista ja näkökulman oikeutuksesta ks. Kalela 2000, s. 83-7 ja Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 14. Tutkimusajan kontekstin merkittävyttä voi lähestyä esimerkiksi kysymällä, ovatko tutkijan elinkaareen ja siten ylipäänsä hänen tulemiseensa tutkijaksi vaikuttaneet enemmän suoranaisesti tieteeseen liittymättömät tekijät vaiko hänen tieteenalansa sisäinen kehitys.

⁴² Ks. esim. Agamben, Giorgio, *Keinot vailla päämäärää*. Helsinki 2001 ja Kettunen, Pauli, *Mitä yhteis-kunta tekee Pohjoismaissa?* Tiede & Edistys 4/2001.

⁴³ Ks. Nousiainen 1998, s. 23-4. Suomalaisten suosikkihallitsijoista esiintyy myös vaihtoehtoisia näke-myksiä. Päivi Rantasen tulkinnassa suomalaisten ”ykkös” keisari oli Aleksanteri I. Rantanen 1997a, s. 137.

⁴⁴ Apo 1998, s. 90.

sanomalehtien kirjoitteluun ja arkipäiväiseen keskusteluun ulottuvalla alueella. Ikään kuin vaikeusasteen kohottajana kaiken taustalla on vaikuttanut kielen kommunikatiivinen rajoittuneisuus ja näkemys, jonka mukaan ihmistieteiden keskustelut ja väittelyt saavat usein innoitteensa asiasisältöjen sijaan ilmauksellisista, retorisisista, muotoon liittyvistä seikoista ja siitä, etteivät keskustelijat läheskään aina onnistu puhumaan samasta asiasta.

1.2. Usko, lojaalisuus ja kansanomaisuus

Suomalaisessa historiantutkimuksessa hallitsijakuva on saanut verrattain vähän huomiota. Ainoa nimenomaan hallitsijakuvaan keskittynyt työ on Aki Rasilaisen tutkielma suomalaisen hallitsijakuvan murtumisesta, jossa tarkastellaan venäläistämiskauden vaikutusta eri poliittisten ryhmien hallitsijäkäsityksiin ja sitä, mitä tapahtui ”vaalitululle myytille keisarista autonomian suojelijana”.⁴⁶ Monin paikoin nousevat esille myös hallitsijan asema, kuninkuus ja keisarius Seppo Tiihosen tarkastellessa niitä ruotsalaisen ja venäläisen hallitsemisen ja herruuden erityispiirteiden näkökulmasta.⁴⁷ Matti Klinge on puolestaan tutkinut Suomen kansallisia symboleja, identiteettihistoriaa, hahmotellut kansan ja kuninkaan suhdetta ja kosketellut niiden yhteydessä lyhyesti hallitsijakuvaa ja keisarikulttia.⁴⁸ Toivo Nygård on tarkastellut hallitsijaa Kustaa III:n ajan vallan legitimoinnin yhteydessä sekä hallitsijan ja kansan välistä suhdetta⁴⁹ ja Petri Karonen Pohjoinen suurvalta –teoksessaan ruotsalaisen vallankäytön aatteellisia perusteita eritellen myöskin kansan ja hallitsijan suhdetta.⁵⁰

Useimmiten hallitsijaa, hallitsijan merkitystä tai suomalaisten hallitsijäkäsityksiä sivutaan luonnollisesti tutkimuksissa, joiden alueeksi voi katsoa lähinnä poliittisen kulttuurin ja keskeisiksi teemoiksi vallan sekä hallitsemisen. Näin käsiteltäessä suomalaisen historiankirjoituksen ehkä kestävimpiä valtiollis-poliittisia aiheita yleisestä erityiseen kuten hallintokulttuuria, suomalaisen valtion syntymistä, jännittyneitä venä-

---

⁴⁵ Ks. Alapuro 1995, s. 83.

⁴⁶ Rasilainen 1986.

⁴⁷ Tiihonen 1994b.

⁴⁸ Klinge 1981; Klinge 1982; Klinge 1997a; Klinge 1997b; Klinge 1999.

⁴⁹ Nygård 2001.

⁵⁰ Karonen 1999, esim. s. 47-52, 161-70, 295-8, 334-7.

läis-suomalaisia suhteita, sotia tai maamme poliittisten toimijoiden merkitystä,⁵¹ mutta myös lähestymistavan ollessa vaikkapa sosiaalishistoriallisempi.⁵² Onhan historia ihmistä järjestyneessä yhteisössä tutkivana, väistämättä poliittisena ja syntytaustaltaan vahvasti kansakuntien muotoutumiseen liittyvänä tieteenä luonnollisesti kiinnostunut ihmisen asettamisesta tiettyihin poliittisen elämän ja yhteiskunnallisen toiminnan muotoihin ja rakenteisiin. Vertailevassa asetelmassa sillä tarkoitetaan tavallisesti jotakin kansainvälistä kokonaisuutta, jossa perusyksikköinä ovat valtiot ja johonkin kansallisvaltioon keskityttäessä yleensä paikallisen ja valtiollisen tason vuorovaikutuksen esille tuomista usein myös silloin, kun kyseessä on nykyisin suosittu mikrohistoria.⁵³ Taus-talla voi nähdä vuosisatojen keskusteluperinteen tapahtumahistorian ja rakenteellisen historian välisestä dynamiikasta, joista lähinnä jälkimmäisellä alueella on keskeisenä vallinnut periaate yleisen hahmottamisesta erityisyyden edellytyksenä,⁵⁴ ja joka myöhemmin on saanut painotuksia muun muassa yhtäältä aatteellisten ja toisaalta rakenteellisten tekijöiden osuudesta ja suhteista historian ymmärtäjänä ja selittäjänä. Yleisyys ja ns. suuret linjat liittyvät historiantutkimusta yleensä kiinnostavien jatkuvuuksien ja murroskohtien⁵⁵ esille nostamiseen. Useimmiten niitä tarkastellaan valtioiden, kansojen, sivilisaatioiden tai kulttuureiden yhteydessä, joiden alueiden 'ylätasojen' mukana tulevat tavallisimmin esille myös kysymykset hallitsijoista.

Etenkin yleisteoksissa kuva hallitsijasta tai hallitsijakäsityksistä jää pitkälti muutamien kaikessa merkityksessään omalakisten, melko pieneen väestöryhmään tai vaihtoehtoisesti henkisen konsensuksen läpätunkemaan monoliittiseen yhteiskuntaan⁵⁶ viittaavien noteerausten varaan puhuttaessa vaikkapa 1800-luvun loppupuolelle kestäneestä suomalaisten ehdottomasta lojaaliudesta tsaaria kohtaan, suomalaisten keisarin persoonaan kohdistamista toiveista, Suomen kansalle verrattoman rakkaasta hallitsijasta, hallitsijauskollisen ajattelutavan täydellisestä voitosta tai käytettäessä ilmauksia kuten ”maamme laillisten oikeuksien jalo vertauskuva”, tai käsitteitä kuten

⁵¹ Esim. Polvinen 1967; Lappalainen 1972; Paasivirta 1978; Jussila 1979; Polvinen 1984; Zetterberg 1986; Jussila 1987; Tiihonen & Ylikangas 1992; Savolainen 1994; Tiihonen 1994b; Liikanen 1995; Savolainen (toim.) 1996.

⁵² Esim. Nygård 1989; Peltonen 1992a; Katajala 1994.

⁵³ Kansallisesta historiasta ks. Hroch 1999, s. 122-30 ja historiantutkimuksen poliittisuudesta Mylly 1999, s. 51-2.

⁵⁴ Ks. esim. Klinge 1998, s. 185.

⁵⁵ Historiatieteelle koko lailla tärkeän, ajan ulottuvuuden mukanaan tuoman jatkuvuuden elementin näkökulmasta voi murrokset ja katkokset nähdä myös uhkana alan identiteetille. Tästä ks. Kalela 1993, s. 264.

”idyllis–moraalinen keisarille lojaalinen isänmaallisuus”.⁵⁷ Historiallisena katsauksena poliittiseen kieleen ja suomalaisille yhteisiin aatteelliseen tekijöihin on käsillä olevan tutkielman tavoite ymmärrettävissä myös sisällön kartoituksena tämän kaltaisille ilmailuille.

Pohjoismaista talonpoikaista vapautta sekä demokratiaa on yleensä käsitelty ikään kuin vastakohtana eurooppalaiselle ja etenkin venäläiselle järjestelmälle. Vastaavasti hallitsijan ja kansan välistä suhdetta on tarkasteltu pohjoismaisena ja suomalaisena ominaispiirteenä. Talonpoikaisen ja uskottavasti myös näiden talouksiin kiinnittyneen maalaisväestön suhde hallitsijaansa oli Ruotsissa ja Suomessa vailla sellaista käytännön hallitsemisen, arvokkuuden korostamisen ja voimakkaan uskonnollistamisen ajattelun tuomaa vaikutusta, mikä etäännytti monien suurempien valtakuntien rahvasta hallitsijoistaan.⁵⁸ Tärkeänä yhteisenä tekijänä kuitenkin myös Pohjoismaissa kirkko oli jo keskiajalla ollut kuninkuuden ja vallankäytön henkinen ja aatteellinen perustelija. Suoraan Jumalan asettamia suomalaisten hallitsijat olivat Lutherin teokraattisten oppien mukaisesti Kustaa Vaasasta lähtien ja kapina kuningasta vastaan merkitsi kapinaa Jumalaa vastaan.⁵⁹

Kuten muuallakin ennen teollistumista, myös pohjoismaisen yhteiskunnan elinvoiman perusta ja resurssit olivat maassa ja sitä viljelevissä talonpoikaistalouksissa. Ruotsissa ja Suomessa talonpojat olivat perinteisesti käsittäneet valtion melko käytännöllisesti, paitsi rasitteeksi myös turvakseen. Vaikeiden ongelmien edessä ei kaihdettu suoraan valtion henkilöitymään, hallitsijaan, vetoamista – saatiinpa sillä sitten parannusta oloihin tai ei. Hallitsija oli täällä inhimillisempi, konkreettisenkin vuorovaikutuksen osapuoli ja saattoi vastaavasti tukeutua suoraan rahvaaseen. Eurooppalaisittain poikkeuksellisen hallitustradition – vahvan itsevaltaisen hallitsijaperinteen puuttumisen – valossa voi tarkastella esimerkiksi keskiajalla tavaksi tullutta kuninkaiden valamatkaa, eerikinretkeä, alamaisten vapautta ja suoraa suhdetta hallitsijaan korostavaa tapaa koontua vannomaan uskollisuudenvala käräjille tai juuri talonpoikien tekemiä ja heidän

---

⁵⁶ Tämän taustalla lienee länsimaisessa ajattelussa tunnettu perinteinen käsitys ja huolenaihe valtion yhtenäisyydestä sen keskeisenä ominaisuutena.

⁵⁷ Halila 1987a, s. 179; Halila 1987b, s. 305; Olkkonen 1993, s. 494; Pulma 1993, s. 434-435; Klinge 1997a, s. 202 ja 220.

⁵⁸ Wortman 1995 ja 2000; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 95-6; Burke 1997, s. 7-8.

⁵⁹ Tiihonen 1994b, s. 24; Karonen 1999, s. 48-9.

oikeudenmukaisuuskäsityksilleen tärkeitä rahvaan valituksia.⁶⁰ Vallankäytön aatteellisista perusteista tietämättömään rahvaaseen vetoamisen mielessä poliittisen kulttuurin on katsottu olleen kansanomaisimmillaan 1500-luvulla.⁶¹ Tässä kansanomaisuudella viitataan konkreettisen symbolisen toiminnan mahdollisuuteen, jossa osapuolina olivat alamainen ja hallitsija.

Ruotsissa 'kansalla' katsottiin olevan myös jo antiikin klassikkojen esittämä vastarintaoikeus tyrannimaista hallitsijaa kohtaan ainakin vielä vanhemmalla Vaasa-kaudella.⁶² Vallankäyttöön osallistumaan pystyvien, hallitsijan valtaa rajoittavien ryhmien näkökulmasta hallitsijan oikeamielisyyden on keskiajalta lähtien katsottu liittyvän vallan sitomiseen voimassa olevaan, laiksi kirjattuun oikeusjärjestykseen ja tiettyihin oikeudenmukaisuusperiaatteisiin, joiden ytimessä oli idea siitä, ettei hallitsija ollut mielivaltainen, vaan oikeusjärjestyksen puitteissa toimiva.⁶³ Muodollisesti perinne jäi autonomiakauden Suomeen kustavilaisten perustuslakien mukana, jotka vasta sitten saivat konstitutionaalisen teorian mukaisen tulkinnan kautta moderneihin kansalaisvaussäännöksiin rinnastuvan sisällön. Tärkeä oli niihin sisältynyt periaate, jonka mukaan hallitsijanvaltaa rajoittivat säätyjen oikeus osallistua lainsäädäntöön ja säätyjen itseverotusoikeus. Suurvalta-ajan periaatteisiin palaavat kustavilaiset lait olivat kuitenkin tunnetusti toimiva muodollinen perusta itsevaltaiselle hallitsemismallille, minkä vuoksi ne olivat käypiä myös Suomen uudessa valtioyhteydessä.⁶⁴

Olennaista on länsimaisen, eurooppalaisen ja venäläisen hallitsijuuden, hallitsijoihin liittyvän poliittisen kielen ja käsitysten, ymmärtäminen osana vähintään antiikkiin asti ulottuvaa traditiota, jossa yhteisiksi nimittäjiksi nousevat tärkeimpinä hellenistis-roomalainen ja juutalais-kristillinen traditio sekä kristinusko katolilaisine, ortodoksisine ja protestanttisine haaroineen. Hallitsijan jumalallisen luonteen voi tavata

---

⁶⁰ Viljanen 1986, s. 34; Tiihonen 1994b, s. 31 ja 123; Klinge 1997, s. 77; Karonen 1999, s. 21, 47-8 ja 211.

⁶¹ Karonen 1999, s. 48.

⁶² Sama.

⁶³ Viljanen 1986, s. 33-4.

⁶⁴ Halila 1962, s. 451-2; Viljanen 1986, s. 34-8. Perustuslait olivat vuoden 1772 hallitusmuoto ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja. Niitä säädettäessä positivistis-juridinen perustuslakikäsitelmä ei ollut vakiintunut ja perustuslaki-termi (*grundlag, fundamentallag*) käyttäminen oli horjuvaa. Suomen perustuslaeilla viitattiin autonomiakaudella juuri näihin lakeihin ja historian esityksissä puhutaan yleensä Suomen perustuslaeista selvästi modernissa mielessä, vrt. esim. Halila edellä, ks. myös viite 22. Lisättyä vuoden 1734 yleisellä lailla nämä perustuslait on katsottu myös Suomen korostetusti legaaliluonteisen kansallisuusaatteen perustaksi: kaksikielisen maan kaikkia kansalaisia ei Jussilan mukaan yhdistänyt kieli, vaan perustuslait, ks. Jussila 1996, s. 73. Perustuslakitulkinnosta ks. Jussila 1969.

jo heimoyhteisöjen käsityksistä ja käytännöistä. Päälikkö tai kuningas oli ennen kaikkea sotaretkien ja uskonnollisten kulttimenojen johtaja. Muinaisessa Babyloniassa ja Egyptissä kuninkaan asema ylimmäisenä pappina tuki käsityksiä hallitsijan jumaluudesta tai jumalallisesta alkuperästä.⁶⁵ Varsin kattavaa ja seikkaperäistä tietoa on jo säilyneiden lähteidenkin vuoksi tietysti enemmän antiikista, jossa vallinneen ajattelun mukaan ihmisestä, yleensä hallitsijasta saattoi kuolemansa jälkeen, ja joskus eläessäänkin, tulla jumala. Roomassa hallitsijan jumalaksi julistamisen seremonia ja hänen taivaaseennousunsa kuvaukset olivat perustana keisarikultille. Elävää keisaria ei palvottu jumalana vaan hänen geniukselleen, suojelushengelleen, suoritettiin uhreja. Keisarin geniuksen kultista tuli osa valtion virallista uskontoa ja eräänlainen uskollisuuden osoitus valtiovallalle. Antiikissa hellenistis-roomalaisen tradition käsitykset ihmisen jumalaksi tulemisesta ja taivaaseen nousemisesta elivät rinnan vastaavan juutalaisen tradition kanssa ja muodostivat perustan kristillisen perinteen taivaaseen nousun kuvastolle.⁶⁶ Keisarin jumalallisuuden korostaminen ja tämän jumalaksi julistaminen oli olennainen osa hallitsijan vallan ja etenkin vallanvaihdon legitimaatiota. Roomassa hallitsijoiden jumalallisuudesta sai huolehtia usein senaatti, minkä tehtävän perijäksi Euroopassa tuli sittemmin kirkko. Tärkeitä vallanvaihdossa ovat olleet juuri hallitsijan hautajaiset. Esimerkiksi 1500-luvun Ranskassa vallan katsottiin vaihtuvan hautajaisissa eikä vanhan kuninkaan kuollessa tai uutta kruunattaessa.⁶⁷ Myös Japanissa keisarin asema symbolina perustui olettamukseen keisarillisen suvun jumalallisesta luonteesta, johon liittyvä kirjallinen traditio palautuu ainakin 8. vuosisadan historiankirjoitukseen saakka.⁶⁸ Niin ikään historiantutkimuksen näkökulmasta eurooppalaisen hallitsijakuvan muotoilu on kautta aikojen tapahtunut pääsääntöisesti kulttuurialueen omien uskonnollisten tekstien, antiikin mytologian ja filosofian perustamalla ja määrittämällä kentällä.⁶⁹

Mielikuvia uuden ajan alun eurooppalaisista hallitsijoista tutkinut Peter Burke on hahmottanut kolme eri hallitsijatyyppeä. Ensimmäinen on kuva hallitsijasta valloittajana, *Aleksanteri-hahmona*, joka rohkeana johtaa armeijaansa vihollista, tavallisesti pakanoita tai kerettiläisiä vastaan. Valloittajatyyppeä on usein kuvailtu ilmaisuilla maineikas, voittoisa ja voittamaton. Toinen yleinen mielikuva hallitsijasta on *Salomon-*

---

⁶⁵ Ylikangas 1982, s. 7-22.

⁶⁶ Kahlos 1999, s. 309-317.

⁶⁷ Kahlos 1999, s. 312; Lindblom 1999, s. 318 ja 321-2; Piippo 1999, s. 326-334.

⁶⁸ Fält 1986, s. 249.

⁶⁹ Wortman 1995, esim. s. 13-21; Fagerlund, Villstrand & Jern 2000, s. 189.

hahmo. Tätä valtaistuimellaan istuvaa tuomaria ja kansansa isää kuvaillaan tavallisesti oikeudenmukaiseksi, viisaaksi ja armeliaaksi. Burke liittää Salomonin hahmoon myös laajalle levinneitä uskomuksia lempeästä hallitsijasta, joka itsekin Jumalan ja lain nöyränä alaisena näki velvollisuudekseen huolehtia nimenomaan tavallisen rahvaan oloista. Kolmas ja yleisin on kuva *kuolemattomasta hallitsijasta*, joka jonkin aikaa poissa oltuaan palaa pelastamaan kansaansa. Tässä merkille pantavaa ovat kuvaan astuvat evankeliset ainekset; hallitsija rinnastetaan selvästi Kristukseen ja hänen toiseen tulemiseensa.⁷⁰

Hallitsijoiden virheille ei kuitenkaan oltu sokeita. Mielikuvat tyrannimaisista hallitsijoista olivat tietysti tuttuja jo raamatusta, tunnetuimpina hirmuinen Faarao Vanhasta testamentista ja uuden testamentin raaka Herodes, joka oli varsin tuttu mysteerinäytelmistä muun muassa Englannissa, Puolassa ja Venäjällä. Esiintyminen hallitsijaa vastaan oli kuitenkin hyvin harvinaista, ja kun sitä sattui, oli kyseessä yleensä joko hallitsijaa loukkaava symbolinen ele tai puhe. Esimerkiksi 1530-luvun Englannissa on Henrik VIII:sta saatettu puhua roistona, avionrikkojana ja kerettiläisenä Jumalan lain kiertäjänä. Erään kruunaukseen tyytymättömän aikalaisen tiedetään lisäksi sanoneen, ettei hän itse ollut kruunaamassa kuningasta, ja jos kruunu olisi hänellä, pelaisi hän sillä jalkapalloa. Ranskan Dijonissa vuonna 1630 poltettiin puolestaan Louis XIII:n kuva kadulla ja vuosina 1779-80 esitettiin Englannin Yrjö III painokuvissa sulttaanina, turbaanipäisenä itämaisena despoottina. Burke kallistuu kannalle, että hallitsijat nauttivat perinteisesti kansan yleisestä hyväntahtoisuudesta; heitä pidettiin lempeinä ja sankarillisina kunnes toisin oli todistettu. Leikin laskeminen hallitsija-instituutiosta ei ollut luonnollisestikaan kovin yleistä eurooppalaisessa traditiossa. Kritiikki hallitsijaa ja käytännössä siitä erottamatonta esivaltaa, toisin sanoen yhteiskunnan yleistä auktoriteettia kohtaan sammui useimmiten rangaistuksen pelkoon tai pietetin sekaiseen itesensuuriin.⁷¹ Hallitsijan halventamisella on joka tapauksessa Euroopassa sangen pitkä perinne. Tunnettua on, että jo roomalaiset, jotka olisivat mielellään nähneet hallitsijassaan karismaa ja jumalallisia arvokkaita ominaisuuksia, saattoivat suhtautua keisariin ivallisesti: Senecan parodioinnin mukaan keisari Claudius ei sopinut jumalalliseksi ulkomuotonsakaan puolesta, vaan tämän ruumis oli jumalien vihan synnyttämä.⁷²

---

⁷⁰ Burke 1994, s. 150-153.

⁷¹ Burke 1994, s. 153-155.

⁷² Kahlos 1999, s. 313.

Venäjän talonpoikien hallitsijauskomuksia käsitelleessä tutkimuksessaan Daniel Field on tarkastellut lähemmin venäläistä keisarimyyttiä ja myyttiä talonpojasta. Hallitsijaan liittyvän ajattelun keskiössä oli vakaa uskomus tsaariin maahan sidotun talonpoikaisen rahvaan rakastavana ja hyvää tekevänä isänä. Field erottaa keisarimyytin kaksi tasoa, joista toinen kytkeytyy menneisyyteen, toinen tulevaisuuteen. Menneisyyden oikeudenmukainen tsaari saattoi hallita karkein ottein, jopa impulsiivisen julmastikin, mutta oli kuitenkin aina sympaattinen kurjuudessa elävää talonpoikaisrahvasta kohtaan. Hyvät teot, josta tosin nauttimaan pääsivät ainoastaan jotkin onnekkaat yksilöt tai parhaimmassa tapauksessa kokonainen kylä, ja ajoittainen pahan aatelin rankaiseminen tekivät tsaarista oikeudenmukaisen. Samanaikaisesti tällainen oikeudenmukainen hallitsija kunnioitti kuitenkin vallitsevaa järjestystä. Negatiivisessakin mielessä menneisyyden hallitsija saatettiin muistaa. Iivana Julma ja Pietari Suuri olivat tunnettuja myös aiheuttamistaan vahingoista kansalle. Historia siis rajoitti menneisyyden oikeudenmukaisen tsaarin myyttiä, joka saatettiin parhaimmillaan liittää vain joidenkin menneiden hallitsijoiden persooniin. Yleinen myytti keisarista saavutti Fieldin mukaan täydellisimmän muotonsa negatiivisista miellelyhtymistä vapaassa ns. tulevaisuuden oikeudenmukaisessa tsaarissa. Tämä legendaarinen pahan aatelin sortavan ikeen murskaava *vapauttajat-saari* saattoi ilmaista rakkautensa talonpoikaista rahvasta kohtaan laajassa ja anteliaassa mitassa poliittisilla toimenpiteillä, kansaa kaltoin kohdelleen aatelin kurittamisella tai muilla hyvillä teoilla. Legendat tulevasta vapauttajatsaarista olivat laajasti tunnettu ja monimuotoinen ilmiö Venäjällä aina 1900-luvulle asti.⁷³

Peter Burke on myös eritellyt niitä keinoja, joilla uuden ajan alun eurooppalaisista hallitsijoista levitettiin tarkoituksenmukaista kuvaa. Erittely keskittyy nimenomaan ns. historian julkisiin esityksiin, joita voi luonnehtia hegemonisen kulttuurin virallisesti hyväksytyiksi kertomuksiksi menneisyydestä, ja joihin palataan myöhemmin. Mielikuvien luomiseen käytetty aineellinen repertoaari on laaja. Artikkelissaan Burke kulkee hallitsijoiden rintakuvien, kuninkaallisten hautojen, maalaustaiteen, mekaanisesti tuotettujen hallitsijan muotokuvien (puupiirroksot, kuparilaatat, mitalit, jne.) ja rituaalisten käytäntöjen kautta kirjallisiin keinoihin, jotka jakautuvat karkeasti kolmeen osaan: Ylistysrunouteen, 'propagandaan' eli noudatetun politiikan puolusteluun (vaikkapa manifestein, pamfletein tai myöhemmin enenevässä määrin lehdistön avulla)

---

⁷³ Field 1989, s. 1-28.

ja viralliseen historiankirjoitukseen, joita kaikkia voi tarkastella osana hallintoa ja vallitsevan järjestyksen legitimoitua. Burke on havainnut myös pohjoismaisen 'imagon rakennuksen' liikkuvan pitkälti samoilla linjoilla muun Euroopan kanssa. Lopuksi hän tuo esille pohjoisten hallitsijoiden ja hallitsemisen ns. pohjoismaisen, kansanomaisen luonteen – hallitsijat esiintyivät tai pyrkivät esiintymään vaatimattoman ja tuttavallisen kansanomaisesti päästen näin lähemmäksi alamaisia.⁷⁴

Burken korostaessa uuden ajan alun keskittyvien valtioiden tarvetta voimakkaalle 'keskittymisen' tunnukselle hän puhuu monarkioiden, hallitsijoiden ja dynastioiden julkisesta kuvasta.⁷⁵ Yhteisten, julkisten symboleiden merkitystä identiteetille Ruotsissa hahmotellut Bo Stråth on lähestynyt kansallisen identiteetin juuria hallitsevan vallan ja alamaisten välisen suhteen kautta. Kuninkaaseen valtion edustajana ja henkilöitymänä pohjautuneen yleisen alamais-herra -identiteetin hän katsoo vallinneen Ruotsissa ainakin 1600-luvulta lähtien. Taustalla on varhain alkanut valtion keskittyminen ja luterilaisen valtionkirjon rooli tehokkaana alamaisten sivilisoijana, mihin olennaisena liittyy lukutaidon opetus. Stråthin huomio painottuu artikkelissa laajemman empirian ja käytännön seikkojen sijasta poliittisen kielen lähteiden suuntaan. Hänen mukaansa jonkinlaiset emotionaaliset alamais-herra -siteet ovat päässeet kehkeytymään kirjapainotaidon keksimisen jälkeisen ja vuosisatoja kestäneen, pitkällisen prosessin myötä. Populaaria historiaa välitettiin alamaistalle muun muassa kalenterien ja almanakojen hallitsijaluetteloiden avulla. Ruotsalaisen alamais-identiteetin rakentamisen elementteinä hän mainitsee lisäksi keskiaikaiset Eerikinkronikan, Kaarlenkronikan ja kronikan Kustaa Vaasasta, jotka olivat tavallaan dynastisia oikeuttamisen välineitä ja joilla voitiin asemoitua Tanskaa ja tanskalaista dynastiaa vastaan. Samalla esille nousee usein myös Venäjän edustaman 'toisen' tärkeys identiteetille. Nytkin kyseessä on se yhteenkuuluvuuden tunteen ja yhteisten tunnusten kehittyminen, jolle osittaiseksi perilliseksi varsinaisen kansallisen tietoisuuden muotoutuminen usein katsotaan. Stråth kuitenkin toteaa ettei identifioitumista Ruotsin kuninkaan alaiseksi pidä sekoittaa myöhempään kuviteltuun ideaan tasa-arvoisista toimijoista koostuvasta kansalaisyhteiskunnasta.⁷⁶

---

⁷⁴ Burke 1997.

⁷⁵ Sama, s. 1.

⁷⁶ Stråth 1994, s. 55-6. Stråthin identiteetin erittely on lähellä sitä, minkä Pasi Saukkonen tekee puhuesaan kansallisesta identiteetistä yhtäältä yksilön identifioitumisena omaan kansalliseen ryhmäänsä ja toisaalta kansallisen yksikön tai yhteisön identiteettinä; Saukkonen 1999, s. 28 ja 31. Vrt. myös Nordin 2000, s. 444 ja edellä s. 2.

Suurvalta-ajan Ruotsi ei kuitenkaan ollut pieni ja yhtenäinen valtakunta. Jonas Nordin mukaan Ruotsilla (*Sverige*) saatettiin 1600-luvulla tarkoittaa ruotsalaisen kuninkaan vallan alla olevaa kokonaisuutta tai pelkästään Ruotsia samassa mielessä kuin Suomella viitattiin suurin piirtein nykyisenkin valtion alueen käsittävään valtakunnan itäiseen osaan. Joka tapauksessa ero tehtiin yhtäältä Ruotsin ja Suomen välillä, toisaalta provinsien sekä Ruotsin ja Suomen muodostaman ydinvaltakunnan välille. Yleensä Ruotsilla tai valtakunnalla (*rike*) tarkoitettiin kuitenkin juuri vanhaa Ruotsin ja Suomen aluetta. Tunnetusti yhtenäisyyden rakentaminen tapahtuu yleensä lainsäädännön, kielen, uskonnon ja kasvatuksen keinoin. Myös Ruotsissa yhtenäistämispolitiikkaa toteutettiin lain avulla, määräyksillä ruotsin kielen pakollisuudesta paikallishallinnossa ja esimerkiksi Baltian provinseissa vaihtamalla papeiksi paikallista kieltä puhuvia, jotta kirkon opetukset maallisesta järjestyksestä olisivat talonpoikaisen väestön ymmärrettävissä.⁷⁷

Nordin esittää, että ruotsalaisen historiankirjoituksen painotukset esi-isien sodankäyntitaidoista alkoivat 1700-luvulla vaihtua korostuksiin perinteisestä ruotsalaisesta vapauden ja oikeuden kaipuusta sekä arvostetuista yksinkertaisista elintavoista. Myös maantiedon teoksissa välitettiin kuvaa eetoseltaan vahvasti luterilaisesta, vapautta rakastavasta kansasta, joka vaatimattomana tuli toimeen pohjoisen ankarissa ja niukoissa olosuhteissa. Hallitsijan merkitys yhteisenä tunnuksena muuttui nyt sikäli, että aikaisemmin kaikkien alamaisten oli pitänyt vannoa uskollisuudenvala yhteiselle kuninkaalle, mutta vapauden ajalla uskollisuutta vannottiin valtakunnalle.⁷⁸

Konstruktio kansallisesta identiteetistä jatkuvuukseensa ja muutoksineen on Ruotsissa perustunut myyttiin vapaasta, demokraattisesta ja tasa-arvoisesta talonpoikaisyhteiskunnasta. 1800-luvun alusta kansan omakuvaa leimasi aina pakanalliselta viikinki-ajalta periytyväksi katsottu kansan ja kuninkaan yhteenliittymä, Ruotsissa kuitenkin perinteisesti varsin heikkoa, feodaalista sortoa vastaan. Vapaa ja riippumaton talonpoika perinteisen ruotsalaisen vapauden henkilöitymänä sekä kuninkaiden merkittävyys oli keskeinen painotus etenkin muinaispohjoismaisia ihanteita elvyttäneen historioitsija ja runoilija Erik Gustav Geijerin (1783–1847) teoksissa. Identiteetin yleisessä rakennuksessa tärkeä osa oli historian koulukirjoilla. Näkemys kuninkaasta kansan puolustajana liittyi myyttiin vapaasta talonpojasta ja muuntui seuraavalla vuosisadalla

---

⁷⁷ Nordin 2000, s. 456-9.

⁷⁸ Sama 2000, s. 460-3.

korostukseksi valtiosta koko kansan etujen turvana.⁷⁹ Kuva valtiosta piirtyy varsin samanlaisin linjanvedoin kuin suomalaisessa historiankirjoituksessa.⁸⁰

Suomessa saduillaan ja varsinkin 1871 ilmestyneellä, vuosikymmeniä kansakouluopetuksessa käytetyllä Maamme kirjallaan laajan väestön saavuttanut Topelius ylläpiti poliittisissa teemoissaan Runebergin kansakäsitystä⁸¹ sekä korosti hallitsijan ja kansan yhteyttä kritisoiden näiden välissä olevien hallitsevien ja omistavien ryhmien itsekkyyttä. Tärkeää hänelle oli korostaa koko kansan yhtenäisyyttä sosiaalisista ja kielellisistä eroista huolimatta. Keskeiseksi nousi korostettu patriotismi, joka liittyi läheisesti hallitsijarakkauteen ja Jumalan kunnioitukseen. Runebergista ja Topeliuksesta lähtien näyttääkin siltä, että suomalaisen historiankirjoituksen kuvaan kansan ja hallitsijan välisestä suhteesta ovat keskeisimpinä kuuluneet usko oikeamieliseen ja isällisesti huolehtivaan hallitsijaan Suomen lakien ja suomalaisuuden säilyttäjänä, molemminpuolinen lojaalisuus sekä läheisyys, mihin myös Burke viittaa puhuessaan pohjoismaisten hallitsijoiden tuttavallisesta, pelkistetystä tai kansanomaisesta esiintymisestä: hallitsija kansan samaistumisen kohteena edusti ideaalia, jonka varsinkin talonpoikainen rahvas tunnisti olemuksensa ja tarpeidensa inkarnoitumaksi.⁸²

1.3. Tiedon väljät ja historiakuvien muodostuminen

⁷⁹ Stråth 1994, s. 56-63. Perusteellisemmin aiheesta esim. Österberg 1987, 1989 ja 1992.

⁸⁰ Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 76. Vastoin Benedict Andersonin näkemystä varhaisesta, Ranskan valtakunnasta alkaneesta nationalismista alhaalta lähteneenä, liberaalina ja vapauttavana liikkeenä oli se vuosisadan alun Ruotsissa pikemminkin ylhäältä ohjautunutta. 1800-luvun Suomessa sekä patriarkaalisen-byrokraattista hallintoa että siitä riippuvaista kansalaisyhteiskunnan rakentamista kuvaa vahva ylhäältä ohjautuvuus. Elitistisyys luonnehti asetelmaa sikäli, että niin korkeimmalla hallinnolla kuin kansaa sivistävällä älymystölläkin oli taipumusta katsoa ilman muuta tietävänsä väestön tarpeet. Älymystön osaa välittävänä tahona yksilöiden ja massojen välissä sekä yksilöiden tuottajana onkin korostettu yleisenä historian selitysmallina. Intellektuellien rooli yhdessä kirjapainotaidon merkityksen kanssa on olennaisena juonteena myös nationalismien tutkimuksen gellneriläisissä ja andersonilaisissa suuntauksissa. Ks. Haapala 1995, s. 41 ja 97-99; Liikanen 1995, s. 108 ja 274-5; Kosonen 1998, s. 221; Nousiainen 1998, s. 24 ja esim. teokset Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism* (Oxford 1983) ja Anderson, Benedict, *Imagined Communities* (New York 1991). Ks. myös Rantanen 1997b, s. 19, vrt. Klinge 1998, s. 66-7 ja Tommila 1999, s. 258.

⁸¹ Useimmiten puhutaan runebergilaisesta kansankuvasta, jossa suomenkielinen rahvas oli lähinnä nöyrää, jumalaa pelkäävää, lainkuuliaista, hitaantymhää, mutta hyväsydämistä ja työteliästä kansaa, joka arvosti uskollisuutta, perinteitä ja jatkuvuutta. Ks. esim. Kemiläinen 1993, s. 103-6; Peltonen 1996, s. 124-5; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 35.

⁸² Burke 1997, s. 7-8; Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 34-7; Klinge 1998, s. 31, 37 ja 242.

Vaikutukseltaan vahvan osan antaminen joskus harvoillekin kirjallisille tuotoksille on luonteenomaista pitkälti kirjallisten jäänteiden varassa operoiville, menneisyyttä tutkiville tieteille, joiden edustajat ovat itse eläneet elämänsä koko lailla kirjallisen kulttuurin vaikutuspiirissä. Jo tämänkin vuoksi puhutaan teorioiden ja käsitteellisten ulottuvuuksien vaikutuksesta tutkimuksen etiikan horisontissa usein sangen merkittävien ja laajoin painotuksin. Joka tapauksessa esimerkiksi historiantutkimuksen lähteistä suurin osa on alkuperältään institutionaalista ja niitä käytettäessä normitason osuus on luultavasti usein korostunut. Institutionaalisesti tuotettuja asiakirjoja on pidetty yleensä myös 'objektiivisimpina' ja vakuuttavimpina lähteinä. Osittain tähänkin liittyen on keskusteltu institutionaalisesti tuotetusta puheesta. Sillä voidaan tarkoittaa mitä tahansa tekstiä, joka on syntynyt poliittisen kontrollin tuloksena ja tuottajan institutionaalisen roolin rajaamana ja josta yksilölliset ulottuvuudet jäävät hyvin pitkälle puuttumaan.⁸³ Laajassa katsannossa sillä voidaan viitata esimerkiksi lukeneiston ja ylipäänsä kirjallisen kulttuurin piirissä toimineiden ylläpitämään kaanoniin kuten raamattuun, kronikoihin ja historiankirjoitukseen sekä erityisemmässä mielessä vaikkapa yksittäisiin hallinnollisiin asiakirjoihin tai saarnateksteihin. Niiden kierrättämien käsitteiden, käsitysten, kielikuvi- en ja kertomusten katsotaan sitten tässä näkemyksessä suodattuvan eri medioiden, kuten uskonnon harjoittamisen tai koulutuksen kautta laajemmalle väestölle. Tässä luvussa selvitetään tutkielman lähteiden suhdetta institutionaalisesti tuotettuun puheeseen ja hahmotetaan hallitsijakuvan muotoutumisen reittejä poliittisen kielen alueella.

Tutkielman näkökulmassa tiedonmuodostusta säätelevät kulttuuriset konventiot sekä yhteiskunnalliset voimasuhteet ja valtarakenteet. Yhteisöön liittyvänä ja osana yhteiskunnallisia rakenteita voi tiedon eri lajeilla katsoa olevan erilaisia yhteiskunnallisia funktioita. Myöntävä tieto uusintaa olemassa olevia yhteiskunnallisia rakenteita ja instituutioita, kieltävä tieto taas purkaa niitä asettamalla ne kyseenalaiseksi. Yleensä tiedonvälitystä ja etenkin modernia uutista julkisena ilmiönä leimaakin rutiinimaisuus, jolla yhteiskunta laajentaa konservatiivista tavallisen, normaalin ja keskiverron hallitsemaa yhteen totuuteen uskovaa aluetta. Modernin lehdistön muotoutumisen aikoina autonomiakauden Suomessa kyseistä ilmiötä voi lähestyä esimerkiksi 1840-luvun alun suuren lehdistökeskustelun kautta. Tuolloin sanomalehtien tarkoitukseksi nähtiin

---

⁸³ Esim. Alasuutari 1998, s. 155-6 ja Ihalainen 2001, s. 412.

kansan opettaminen uutisten avulla. Uutiset ymmärrettiin säilyttäväksi aineeksi kuten monesti myöhempien aikojen viestinnän tutkimuksessakin.⁸⁴

Luonnollisesti eri yhteisöissä tietoa ja todellisuutta jäsenetään toisistaan poikkeavilla tavoilla, jolloin ihmistä ja yhteiskuntaa koskeva tieto on aina sidoksissa kulttuuriin ja erilaisiin sosiaalisiin ryhmämuodostumiin sekä niiden etuihin ja intresseihin. Toisin sanoen tämän näkemyksen mukaan nimenomaan valta, eivätkä suinkaan todellisuutta koskevat faktat, tekee asioista 'tosia'.⁸⁵ Tietoa tai merkitysten antoa yleensä ei kuitenkaan voi pelkistää vallankäytöksi, koska kysymys on myös ihmisen yrityksestä tehdä maailmaansa ymmärrettäväksi. Riippumatta siitä minkälaista ja millä keinoin tietoa levitetään voi kaikkeen tietoon aina olla myös erilaisia suhtautumistapoja – täysin suoraviivaista vaikutusta on tuskin esiintynyt muualla kuin joissakin vanhemmissa kulttuurintutkimuksen teoreettisissa, useimmiten amerikkalaisissa vaikutustutkimuksen malleissa.⁸⁶

Kysymys siitä, kuinka menneisyyden ihminen sai tietonsa ja muodosti käsitöksensä jostakin historian ilmiöstä on oleellinen myös tutkittaessa niinkin tarkkaan rajattua 'historiakuvan' muotoutumista mitä suomalainen hallitsijakuva on. Vastaavaa kysymystä on Jorma Kalela pohtinut teoksessaan *Historiantutkimus ja historia*, jonka historiakuvien muodostumisesta ja historiaksi muuttumisesta käytävään keskusteluun tuomilla ajatuksilla pyritään nyt hallitsijakuvan muotoutumisen perusteita erittelemään. Hänen mukaansa ihmisten historiatietoisuus ja historiakuvat muovautuvat kahden toiseensa liittyvän kanavan kautta, historian julkisten esitysten ja kansanomaisen historian välisessä jatkuvassa vuorovaikutusprosessissa. Historian julkisilla esityksillä hän viittaa ns. virallisiin historiantulkintoihin, joita välittävät esimerkiksi tiedotusvälineet, koulujen oppikirjat, poliitikkojen puheet tai vaikkapa viranomaisten pystyttämät muistopatsaat. Yleensä julkisuus historian julkiset esitykset mukaan lukien ei ole vallasta vapaa keskustelun foorumi, vaan valta on mukana myös julkisuutta edeltävissä ja sitä ympäröivissä ilmiöissä. Kansanomainen historia koostuu puolestaan näkemyksistä, jotka ihminen omaksuu lähiympäristöstään. Se on kotona, työpaikoilla ja illanvietoissa puhuttua sekä kerrottua ja välittyä spontaanimpana perinteenä. Näiden kahden kanavan välistä vuoro-

---

⁸⁴ Tommila 1988, s. 226; Aittola & Pirttilä 1989; Kantola 1996, s. 171-2.

⁸⁵ Foucault 1980, s. 219; Hall 1999, s. 102.

⁸⁶ Ks. esim. Rantanen 1997b, s. 9 ja Löfström 1998, s. 56.

vaikutusta Kalela kutsuu historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessiksi.⁸⁷ Kyseisen asetelman voi katsoa liittyvän siihen linjan vetoon virallisen ja epävirallisen kulttuurin välillä, mikä 1900-luvun kuluessa on askarruttanut kulttuurintutkijoita. Kenties hedeelmällisimpien näkökulmien yhteydessä on aikaisemmin puhuttu muun muassa virallisesta kulttuurista ja kansankulttuurista,⁸⁸ kirjallisesta kulttuurista ja kansanomaisesta kulttuurista tai hallitsevan luokan kulttuurista ja alistetun luokan kulttuurista tähdentäen näiden keskinäistä vuorovaikutusta vastoin yksinkertaistettua näkemystä tapojen ja käsitysten mekaanisesta siirtymisestä vaikkapa yhteiskunnan yläkerrostumista hallittujen keskuuteen.⁸⁹ Vastaavasti suurella traditiolla on viitattu opillisen korkeakulttuurin piirissä muotoiltuun yhteiskunnan yleisen kulttuurin tekijään, jonka manifestaatioita ovat esimerkiksi valtiolliset ja kansalliset symbolit, kun taas pienellä traditiolla on tarkoitettu perinteelle rakentavaa, kansanomaisen maailmankuvan ainakin konkreettisessa mielessä yksilöllisempää aluetta.⁹⁰

Tässä tutkielmassa historian julkisia esityksiä edustavat Suomen asetuskoelman viralliset julistukset, joissa keisari ja keisarius tulevat erityisesti esille. Arviointiin kohteiksi tulevat tällöin hallitsijanvakuutukset, keisarilliset manifestit valtaistuimelle nousemisesta ja senaatin antamat kiitosrukoukset hallitsijan kuoleman johdosta. Lisäksi, ikään kuin sääty-yhteiskunnan suunnalta, julkista hallitsijakuvaa täydennetään säätyjen hallitsijoille osoittamien puheiden avulla. Ne esitettiin valtiopäiviä avattaessa ja lopetettaessa yleensä kenraalikuvernöörille, mutta joskus itse hallitsijalle tämän ollessa paikalla. Lähinnä säätyjen puheiden viiteryhmäksi on katsottava suuriruhtinaskunnan poliittiseen elämään aktiivisesti kosketuksissa ollut valtiopäivämiesten joukko, joka tarkastelujakson loppuaikoinakin edusti vain noin neljäsosaa koko väestöstä⁹¹. Taustaa ja kontekstia julkiselle hallitsijakuvalle hahmotetaan historiankirjoituksen ja – tutkimuksen avulla. Kansanomaisemman historian ja hallitsijakuvan alueelle johdattavat puolestaan Kansanrunousarkiston kokoelmien kertomukset ja tarinat keisari-suuriruhtinaista, jotka muistitietona tuovat hallitsijankuvaan monikerroksisia, eri ajan-kohtiin liittyviä aineksia sekä paikallisuutta. Kertomusten yhteyteen liitetyistä tiedoista

⁸⁷ Kalela 2000, erityisesti s. 37-46. Ks. myös Mylly 1999, s. 51-2 ja Sirkkunen 1998, s. 72.

⁸⁸ Bahtin 1995.

⁸⁹ Ginzburg 1992, s. 50-51, 125-126.

⁹⁰ Redfield 1989, s. 41-59. Tämän kappaleen käsitteistä lisää ks. myös Peltonen 1996, s. 18-23 ja Knuutila 1992, s. 59-85.

⁹¹ Karonen 1996, s. 176.

käy yleensä ilmi perinteen kerääjän nimi, keräysvuosi, paikkakunta ja informantin nimi sekä ikä. Joissakin kertomuksissa nämä tiedot ovat tosin vajavaisia, koska kansallisen kulttuuriperinnön tehokkaan luomisen ja tallentamisen kiireessä ei esimerkiksi kertojan dokumentointia saatettu aina pitää tärkeänä.

Muistitiedon valikoitumiseen tämän tutkielman lähteeksi on vaikuttanut myös viime vuosina jatkunut keskustelu historiantutkimuksen lähtökohdista ja lähteistä. Inhimillisestä kokijasta riippumaton 'todellisuus' sekä lähteiden ja lähdekritiikin varaan rakentuva rankelainen ajatus siitä, kuinka asiat todella olivat on menettänyt merkitystään samalla, kun menneisyyden moninaisuudesta säilyneiden inhimillisen toiminnan jäänteiden on ymmärretty usein tarjoavan 'toden' ja 'epätoden' sijaan mahdollisuuksia pikemminkin tulkintoihin, rajoitettujen totuuksien tai näkökulmien valaisemiseen. Lähteiden joukossa on puolestaan näkyvämmiin noussut esille muun muassa juuri muistitieto.⁹² Käyttökelpoisimmaksi se on yleensä katsottu kohdennettaessa kysymyksiä nykyisin kulttuurintutkimuksessa suosittuun ihmisen kokemismaailmaan,⁹³ minkä taustalla on ajatus ihmisen maailmankuvan syntymisestä kokemuksen kautta. Käytettäessä lähteenä muistitietoa, on olennaista kysyä, minkä takia asiat ja ilmiöt muistetaan juuri tietyllä tavalla.⁹⁴

Hallitsijakuvaa tarkastellaan siis kolmen toisiinsa liittyvän kanavan välisen vuorovaikutteisen prosessin muovaamana, jolle taustaksi voi hahmottaa vaikkapa ajatuksia siitä, ettei esimerkiksi mitään korkeakulttuuria sen enempää kuin populaarikulttuuriakaan sinänsä ole olemassa. Sen sijaan voi puhua vain tietynlaisesta suhtautumissuhteesta kulttuuriseen objektiin yleensä, jolloin kysymyksessä on siis eri ryhmien vuoropuhelu yhteisen kulttuuriaineuksen kanssa, jota jokainen merkityksellistää omista lähtökohdistaan. Äärimmillään ilmaistuna sekä maailma että todellisuus ovat kokonaan tulkinnanvaraisia.⁹⁵ Tulkinnanvaraisuutta, suhteellisuutta tai kielen läpinäkyvyyttä ei ole kuitenkaan syytä pitää merkinä kielen ja tulkintojen loputtomasta monimielisyydestä. Sen sijaan tulisi pohtia, mitä seuraa siitä, että täsmällinen on suhteellinen käsite, kuten ajattelun ja ilmaisun täsmällisyyttä painottaen on tähdennetty.⁹⁶

---

⁹² Ks. esim. Burke (ed.) 1991; Peltonen 1992b, s. 14-30; Ollila (ed.) 1999; Kalela 2000; Häggman 2001.

⁹³ Ks. Honko 1980, s. 110; Vansina 1985, s. 31-32; Peltonen 1996, s. 414-437; Peltonen 1999.

⁹⁴ Ks. esim. Kalela 1999.

⁹⁵ Lönnqvist 1998, s. 29-32.

⁹⁶ Kalela 1995, s. 317.

Hallitsijaa koskevia historian julkisia esityksiä ja kansanomaista historiaa ei tarkastella ilman muuta vastakohtaparina, mihin on johtanut myös lähdeaineiston valinta. Lisäksi yleiseltä tasolta konkreettiseen sekä rajattuun tutkimusalueeseen ja -aikaan siirryttäessä jyrkkää vastakkainasettelua välttävän lähestymistavan puolesta puhuvat paitsi juuri hallitsijakuvan luonne yhteisenä symbolina ja myyttinä, myös Suomen verrattain yhtenäisen pienen maan kulttuuri, sekä sille ominainen pohjoismainen syvään juurtunut luterilainen kristillinen ideologia, joka läpäisi koko kulttuurin ja vaikutti kaikilla yhteiskuntalämän aloilla velvoittaen myös esimerkillisiä alamaisia eli hallitsevaa poliittista eliittiä.⁹⁷ Tähän liittyen on puhuttu myös Suomen ideologisesti totaalisen valtion perinteestä. 1800-luvun puolivälin jälkeen kansakuntaa ja valtiota lujittavaa yhtenäisyyttä etsittiin jo enemmän muualta kuin kirkosta ja uskonnosta. Perinteiseen ja hyväksi havaittuun oli kuitenkin edelleen luottaminen, kuten Jumala-käsityksen filosofiansa ulkopuolelle jättänyt Snellmankin huomautti, ohjaavat kristinuskon siveyskäskyt kuitenkin "... ihmistä kohtuuteen halujen tyydyttämisessä ja edistävät hänen lainkuuliaisuuttaan suuntaamalla tahdon hyvään."⁹⁸ Pappissäätö myös esiintyi Suomessa suoranaishana valtiotodellisuuden kantajana valtiopäivillä vuoteen 1906 – myöhemmin kuin missään muussa maassa.⁹⁹ Suomessa vallinneet luterilainen ja kansallinen ideologia kietoutuivat toisiinsa luonteeltaan universaaleina, kollektiivisia kansallisia ja uskonnollisia identiteettejä sekä symboleita luovina, tietyn kokonaisuuden sisällä yhtenäistävinä aatteina.¹⁰⁰ Ne voidaan myös ymmärtää yhteisölle välttämättömän yhteisen todellisuuden peruselementteinä.

Autonomiakaudella hallitsevaksi, poliittiseksi eliitiksi voi lähinnä katsoa virkakoneistoa miehittäneen, säätyläistaustaltaan aatellisen virkamieseliitin, jonka tausta oli vanhoissa sotilassuvuissa ja jonka kannalta Suomen erillisasema Venäjän yhteydessä, etenkin vankalla pohjalla oleva ja itsenäinen valtiontalous, oli luonnollisesti kaikkein hyödyllisintä.¹⁰¹ Suomen erillisaseman ja vakaan yhteiskuntajärjestyksen suojana olivat puolestaan alun alkaen ja viime kädessä nimenomaan keisari-suuriruhtinaat, mutta oike-

---

⁹⁷ Apo 1985, s. 238.

⁹⁸ Jyränki 1986, s. 17-18; Snellman 1928, s. 167.

⁹⁹ Jyränki 1986, s. 18.

¹⁰⁰ Ks. esim. Smith 1991, s. 6.

¹⁰¹ Peltonen 1990, s. 100. Professionaalisten ammattikuntien kehitystä Suomessa tutkineen Esa Konttisen mukaan Venäjän yhteyteen siirtyminen tarjosi korkeiden virkapaikkojen muassa aatelille mahdollisuuden roteuttaa yhteiskunnan hallitsevaan kerrokseen kuuluvien etujen turvaamisen eri strategioiden avulla, joiden keskeisenä kenttänä säilyivät virat ja niihin pääsyn valvonta kuitenkin niin, että upseerin ammattia korvaamaan tulivat ennen muuta byrokratian ylemmät virat. Nyt kehitettävää koulutusta ja virkatutkintoja

astaan myös reviiiriään varjelevat kenraalikuvernöörit.¹⁰² Julkisen hallitsijaretoriikan sosiaalista kiinnittymistä arvioitaessa voidaan sen virallisimmillaan, julistuksien osalta katsoa viittaavan lähinnä Suomen johtavaan virkamiehistöön. Säätyjen puheet taas sijoittuvat ikään kuin julkisen historian ja kansanomaisempaa, vähiten julkista historiaa edustavan muistitiedon välimaastoon.

Vaikka historia on empiirisenä tieteenä luonnollisesti suuntautunut lähteisiin perustuvaan konkreettisuuteen ja esimerkiksi nimettävät yksilöt ovat sille tärkeitä, voidaan asioita ja ilmiöitä tarkastella myös puheena: kertomuksina, tulkintoina, omia sääntöjään noudattavina sosiaalisina ja historiallisina kielenkäytön tapoina, jotka toimivat ikään kuin näkökulmana todellisuuteen. Näin syntyvien todellisuuden tulkintojen suhteen kysymykset niiden alkuperästä tai niiden taakse kätkeytyvistä toimijoista motiiveineen ovat usein toissijaisia. Esimerkiksi hallitsijaretoriikkaa voidaan tämän näkemys mukaan lähestyä pikemminkin institutionaalisesti tuotettuna puheena ja tehtävänä jota jonkun tai joidenkin tuli toteuttaa riippumatta siitä kuka tai ketkä sen funktiota kulloinkin toteuttivat. Lähestymistavan taustalla on etenkin yhteiskuntatieteiden ja kulttuurintutkimuksen parissa vaikuttanut ns. lingvistinen käänne, joka on viimeisen parinkymmenen vuoden aikana nostanut kielen tutkimuksen keskiöön. Teoreettisia suunnannäyttäjiä ovat olleet muun muassa Peter Winchin ja Valentin Volosinovin kielifilosofiat ja varsinkin Michel Foucault'n tutkimukset. Eri suuntauksia yhdistää ajatus kielestä paitsi todellisuuden heijastajana myös sen rakentajana. Kielellistä todellisuutta ei pidetä satunnaisena, vaan kulttuurisista arvoista ja asenteista rakenteensa saavana.¹⁰³

Foucault'n jo klassikoksi muodostuneen ”The Archaeology of Knowledge”¹⁰⁴ –teoksensa myötä yleistynyttä diskursiivista näkökulmaa soveltaen on Suomessa muun muassa Pertti Alasuutari tarkastellut kansakuntaa ja kansallista älymystöä. Älymystön katsotaan instituutiona harjoittavan kansallisvaltion puhetta itsestään tuottaen määritelmiä ja käsityksiä, joiden luomissa puitteissa kaikkalainen kansakuntaa koskeva keskustelu ja yhteisten käsitysten ja kokemusten tuottaminen sitten tapahtuu. Konseptiossa kansakuntaisuus määrittyy institutionalisoiduksi käytännöksi ja kansakunta puo-

---

alettiin käyttää saatujen ominaisuuksien ohella eriarvoisuusprinsiipin tukena ts. välineenä muiden ryhmien sulkemiseksi etuoikeutettujen asemien ulkopuolelle; Konttinen 1991, s. 105-6.

¹⁰² Haapala 1995, s. 23; Tommila 1999, s. 37.

¹⁰³ Alasuutari 1998, s. 155; Kunelius 1998, s. 196-200; Seppänen 2002, s. 20-1.

¹⁰⁴ Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*. London 2000. Ranskankielinen alkuteos, *L'Archeologie du savoir*, on vuodelta 1969.

lestaan diskursiiviseksi muodostumaksi. Myös nyt kyseessä olevan virkamieseliitin toimintaa voidaan ajatella ikään kuin henkisenä johtajuutena ja sinä aatteellisena työnä, jota tehdään kansakunnan henkisen ja poliittisen ilmapiirin rakentamiseksi ja sopivaksi rajatun puhealueen luomiseksi, johon myös puhe hallitsijasta kuuluu.¹⁰⁵ Tällaista henkistä johtajuutta on usein kuvattu puhumalla *hegemoniasta*. Käsite on peräisin italialaisen marxistin, Antonio Gramscin kriittisestä yhteiskuntateoriasta 1930-luvulta. Hegemonia ei säily itsestään, vaan se uusiutuu juuri jatkuvan aatteellisen työn ylläpitämisen kautta yhteiskunnallisissa käytännöissä.¹⁰⁶

Vaikka onkin järkevää olettaa, että hallitsija on useimmiten esitetty juuri tietynlaisena perustyyppinä, ei julkisen hallitsijaretoriikan tarvitse kuitenkaan välttämättä olla vain saman kaavamaista toistamista, vaan alustavasti sen voi otaksua koostuvan erilaisista elementeistä, joita diskursiivisessa tarkastelussa on kutsuttu yksittäisiksi puheenvuoroiksi tai lausumiksi.¹⁰⁷ Kokonaisuudessaan tutkielman käsittelytapaa yhdistää kuitenkin aineiston tarkasteleminen aikansa heijastajana, ei irrallisina puheenvuoroina vaan poliittisen kulttuurin kieleen ja käytäntöön liittyneinä muotoina ja sisältöinä. Käytännössä muoto ja sisältö ovat toisistaan erottamattomia, mitä esimerkiksi kielen suhteen voi tunnetusti luonnehtia vaikkapa siten, että yleensä esitystapa vaikuttaa jotta-kuinkin yhtä voimakkaasti kuin sanotun varsinaisen sisältö¹⁰⁸.

Aatteellisen tehtävän toteuttaminen edellyttää myös konkreettisten laitosten järjestämistä ja ylläpitoa, jotka paitsi välittävät tietoa myös rakentavat jaettuun käsitteitä, käsityksiä ja viitekehyksiä. Kansanopetus ja joukkoviestintä muodostavat siten pitkälti sen areenan, jolla keskustelulliset käytännöt konkretisoituvat.¹⁰⁹ Nyt huomio kohdistetaan ajan lehdistöön ja akateemiseen maailmaan vankassa yhteydessä olleeseen valtiopäivä-foorumiin ja kirkkoon virkakoneiston osana. Kansanopetus oli perinteisesti ollut kirkon vastuulla ja se oli myös tarkasteluajajakson merkittävin joukkoviestin, jonka välityksellä lähdeaineistona olevat keisarilliset julistukset alamaisille kuulutettiin. Tarkastelun taustalla korostuu uskonnon välineellinen merkitys, jossa kirkko instituutina ikään kuin erottuu uskonnon sisällöistä ja jotka tosi asiassa saattoivat kuitenkin

¹⁰⁵ Alasuutari 1998, s. 153-74. Ks. myös Ehrnrooth 1992. Oma kysymyksensä on, kuinka päällekkäisiä asioita kansallinen älymystö ja virkamieseliitti ovat. Tässä riittänee, että todetaan niiden olevan ainakin jonkin verran päällekkäisiä.

¹⁰⁶ Gramsci 1980, s. 66-7.

¹⁰⁷ Foucault 2000, s. 31-9.

¹⁰⁸ Ks. esim. Kunelius 1998, s. 13.

¹⁰⁹ Alasuutari 1998, s. 155-6.

olla useimmille yksi ja sama asia. Katsaus ajan poliittiseen kieleen, poliittista ja henkistä ilmapiiriä rakentaneeseen aatteelliseen työhön hallitsijaretoriikan osalta tapahtuu siis yhtäältä kirkonkuulutusten ja toisaalta säätyjen puheiden kautta.

Klassisessa asetelmassa hallitsevat vaativat vastakohtakseen ne, joita hallitaan. Tässä tutkielmassa 'hallituilla', 'kansalla' tai 'tavallisilla suomalaisilla' viitataan siihen työntekoon kiinnittyneeseen väestöön, joka ei saanut elantoaan kannetuista vero- ja tullivaroista tai viran käytännössä mahdollistamista liiketoimista. Agraarisessa Suomessa työ liittyi yleensä maa- ja metsätalouteen asuinpaikan ollessa maaseutu. Esimerkiksi vuonna 1860 maa- ja metsätalous työllistivät lähes neljä viidestä ja kolmen viidesosan raja alitettiin vasta 1920-luvun alussa. Kaupungit puolestaan olivat pieniä ja hyvin maalaismaisia. Autonomian ajan alkupuolella kaupunkilainen oli joka kahdeskymmenes ja vuosisadan vaihteessakin vain joka kahdeksas suomalainen, joten väestöstä vielä tällöinkin noin 87 prosenttia asui maaseudulla.¹¹⁰

Diskursiivisesta näkökulmasta lähtökohdaksi saadaan se, että hallitsijoista kertova muistitieto viittaa lähinnä näin määriteltyyn kansaan ja että sitä voi vastaavasti ajatella omana puhevaruudellisena muotoutumanaan. Kun muistitietoa pidetään kollektiivitradiationa lisäksi epäyksilöllisenä, monella taholla välittyvänä yhteisöllisenä perinteenä, jonka muotoutumiselle on ominaista ryhmän toimiminen yhteisen perinteen piiriin tulevan aineksen kontrolloijana, tuntuu tämä tarkastelutapa soveltuvan siihen varsin hyvin.¹¹¹ Näin käsitettynä itse kollektiivitradiatio voidaankin hyvin katsoa puhealueeksi, kokoumaksi keskustelullisia käytäntöjä ja erilaisia puheenvuoroja.¹¹²

Diskursiivisen tarkastelutavan rinnalla tutkielmaa jää luonnehtimaan käytetyn aineiston vastakkainasettelu ja vertailu, minkä taustalla on tavoite eri aineistojen mahdollisuudesta tarjota näkökulmia myös itsensä ulkopuolelle, pystyä kertomaan myös toisistaan jotain. Viime vuosikymmeninä kulttuuritutkimuksen analyysirakenteen perustana onkin usein suosittu ehkä turhankin jyrkkää vastakkainasettelua, vaikka lähtökohdana on pidetty kulttuuria yhteisten merkitysten ja kierrättäjänä ja ylläpitäjänä.¹¹³ Myös tässä kumpainenkin ulottuvuus on luonnollisesti ymmärrettävä tutkielman per-

¹¹⁰ Peltonen 1992a, s. 266; Nummela 1996, s. 138-41.

¹¹¹ Honko 1980, s. 110-111.

¹¹² Vastaava kollektiivitradiation määrittely sopii myös julkiseen hallitsijapuheeseen.

¹¹³ Ks. esim. Lönnqvist & Junkala 1998, s. 11-14 ja Sirkkunen 1998, s. 72. Tähän lienee tuonut oman sävynsä ja 'taisteluasenteensa' myös se tunnettu seikka, että kriittiset kulttuuriteoriat länsimaissa ovat yleensä ankkuroineet juurensa Karl Marxin (1818-83) henkiseen perintöön, mikä on vaikuttanut välillisesti tähänkin tutkielmaan.

spektiivin rungoksi ja analyttiseksi välineeksi, jolla hallitsijakuvaa symbolina eritellään ja jonka avulla tosi asiassa monipuolisempaa menneisyyttä aihepiirin puitteissa hahmotetaan. Kysymyksenasettelun ja lähdeaineiston pohjalta on joka tapauksessa tavoitteena tarkastella hallitsijakuvan muotoutumista edellä hahmotettujen kolmen toisiinsa limittyvän puhealueen ja historiaksi tulemisen kanavan välisessä vuorovaikutuksessa sekä vertailla historian julkisten esitysten tarjoamaa kuvaa hallitsijasta sen kansanomaisempiin ilmentymiin. Tätä kautta valaistaan suomalaisten käsityksiä hallitsijoistaan siten, että kansanomaisen määreellä viitataan juuri pikemminkin yhteisesti jaettuun 'terveeseen järkeen' kuin johonkin vain massoille ominaiseen ajatteluun.¹¹⁴

Kuinka sitten 1800-luvun agraariyhteisöjen väestö on reagoinut sille tarjontuihin käsityksiin hallitsijoista? Yhtenä mahdollisuutena on historian julkisten esitysten ja kansanomaisen historian välisen vuorovaikutuksen erittelemisen etsimällä valtakulttuurin virrasta poikkeavia käsityksiä ja puheenvuoroja koskien valittua aihetta. Vastakulttuurilla on perinteisesti viitattu hallitsevien ryhmien hegemonisen, virallisesti hyväksytyyn normikulttuurin kanssa ristiriidassa oleviin kulttuurin muotoihin, jota alistettujen ryhmien kulttuurimuotona tarkasteltuna myös folklore edustaa ja jota italialainen Luigi Lombardi-Satriani kutsuu kiistämisen kulttuuriksi.¹¹⁵ Kiistämisen kulttuuria Suomessa eritelleen Seppo Knuuttilan mukaan voidaan hallitsijoista kertovia tarinoita tarkastella myös ilmaisuina, joilla suomalaiset ovat muinoin tuoneet säröjä kulttuurisen hegemonian universaaleiksi leimaamiin arvoihin ja totuuksiin¹¹⁶ ja jotka kenties joskus myös täällä pohjolassa on, kuten Mihail Bahtin on asian ilmaissut, tajuttu riemastuttavan suhteellisiksi.¹¹⁷

1.4. Valistusta kansakunnan hyödyksi

Seuraavaksi tehdään katsaus eurooppalaisen vallankäytön aatteellisen perustekijän, uskonnon ja sen institutionalisoidun harjoittamisen sekä kasvatuksen ja kehittyvän joukkoviestinnän kentälle, jossa julkisen, virallisen hallitsijakuvan hahmottaminen tapahtuu.

---

¹¹⁴ Ks. Siikala 1991, s. 52.

¹¹⁵ Lombardi-Satriani 1974. Aiheeseen liittyvistä käsitteistä lisää vastakulttuurin 'kukoistuskautena' ks. Junnonaho 1979.

¹¹⁶ Knuuttila 1992, s. 71-77; Ks. myös Peltonen 1996, s. 21.

¹¹⁷ Bahtin 1995, s. 12.

Ruotsissa ja Suomessa luterilainen kirkko oli ollut tiedonvälitys- ja opetustehtävineen julkisen moraalin ylläpitäjä ja hallitusjärjestelmän oikeuttaja. Kirkon kautta paikallisyhteisö kytkeytyi keskukseen. Tärkeänä alamaiskulttuurin tekijänä se oli luonut hallitsijan persoonan varaan rakentuvaa poliittista identiteettiä vuosisatojen aikana, jolloin valtiollisen yhtenäisyyden symboleja oli muuten niukasti.¹¹⁸ Kirkkoa tarkastellaan aatteellisena tekijänä, kasvattajana ja tiedonvälittäjänä.

Kirkon ja kasvatusjärjestelmän merkitys poliittisten eliittien ja virkamiesyhteisön määrittämisen kulttuurin, arvojen ja normien välittäjänä¹¹⁹ sai Euroopassa suoran ilmaisunsa viimeistään Saksassa, kun luterilaisuudesta saatiin teologiset perusteet alamaisten kokonaisvaltaiselle valvonnalle.¹²⁰ Pettyneenä omakohtaisen raamatun tutkiskelun synnyttämiin lukuisiin vääriin tulkintoihin oli Martti Luther jo 1520-luvun kuluessa vakuuttunut auktoritatiivisen Jumalan sanan levittämisen paremmuudesta. Tilanteen korjaamiseksi hän julkaisi mm. *Iso ja Vähä katekismuksen*, joiden avulla tuli kehitettävän alkeiskoulujärjestelmän puitteissa opettaa alamaisille kunnioitusta ja uskollisuutta vallitsevaa poliittista ja sosiaalista järjestystä kohtaan. Myös hallitusten on arveltu näinä aikoina alkaneen nähdä lukutaidon enenevässä määrin poliittiseen lojaalisuuden edellytyksenä.¹²¹

Ruotsissa valtiovalta sai protestanttisesta uskonnosta toimintansa perusteeksi ideologian, jota myös kansa ymmärsi.¹²² Hierarkkisen maailmankuvan perustaksi hyväksytyyn kolmisäätyopin avulla saattoi nyt selvästi havainnollistaa, kuinka maallisen vallan sääty, hengellisen vallan sääty ja yhteisen kansan sääty olivat Jumalan asettamia ja sopivat nätisti paikoilleen.¹²³ Reformaation myötä Ruotsissa siirryttiin lopulta kuninkaan johtamaan valtioon, jossa Jumalan säätämän hallitsijan ja tämän edustajien vastustamista pidettiin lähes kuolemansyntyinä.¹²⁴ Käytännön yhtenäistämispolitiikassa puhdasoppinen kirkko alkoi perehdyttää alamaisia katekismuksen saloihin toden teolla suurvalta-ajan alusta lähtien ja pian sen riittävästä taitamisesta tuli myös vihille pääsyn

¹¹⁸ Tiihonen 1994b, s. 43; Nousiainen 1998, s. 21.

¹¹⁹ Bourdieu & Passeron 1977, s. 73-89 ja 206; Anderson 1991, s. 83-111. Tähän olisi funktionalistisesta otteestaan tunnettu Louis Althusser aikoinaan voinut lisätä, että ”...koulun ja perheen muodostama pari on korvannut parin kirkko perhe.” Althusser 1984, s.109; Ks. myös Aittola & Pirttilä 1989, s. 96-100.

¹²⁰ Scharfe 1984, s. 159.

¹²¹ Strauss 1984, s. 111-15. Vaikka luterilaisuuteen yleensä tai käytännössä on toisinaan katsottu liittyvän koulutuksen, kenties alkeita laajemman, vastaisia asenteita, esim. Karonen 1999, s. 48, vaikuttaisi Lutherin henkilökohtaisena tavoitteena olleen yleisen alkeiskoulutuksen.

¹²² Nygård 1989, s. 35. Opetuksesta puhdasoppisessa Suomessa ks. Juva 1955, s. 70-74.

¹²³ Esim. Tiihonen & Ylikangas 1992, s. 22-23.

ehto.¹²⁵ Oppien iskostamisessa onnistuttiin niin hyvin, että se teki ihmisestä hänen omasta mielestäänkin alamaisen tässä valtiollisessa ja hengellisessä kokonaisuudessa. Kunnia-käsityksen avulla valtakunnan ”modernisoitumisprosessista” tehtiin myös yksilön vastuuta vaativa asia.¹²⁶ Yleensä ideologian legitimoivan luonteen toimivuus perustuukin sen kykyyn pitää yllä klassista paradoksin sisältävää illuusiota ihmisen riittävästä mahdollisuudesta vapaaseen valintaan sekä vallitsevan kehityksen vaihtoehtomuudesta. Pohjoismaista ”protestanttista kurinalaisuutta” on toisinaan pidetty jopa niin verrattomana, että alamaisen osaksi ei Kustaa Vaasan jälkeen ole katsottu jääneen juuri muuta kuin läpi elämän kestävä vaihtoehtoton alistuminen¹²⁷.

Valtaistuimen ja alttarin liitto oli myös 1800-luvun alkupuolen Suomessa tärkeimpiä aatteellisia vaikuttajia. Uusi valtioyhteys ei aiheuttanut maan evankelisluterilaisen kirkon asemassa suurta ulkoista muutosta. Venäläisen sodanjohdon mieltenvaltauspolitiikan mukaisesti pyrittiin heti Suomen sodan alettua kosketuksiin maan papiston ja kirkollisen johdon kanssa. Se katsottiin luonnollisesti parhaimmaksi keinoksi rauhan ja järjestyksen ylläpitämisessä rahvaan keskuudessa ja kuninkaallisten alamaisten muuttamisessa keisarillisiksi. Perinteinen oppi esivallan ja sen päällimmäisen edustajan kuninkaan kunnioittamisesta oli kirkon kautta helppo siirtää uuteen hallitsijakohteeseen keisariin.¹²⁸ Kuvaavia olivat arkkipiispa Bergenheimin sanat pappissäädyn roolista jumalallisen järjestyksen palvelijana lopetettaessa valtiopäiviä vuonna 1864:

”Vi nedlägge nu inför vår högsinte och ädle Kejsares och Storfurstes thron uttrycket af vår oföränderliga tacksamhet och osvikliga trohet samt gå att återtaga våra dyra befattningar såsom det gudomliga ordets tjenare, fullt öfvertygade, att arbetet för befastande af kristlig tro och befrämjandet af kristligt lif inom vårt dyra fosterland sannerligen är det arbete, som säkrast tryg-

---

¹²⁴ Karonen 1999, s. 48-49.

¹²⁵ Strauss 1984, s. 119; Pirinen 1985, s. 175; Iisalo 1987, s. 50-58 ja 180-83; Tommila 1988, s. 30-34; Mäntylä 1993, s. 244; Karonen 1999, s. 161-62.

¹²⁶ Nygård 2001, s. 88.

¹²⁷ Tiihonen 1994b, s. 44-45.

¹²⁸ Murtorinne 1992, s. 11; Pulma 1993, s. 385; Nousiainen 1998, s. 21. Kirkollisesta ja uskonnollisesta tilanteesta sekä Suomen johtomiesten tunnoista asian suhteen vuoden 1809 jälkeen ks. esim. Danielson-Kalmari 1929, s. 105-137.

gar fäderneslandets framtid och därför mest gläder dess ädle Storfurste,
hvilken Gud alltid beskydde och välsigne!¹²⁹

Kristinopin välittämisen ja sielun hoidon ohella myös alamaisten muu tiedollinen valistaminen oli perinteisesti ollut pääasiassa kirkonmiesten vastuulla ja he olivat myös rahan tavallisin kontakti esivaltaan. Uskonkappaleiden avautumiseen tarvittava perustaito, lukeminen, saattoi toimia avaimena maallisempaankin tietoon. Kirkon asema kansan pääasiallisena kasvattajana ja esivallan ensitervehtijänä varttuvalla suomalaiselle säilyi aina 1900-luvun alkuun saakka. Erityisesti maaseudulla sen auktoriteettiasema oli vahva.¹³⁰ Katekismuksen välityksellä opetettiin alamaistelle se keskeinen sanasto, jolla normien mukainen järjestys ja elämä tulisi ymmärrettäväksi siinä mielessä kuin se ympäröivässä todellisuudessa hänelle ilmeni.

Varsinaisten oppikirjojen valinta ja valvonta oli Ruotsin ajalta lähtien käytännössä kuulunut Suomessa pääosin piispoille ja tuomiokapituleille. Vuonna 1843 annetussa kymnaasi- ja koulujärjestyksessä oppikirjojen valvonta perinteiseen tapaan vahvistettiin. Nyt kuitenkin täsmennettiin, että molemmissa hiippakunnissa oli käytettävä samoja, tarkasti valittuja oppikirjoja ja tarpeen vaatiessa oli uusien oppikirjojen hyväksymisestä tehtävä esitys senaatille. 1850-luvulla senaatin aloitevaltaa oppikirjojen suhteen lisättiin ja syntyi periaate, jonka mukaan valtiovalta saattoi valvonnan lisäksi myös tukea taloudellisesti oppikirjojen tuotantoa. Vuonna 1870 aloitti toimintansa kouluhallitus ja siitä lähtien oppi- ja kansakoulujen oppikirjojen valvonnasta huolehtivat valtion viranomaiset. Oppikirjat olivat kuitenkin alistettu myös yleiselle painotarkastukselle, jota ohjasi sangen yksityiskohtainen luettelo siitä, millaisten asioiden käsittely nimenomaan oli kiellettyä. Ensimmäisten joukossa kiellettyjen listalla olivat uskonnon

¹²⁹ Pappiss. ptk. 1863-64, kolmas nide, s. 838.

¹³⁰ Esim. Melin 1980, s. 10. Suomen asiain komitean alituksessa keisarille vuonna 1819 kerrottiin uskonnon merkityksestä väestön kasvattajana seuraavasti: ”Tässä kohden lienee varmaa, että rikoslakeihin mahdollisesti tehtävät muutokset eivät riitä vallattomuutta hillitsemään ja panemaan esteitä tapainturmelukselle, vaan että samalla ankarasti on valvottava uskonnon sääntöjen noudattamista ja pidettävä huolta kristillisen siveysopin periaatteiden istuttamisesta nuorisoon kaikissa kansanluokissa, mutta valtakunnan talonpoikien lapsiin, perustamalla tätä varten kasvatuslaitoksia, jotka niille määrättyjen valvojen tarkan silmälläpidon alaisina voisivat muodostua keskuksiksi, joista todellista valistusta kansakunnan hyödyksi leviäisi. Sanalla sanoen pitäisi pyrittävän maan nykyisistä sisällisistä ja ulkonaisista oloista karkoittamaan kaikkea, mikä näyttää olevan omansa vieroittamaan kansaa esi-isien yksinkertaisista tavoista ja siitä jumalanpel[v]osta, jota meidän isämme aina tunsivat, ja josta he hakivat sitä apua, minkä he kaikkina aikoina saivatkin.” Suomen asiain komitean alistus keisarille suuriruhtinaskunnan olojen uudistamisesta 21.6.1819. Danielson-Kalmari 1928, s. 113.

sekä hallitusvallan ja sen eriasteisten edustajien loukkaaminen tai näiden toimien sopimaton arvostelu. Kuten oppikirjojen valvontaa tutkinut Kai R. Lehtonen on todennut, voitiin tämän luettelon perusteella edelleen puhua ”kirkon ja keisarin sensuurista”.¹³¹ Kun suurvalta-ajan pappien ja perheenisien tuli väsymättä johdattaa seurakuntalaisiaan ja lapsiaan katekismuksen neuvoin kuriin ja Herran nuhteeseen ilmoitti parisataa vuotta myöhemmin Suomeen perustettu kouluylhallitus Casimir von Kothen johdolla tehtäväkseen muun muassa ”kiinteästi katsoa kurinpidon perään näissä oppilaitoksissa ja tarkasti valvoa että oppilaille annetaan oikea käsitys alamaisen velvollisuudesta ja kunnioituksesta esivaltaa kohtaan”.¹³²

Kirkollinen ja myöhemmin valtiollinen kansanopetus sekä 1800-luvun puolivälin jälkeen joukkoviestimeksi kehittyvä sanomalehdistö edustivat samaa hege-monista kulttuuria ja julkista, virallista puhealuetta kuin kirkonkuulutuksetkin. Kuulutukset liittyivät vuosisatojen kuluessa kaikkia koskevaksi, arvostetuksi tapainstituutioksi kehittyneeseen jumalanpalvelukseen, joka kuului kiinteästi suomalaisten viikoittaiseen ohjelmaan aina 1900-luvun alkuvuosiin saakka. Niiden merkitys tiedotustilaisuuksina oli esivallalle ensiarvoinen.¹³³ Myös autonomiakauden lehdistön anti oli hallituksen virallisen linjan myötäinen, eikä vuoden 1829 ennakkosensuuriasetuksen mukaan uskonnosta, hallitsijasta, hallituksesta, perustuslaeista, yleensä hyvistä tavoista tai kansalaisten kunniaa saanut kirjoittaa sopimattomaan sävyyn¹³⁴. Hallitusvallan arvostelemisen ollessa vaikeaa jäi mielipiteiden esittäminen tavallisesti erilaisten runojen, vertauskuvallisten kertomusten tai historiallisten muistelojen varaan, mitkä kenraalikuvernööri kiirehti julistamaan pannaan ja pois seulomaan helmikuussa 1899.¹³⁵ Vuosisadan vaihteen poliittisesti tulehtuneessa ilmapiirissä kriittiset äänet pääsivät esille salaisten lentolehtisten ja pamflettien mukana sekä maanalaisen lehdistön sivuilla, minkä suurin ja pitkäikäisin edustaja oli sensuurin lakkauttaman *Nya Pressenin* toimittajien perustama *Fria Ord* (1900-05).¹³⁶ Suomalaisten lukutaito oli puolestaan käytännössä vielä vuosisadan jälkipuoliskollakin hataralla pohjalla ja pitkälti sidoksissa tuttuihin uskonnollisiin tekstisisältöihin.¹³⁷ Koko suuriruhtinaskuntaa ajatellen sanomalehtien asema ei ollut

¹³¹ Lehtonen 1983, s. 20-22.

¹³² Ruutu 1980, s. 80.

¹³³ Tommila 1988, s. 29-30; Alanko 1999, s. 2. Viimeinen keisarillinen kuulutus luettiin vuonna 1907.

¹³⁴ Sensuurista ks. Landgren 1988, s. 277-9; Tommila 1988, s. 102-3; Tommila 1998, s. 38.

¹³⁵ Leino-Kaukiainen 1988, s. 589-91.

¹³⁶ Sama, s. 550-53.

¹³⁷ Ks. Landgren 1988, s. 286 ja Tommila 1988, s. 31 ja 68.

kovin vahva vielä vuosisadan vaihteessakaan, jolloin ne tavoittivat vain viidenneksen väestöstä.¹³⁸ Kuitenkin aihepiiriä laajennettaessa ja tutkimusongelman kehittyessä antoisia lähteitä voisivat olla myös sanomalehdet ja maanalainen lehdistö, joille kattavam-
paa vertailupohjaa saisi paitsi hallitsijoitten valtaistuinpuheista, myös ajan 'oppikirjoi-
na' toimineista katekismuksesta, almanakoista, virsikirjoista sekä osittain myös Rune-
bergin ja Topeliuksen tuotannosta.

Seuraava aineiston käsittely etenee systemaattisesti, mutta saa taustakseen kronologisen linjauksen Aleksanteri I:stä Nikolai II:een, jonka kohdalla käsitykset hallitsijasta alkoivat muuttua. Esitystapaan on vaikuttanut keisarillisten julistusten hallitsijan hahmottuminen pitkälti eurooppalaisen ihanteellisen hallitsijan perustyyppiä. Säätyjen puheiden osalta esityksen painottumista vuosisadan loppupuolelle ja etenkin sen vaihteeseen perustelea paitsi vuoteen 1863 kestänyt valtiopäivätön kausi, myös puheiden muuttuminen aikajakson kuluessa yksipuolisen juhlavista, alamaisen uskollisuuden ja kuuliaisuuden osoituksista asiallisempiin puheenvuoroihin aina yksimielisen suuriruhtinaskunnan valtiopäivätyön tärkeästä merkityksestä maan lailliselle kehitykselle ja kansan onnelle. Tähän ovat puolestaan vaikuttaneet vuosisadan lopulla jännittyneet suhteet Venäjän ja suuriruhtinaskunnan välillä, mikä toi sekä säätyjen että kansanperin-
teen 'puheeseen' hallitsijasta sävyjä, joita vasten hallitsijakuva on kokonaisuutena pa-
remmin hahmotettavissa.

2. Suomalaisen hallitsija

2.1. Oikeamielinen isä, lakiemme suoja

” Jokaisessa valtiomuodossa näyttää esiintyvän ystävyyttä siinä määrin kuin niissä esiintyy oikeudenmukaisuutta. Kuninkaan ja alamaisten ystävyys perustuu hyvien tekojen runsauteen, sillä kuningas tekee hyviä tekoja alamaisille, jos hän on hyvä ja sen mukaisesti huolehtii alamaisten hyvinvoinnista kuten paimen lampaista – siksi Homeros sanoo Agamemnonia kansan paimeneksi. Tällaista on myös isällinen ystävyys, joskin se eroaa hyvien teko-

---

¹³⁸ Mervola 1998, s. 59.

jen suuruuden puolesta, sillä isä on antanut olemassaolon, mitä pidetään suurimpana asiana, elatuksen ja kasvatuksen. Myös esi-isiä pidetään tällaisina hyväntekijöinä. Isä on luonnostaan poikiensa hallitsija, esi-isät jälkipolvien hallitsijoita ja kuningas alamaisten hallitsija.”¹³⁹

Aristoteles rinnasti isän suhteen lapsiinsa ja hallitsijan alamaisiinsa. Ystävyyden käsite, joka ulotetaan koskemaan myös valtiollisia suhteita, samaistui oikeudenmukaisuuteen ja hyvä hallitseminen hyvien tekojen runsauteen. Isällisyys sekä vertaus paimeniin ja lampaisiin ovat varsin tuttuja myös juutalais-kristillisessä traditiossa. Roomassa *virtus*, hyve erotti hyvän hallitsijan tyrannista ja sen katsottiin näkyvän keisarin hyvissä teoissa¹⁴⁰. Oikeudenmukaisuuden periaatteet ovat olleet keskeisiä eurooppalaisessa ajattelussa, oli kyseessä sitten yksittäinen ihminen tai valtio. Aristoteleen oppi-isälle, Platonille pyrkimys oikeudenmukaisuuteen oli hyvän sosiaalinen ilmaus, oikeudenmukaisuus ja oikeamielisyys puolestaan samastuivat harmoniaan valtiossa, väärämielisyys ristiriitoihin¹⁴¹. Jo suurien jokilaaksojen kulttuureissa lain oli ymmärretty ilmentävän hallitsijan ja sitä kautta myös jumalien tahtoa. Myös hellenistisessä filosofiassa oli tavallista hallitsijan esittäminen lain, järjen tai viisauden ruumiillistumana, joka taivaasta lähetettynä toi maan päälle kosmisen järjestyksen kanssa harmoniassa olevan järjestyksen ja toimi välittäjänä alamaistensa ja jumalien välillä.¹⁴²

Ruotsissa jo Kustaa Vaasaa olivat aikalaiset verranneet Vanhan testamentin Daavidiin, vapaussodan nuoreen sankariin ja patriarkaaliseen maanisään.¹⁴³ Myös käsitykset oikeudenmukaisuudesta olivat menneisyyden ruotsalaisille ja suomalaisille tärkeitä. Oikeudenmukaisuudella on kautta historian ollut paikallinen, käytännön elämään liittyvä sisältönsä. Etenkin maa- ja metsätalousyhteisössä oikeudenmukaisuuskysymyksen aktualisoineet jännitteet syntyivät pääasiassa luonnon resurssien, kuten metsästyksen ja kalastusalueiden sekä metsän ja viljeltävän tai laidunnettavan maan hallinnasta, nautinnasta ja omistuksesta, näihin elinkeinoihin liittyvästä hallinnon tai sotaväen tuomasta rasituksesta, omaisuus-, väkivalta ja henkirikoksista tai sukujen, perheiden ja yksilöiden välisistä tapahtumista, joissa joku tai jotkut olivat tulleet loukatuksi tavalla

¹³⁹ Aristoteles 1989, Teokset, osa VII. Nihomakhoksen etiikka, s. 160.

¹⁴⁰ Kahlos 1999, s. 313.

¹⁴¹ Kanerva 1992, s. 17.

¹⁴² Ylikangas 1982, s. 25-34, Kahlos 1999, s. 313.

¹⁴³ Keränen 1993, s. 143.

tai toisella.¹⁴⁴ Autonomiakaudella säätyjen hallitsijalle osoittamissa puheissa on keskeisenä juonteena ’kansan perinteinen oikeustietoisuus’, jolle haetaan vastakaikua hallitsijan usein isällisestä ja aina suojelevasta oikeamielisyydestä ja tämän toimien oikeudenmukaisuudesta. Teema on selvänä esillä koko aikajakson, mutta korostuu luonnollisesti vuosisadan vaihteessa, kun suuriruhtinaskunnan ja Venäjän välit heikkenivät. Uskollisuus hallitsijaa kohtaan samaistetaan paitsi isänmaan rakkauteen, myös syvälle suomalaisiin juurtuneeseen lainkuuliaisuuteen.¹⁴⁵

Aleksanteri I:n Porvoossa 1809 antaman hallitsijanvakuutuksen pohjalta keisari-suuriruhtinaat sanoivat pitävänsä voimassa maan lait, vanhastaan nautitut säätyerioikeudet ja uskonnon, mutta mitään erityisiä perustuslakeja ei nimetty. Vakuutus oli samanlainen vuosina 1825, 1855, 1881 ja 1894.¹⁴⁶ Armollisessa käskykirjeessään hallitsijanvakuutuksen johdosta julistaa myös Nikolai II vakuuttaneensa suuriruhtinaskunnan ”perussäännön” sydämellisellä mielihyvällä muistaen uskollisia ja kiitollisia alamaisiaan, joiden parhaasta heidän hallitsijansa olivat aina pitäneet hellää huolta. Hallitsijat esiintyivät säännönmukaisesti Suomen lakien ja oikeuksien suojelijoina aina 1890-luvulle ja valtakunnan yhtenäistämispolitiikkaan saakka – ja oikeastaan tämän jälkeenkään.¹⁴⁷ Oman lain muodossa esiintyvä oikeus sai luonnollisesti korostuneita ilmauksia puolustettaessa näkemystä Suomen oikeudellisesta ja ’valtiollisesta’ erillisasemasta Ve-

¹⁴⁴ Maanvuokrauskysymyksen jännitteinen poliittinen historia Suomessa: Rasila 1961 ja Rasila 1970; Talonpoikaiston ristiriidoista 1800-1900-lukujen vaihteessa: Peltonen 1992a, s. 253-312. Ks. myös Karonen 1999, oikeudenmukaisuudesta monin paikoin ja nyt etenkin s. 21, 47-8; Seikkaperäisesti suomalaisen oikeustunnon kuohuttamisesta keskialjalta 1800-luvulle ks. Katajala 2002.

¹⁴⁵ ”Återupplifvandet af ett regelbundet konstitutionellt statskick har alltid utgjort och utgör vårt folks lifligaste önskan.”, aateliss. ptk. 1863-4, I vihko, s. 13; ”...dess nationella, religiösa och öfriga samhällsinrättningar, hvilka blifvit detsamma kära såsom ett dyrbart arf från förfädran, ...”, pappiss. ptk. 1867, I vihko, s. 11; ”... Hans Majestäts oförtröttade omsorger för vårt finska fosterland och dess lagenliga främåtskridande, ...”, porvariss. ptk 1867, I vihko, s. 5; ”Hvarje finsk medborgare är van att i sina tankar, sina böner och välönskningar med hvarandra förbinda Furste och Fädernesland.”, pappiss. ptk 1885, I vihko, s. 14; ”Niinkuin muutkin kansanluokat, niin on Suomen Talonpoikaissäätö kaikella hengellään ja koko rakkaudellaan nähin lakeihin kiintynyt.”, talonpoikaiss. ptk. 1891, I vihko, s. 20; ”Uskollisuus Hallitsijaa kohtaan on Suomen kansan tajunnassa aina ollut eroittumattomasti yhtyneenä uskollisuuteen Suomen lakia ja yhteiskuntajärjestystä kohtaan, ...”, porvariss. ptk. 1904-5, I osa, s. 2. Ks. myös Anthoni 1923, s. 36. Pertti Haapala kuvaa *ancien régime*n hierarkista ideologiaa autonomian ajan Suomessa siteeraamalla Topeliusta ja Leo Mechelinia, joilla suomalaisen yhteiskunnan perustaksi hahmottuvat uskonto, Ruotsista periytyvä järjestys ja ”... lähinnä taivaan Jumalaa, Suomen laki.”, Haapala 1995, s. 21-2.

¹⁴⁶ Suomalaisien ja myöhemmin venäläisten taholla on kuitenkin katsottu vakiintuneen käsityksen, jonka mukaan perustuslaeilla tarkoitettiin kustavilaisia hallituslakeja (1772 HM ja 1789 YVK). Ks. Jussila 1969; Jyräniemi 1986, s. 7; Viljanen 1986, s. 32; Klinge 1997a, s. 18.

¹⁴⁷ Aleksanteri I:n julistus Suomen asujamille Suomenmaan yhdistämisestä Venäjän valtakuntaan 5.6.1808. Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548-1809), s. 308. Grotenfelt 1912. H.M.K:n ja Suuriruhtinaan Nikolai Toisen Armollinen Käskykirje Keis. Majesteetin

näjän valtakunnassa. Vuosisadan vaihteen yhtenäistämispolitiikan paineessa alkavat puheiden laki, oikeus ja kansan oikeustaju hahmottua lähes yhdeksi ja samaksi asiaksi. Hallitsijan ja suomalaisten välisissä suhteissa tähdentyvät molemminpuolisen luottamuksen, Suomen laillisen aseman suojelemisen ja sanan pitämisen elementit.¹⁴⁸

Tieteen maailman kultivoimassa länsimaisen oikeusajattelun historiassa 1800-luku asettuu jaksolle, jossa voimassa olevaa kirjoitettua lakia alettiin pitää oikeuden ainoana lähteenä ja ylimpänä auktoriteettina. Kehitys kulki kansallisen ajattelun periaatteisiin tukeutuvasta, vallitsevaa oikeusjärjestystä ainutlaatuisen historiallisen kehityksen tuloksena tähdentävästä ajattelusta vuosisadan jälkipuoliskon oikeuspositivismiin, jossa laki ja oikeus alkoivat samaistua, eikä voimassa olevan lain ulkopuolelta tullut enää etsiä sitä yleisempää tai määräävää normistoa. Näiden lähtökohtien kanssa ristiriidassa oleva oikeuden välttämätön uudistaminen käsitettiin oikeuden täydentämiseksi, mitä voitiin perustella myös lainsäätäjän tahdon muuttumisella. Samalla oikeustieteen asema valtioiden oikeuselämässä vahvistui. Pääasiassa vallitsevaan normistoon keskittyneellä tutkimuksella siitä tuli yhteiskunnallisen jatkuvuuden, mutta joskus myös muutoksen tärkeä kanava.¹⁴⁹

Suomalainen valtio-oikeudellinen ajattelu ja käsitykset hallitsijan oikeamielisyydestä – siltä osin kuin niitä on eri historian esityksissä pääsääntöisesti poliittis-juridisesta näkökulmasta kosketeltu – perustuivat autonomiakauden alusta lähtien hallitsijan, virkakoneiston ja tuomioistuinten lakisidonnaiseen toimintaan. Yleisesti ottaen idea kirjoitetuista perustuslaeista ja siihen sisältyvistä perusoikeussäännöksistä saattoikin levitä restauraatioajan Euroopassa sillä edellytyksellä, että etäännyttiin rationaalisen luonnonoikeuden mukaisista lähtökohdista, jotka perustuivat ajatukseen jokaiselle ihmiselle luonnostaan kuuluvista, pysyvistä oikeuksista. Kun oikeusnormit eivät enää voineet olla ristiriidassa luonnonoikeuden kanssa, oli laki aina yhteiskunnan oikeudenmukaisen toimivuuden tae, ei sen uhka.¹⁵⁰ Tälle luontevana jatkona omaksuttiin Suomessa vuosisadan lopulla oikeustieteilijä Robert Hermansonista lähtien varsin suoraan saksalaisen valtio-oikeudellisen positivismin perusoikeuskäsitykset, joille oli luonteenomaista perusoikeuksien samaistaminen pitkälti hallinnon lainalaisuuden periaatteeseen. Perus-

---

Armollisen vakuutuksen johdosta Suomenmaan asukkaille. No. 40, s. 2. Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma vuodelta 1894. Helsinki 1895. Ks. myös Haapala 1995, s. 21 ja Tommila 1999, s. 39-40.

¹⁴⁸ Ks. Mylly 1989, s. 160.

¹⁴⁹ Ylikangas 1982, s. 173-188.

oikeusjärjestelmän ytimenä oli pidätys lain alaan, mutta laille ei asetettu sisällöllistä yleisyyden ja oikeudenmukaisuuden vaatimusta. Huomio ei ollut lainsäädännön perustuslainmukaisuudessa, sillä laki oli itsessään autenttinen perustuslain tulkinta. On järkevää olettaa, että teorioiden muotoilu oli aikanaan sangen tarkoituksenmukaista ja siksi tietoista toimintaa, mutta etenkin jälkikäteen oppihistoriallisesta perspektiivistä arvioituna lakipositivistista valtio-oikeutta on pidetty varsin antifilosofisena, perusteistaan ja edellytyksistään piittaamattomana epätieteellisenä suuntauksena. Joka tapauksessa keisarillisen Saksan valtakunnan oloihin suunniteltu teoria oli hyvin sovellettavissa Suomen suuriruhtinaskuntaan. Lähinnä yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus tarkoitti lainsäädäntövallan jakamista hallitsijan ja edustuslaitoksen kesken, joka katsottiin vallankäyttöön osallisten ja sitä kontrolloivien ryhmien kannalta edelleen myös riittäväksi suojaksi perusoikeuksille. Lähtökohtana oli, että suvereenisuus valtiossa kuului valtiolle itselleen erilliseksi oikeushenkilöksi käsitettynä, ei hallitsijalle tai kansalle. Hermansonin mukaan keisari yksin oli kuitenkin korkeimman vallan haltija. Vaikka hallitsija ei voinutkaan säätää lakeja ilman edustuslaitoksen suostumusta, se ei tarkoittanut sitä, että hallitsija ja säädyt olisivat yhdessä käyttäneet julkista valtaa. Säädyt olivat ennen kaikkea alamaisia, joiden lainsäädännölle antaman suostumuksen jälkeen monarkki korkeimman vallan haltijana ilmaisi korkeimman tahdon vahvistamalla lain. Oppi siis säilytti monarkistiset lähtökohtansa hallitsijasta suvereenina ja valtiopersonan kantajana.¹⁵¹ Vuosisadan lopulla monien suomalaisten käsitykset joutuivat kuitenkin koetukselle, kun kieltäytyttiin noudattamasta laillisen hallitsijan väärässä järjestyksessä antamia laittomia lakeja.¹⁵²

Entä mitä alamaisuudella tai kansalaisuudella sitten tuli ymmärtää? Historiateoksissa usein hallitsijan positiivisena parina mainittu kansa, kansalaisuus tai vallan suuntaa ilmaiseva ja siksi neutraalimmin käytetty alamaiset ja alamaisuus 1800-luvulla voivat olla melko ongelmallisia käsitteitä. Lähdeaineistossa tiheään esiintyvän 'Suomen kansan' ja 'alamaisuuden' vuoksi on näitä käsitteitä syytä selventää hieman. Yhden esimerkin autonomian ajan tiedemiesten alamaise- ja kansalais- käsityksistä tarjoaa J. J. Nordström, joka erotti käsitteellisesti toisistaan alamaiset (*undersåtar*) ja kansalaiset (*medborgare, borgare, cives*). Alamaisasemaa luonnehti kuuliaisvelvollisuus. Alamaisia

¹⁵⁰ Jyränki 1986, s. 5. Viljanen 1986, s. 9-21. Ks. myös edellä sivut 11-12 sekä viitteet 18 ja 51.

¹⁵¹ Palonen 1980, s. 34-6 ja 168; Viljanen 1986, s. 26-30 ja 62; Wiberg 1992, s. 99.

¹⁵² Jyränki 1986, s. 6.

olivat kaikki (myös ulkomaalaiset), jotka oleskelivat tai omistivat maata valtion alueella. Kansalaisasemaa taas luonnehtivat ne oikeudet, jotka yksilöllä oli valtiossa. Kansalaisia olivat vain pysyvät alamaiset. Lisäkritereinä oli kyky määrätä itsestään, mikä sulki pois käsitteen piiristä henkilöt, jotka olivat oikeudellisesti riippuvaisia muista.¹⁵³

2.2. ”Sillä laki on kansan oikeudentunto.”¹⁵⁴

Suomalaisen perusoikeuskäsityksen¹⁵⁵ muotoutumista tutkineen Veli-Pekka Viljasen mukaan valtio-oikeuden tutkijoiden suppean eliittiryhmän merkitys suomalaisen valtiosääntöideologian muotoilijana oli autonomiakaudella hyvin korostunut. J. J. Nordström (1801-1874), J. P. Palmén (1811-1896), Leo Mechelin (1839-1914) ja R. F. Hermanson (1846-1928) toimivat kaikki yliopiston professoreina ja vaikuttivat Mecheliniä lukuun ottamatta perustuslaki- ja kodifikaatiokomiteoissa. Heistä säätyvaltiopäivillä olivat mukana Mechelin porvarissäädyssä sekä aatelissäädyssä vuosina 1874-1906, Palmén aatelissäädyssä vuosina 1877-78 ja Hermanson pappissäädyssä vuosina 1897-1906. Palmén ja Mechelin olivat lisäksi useita vuosia senaatin jäseninä ja vaikuttivat aktiivisesti ajankohdan valtiosääntöhankkeisiin.¹⁵⁶

Vuoden 1899 ylimääräisillä, asevelvollisuuslain käsittelyä varten pidetyillä valtiopäivillä aateli kertoi puheessaan säätyjen velvollisuudesta tuoda kaikkina aikoina ja kaikissa olosuhteissa maan tilanne, tarpeet ja tuntemukset hallitsijan tietoon ja toivoi, että Suomen lait vakuuttaneiden edeltäjiensä jalan jälkiä kulkeva, rauhantyyntään tunnettu hallitsija suojelisi vähäväkistä maata liiallisilta sotarasituksilta. Hänen Keisarillisen majesteettinsa toivottiin myös ymmärtävän, että kansan rakkaus suomalaiseen isänmaahan on yhdenmukainen pettämättömän uskollisuuden kanssa Venäjän valtakunnalle.¹⁵⁷ Lopetettaessa valtiopäiviä maamarsalkka puhui Suomen kansan pyhiä tunteita loukkaavasta perustuslakien väheksymisestä ja kertoi koko kansan luottavaisesti toivovan ruhtinaaltaan asian oikeudenmukaista ratkaisua. Tähän mennessä keisari oli jo

¹⁵³ Tässä Viljasen mukaan, Viljanen 1986, s. 41-2.

¹⁵⁴ Laki Topeliuksen kiteyttämänä Maamme kirjan luvussa 191. Topelius 1981.

¹⁵⁵ Perusoikeuskäsityksellä Viljanen tarkoittaa kansalaisten perusoikeuksia koskevien teorioiden, käsitysten ja kehittämisvaatimusten systemaattista kokonaisuutta. Ks. Viljanen 1986, s. 2.

¹⁵⁶ Viljanen 1986, s. 39.

¹⁵⁷ Aateliss. ptk. 1899, s. 21-3.

kieltäytynyt ottamasta vastaan senaatin johdon ja puhemiesten valituslähetystöä helmikuun manifestin johdosta ja torjunut myös Suuren lähetystön.¹⁵⁸ Yleisvaltakunnallista lainsäätämistä koskenut manifesti katsottiin Suomessa selväksi merkiksi maan omien lainsäädäntöelinten vähittäiselle sivuuttamiselle ja se herätti suurta huomiota. Vt. ministerivaltiosihteeri Procopéille keisari oli sanonut muistavansa vakuutuksensa, eikä voinut ymmärtää, miten olisi rikkonut sanansa. Valtakunnallisia asioita ratkaistessaan hän ei tulisi loukkaamaan Suomen oikeuksia.¹⁵⁹ Manifestia tulkittiin Suomessa myös hallitsijanvakuutuksen rikkomuksena ja jopa eräänlaisena valtiokaappauksena.¹⁶⁰ Asevelvollisuuskysymys ja manifesti olivat kuitenkin yhtä paljon poliittisia kuin juridisia toimenpiteitä. Yleisvaltakunnallisia lakeja oli tätä ennen hyväksytty sujuvasti koko autonomian ajan, mutta vuosisadan lopulla vaatimukset Venäjän valtakunnan yhtenäisyydestä alkoivat törmäillä suuriruhtinaskunnassa vahvistuneeseen tietoisuuteen maan valtiollisen aseman erillisestä merkityksestä ja kitka poliittisessa elämässä sai enemmän huomiota.¹⁶¹

Samoilla valtiopäivillä pappissääty toi loukkaantuneena esiin aiheettomat epäilykset kansamme pyhiä uskollisuuden tunteita kohtaan, toivoi luottamusta ja kertoi lain pyhyiden olevan välttämätöntä kansan siveelliselle kehitykselle. Lopettajaispuheessa valtiosäännön ja lait takaavan vakuutuksen rikkominen oli saanut suremaan koko Suomen kansan, joka ei tietenkään tahtonut loukata hallitsijan mieltä, mutta jonka oli säädyn mukaan mahdotonta luopua kaikkien hallitsijoiden vahvistamista oikeuksistaan, jotka olivat edellytys sen olemassaololle kansana. Toiveet kohdistettiin keisariin ja suuriruhtinaaseen, joka varmasti poistaisi surun aiheet, jos vain aavistaisi, mikä murhe maassa vallitsi.¹⁶²

Porvarissääty ilmaisi lujan uskonsa hallitsijan aina maallemme osoittamaan rakkauteen ja isälliseen huolenpitoon samoin kuin siihen, ettei säätyjen perustuslaillinen oikeus osallistua asevelvollisuuslain säätämiseen häiriintyisi.¹⁶³ Säätyjen oikeuksien puolustaminen lainsäädännössä toi suomalaiselle yhteiskunnalle ajatuksellista kiinteyttä ja merkitsi myös sosiaalista konsensusta.¹⁶⁴ Myös porvarissäädyn puheessa

¹⁵⁸ Aateliss. ptk. 1899, s. 195-8.

¹⁵⁹ Tommila 1999, s. 91. Helmikuun manifestista ja siihen liittyvästä tutkimuksesta ks. s. 57-66.

¹⁶⁰ Jussila 1995, s. 73.

¹⁶¹ Polvinen 1984, s. 110-11; Jussila 1995, s. 68-75; Tommila 1999, s. 100-1.

¹⁶² Pappiss. ptk. 1899, s. 14-15 ja 190-1.

¹⁶³ Porvariss. ptk. 1899, s. 8-9.

¹⁶⁴ Haapala 1995, s. 23.

Suomen kansa oli yksimielinen monoliitti, jota kohtaan viime aikoina esitettyjen syytösten ei toivottu kääntävän hallitsijan valistunutta katsetta siltä tosiseikalta, että suomalaiset eivät koskaan tekisi vilppiä, vaan olivat horjumattomalla uskollisuudella, lainkuuliaisuudella ja ahkeralla työnteolla ansainneet itselleen ”hyvät arvosanat” ja luottamuksen, jonka heille olivat suoneet jo hallitsijan kunnioitetut ja maallemme rakkaat isät ja esi-isät. Helmikuun manifestin jälkeen alettiinkin menneisyydestä etsiä ahkerasti vertauskuvaa isällisesti Suomen ja suomalaisten asemasta ja oikeuksista huolehtivalle, oikeamieliselle hallitsijalle.¹⁶⁵ Valtiopäiviä edeltävän syksyn kuluessa myös Helsingin lehdet olivat muistaneet kerrata Aleksanteri I:n ja hänen seuraajiensa tekemiä vakuutuksia.¹⁶⁶ Päätäjäisissä porvarissääty kertoi Suomen kansan muinaisilta ajoilta periytyvästä käsityksestä, jonka mukaan oikeuden tulee aina olla lain perusta ja tarkoitus; kokemus oli osoittanut kansan elävän mielellään lain mukaan, joka rakentui sen oikeustajulle ja jonka säätämiseen se oli itse vaikuttanut. Tämän asiantilan muuttaminen mainittiin vaaralliseksi kansan luotettavuudelle ja uskollisuudelle. Sääty katsoi, ettei jalolla hallitsijalla voinut olla hänen suojeluksessaan elävän kansan hyvinvointia korkeampaa päämäärää. Lopulta vakuutettiin asiaan kuuluvasti alamaisista uskollisuuden, kunnioituksen ja hyväntahdon tunteista.¹⁶⁷

Viime aikaisista Suomen kansaa kiittämättömyydestä syyttäneistä ’pahan-suovista äänistä’ huolimatta myös talonpoikaissääty ilmaisi suuriruhtinaskunnassa valitsevaa yksimielisyyden henkeä ja lujan luottamuksensa Nikolai toiseen maamme laki- en ja oikeuksien korkeimpana maallisena suojana, mitä perusteltiin aikaisempien hallitsijoiden osoittamalla hyväntahtoisella ja luottavaisella huolenpidolla Suomen maan menestystä ja sisäistä kehitystä kohtaan.¹⁶⁸ Päin vastoin kuin ajateltiin siitä joukosta Suomen köyhää aatelistoa, ”... jolla ei ole mitään omaisuutta ja jolle siis yleiset asiatkin ovat yhdentekeviä, ... ”¹⁶⁹ ja jota haluttiin vuosisadan alkupuolella varallisuusarvoisia oikeuksia painotettaessa pois edustustoimista, sanoi talonpoikaissääty olevansa valmis uhrautumaan valtakunnan yhteiselle edulle, vaikka sotalaitos tietysti rasitti lähinnä ta-

---

¹⁶⁵ Porvariss. ptk. 1899, s. 9. Ks. myös Rasilainen 1986, s. 24-9. Varsinkin ”luottamuspolitiikkaa” korostaneiden fennomaanien on katsottu tähyilleen menneisyyteen.

¹⁶⁶ Tommila 1999, s. 102.

¹⁶⁷ Porvariss. ptk. 1899, s. 108.

¹⁶⁸ Talonpoikaiss. ptk. 1899, s. 16.

¹⁶⁹ Danielson-Kalmari 1928, s. 130.

lonpoikia ja muita ruumiillista työtä tekeviä.¹⁷⁰ Valtiopäivien lopettajaisissa asevelvollisuusrasituksiin pettyneenä myöntynyt sääty toivoi asiaan oikeudenmukaisuutta perustuslakien suojelemiseksi vedoten hallitsijan koko ihmiskunnan hyvää haluavaan rauhantahtoon. Suomen kansa ei tietänyt mitään perustuslakeja kalliimpaa ajallista hyvää, jonka se oli ansainnut uskollisuudellaan: ”Niin pitkälle kuin asiakirjat tietävät Suomen kansasta puhua, tämä kansa aina vilpittömästi on täyttänyt velvollisuutensa, pysyen kiinni laillisessa hallitsijassaan, sen valtikan alla, johon Jumala on sen asettanut.”¹⁷¹ Kaiken kaikkiaan säätyjen puheita tarkastelujaksolla luonnehtivat hyvin paitsi kaksijakoinen näkemys hallitsijasta yhtäältä Suomen perustuslaillisena suuriruhtinaana ja toisaalta Venäjän itsevaltiaana, myös näkemys Suomen oikeuksien suojelemisesta ja laajentamisesta perustuslaillisuuden vaatimuksilla eli säätyjen toimivallan lisäämisellä.¹⁷² Vaikka se pieni osa väestöä, joka oli perillä ajan valtiollisesta ja kansallisesta, poliittis-juridisesta ajattelusta katsoikin monesti keisarin olevan Suomen valtiosubjekti vain perustuslaillisen monarkin mielessä, kuvaa puheiden yleisvirettä myös prokuraattori Walleenin vanhan kustavilaisen poliittisen perinteen hengessä J. A. Ehrenströmille osoittamat sanat vuonna 1819: ”Me olemme paljoa enemmän luodut itsevaltiaan hallittaviksi kuin hallitsemaan itseämme, ja ainoa todellinen hyöty, jota käy valtiopäivistämme odottaminen, on, että ne avaavat yleisölle mahdollisuuden saada äänensä kuulumaan valtaistuimelle asti.”¹⁷³

Helmikuun manifestin herättämän kohun aikoina suomalaisten innostusta vedota hallitsijaan lisäsi usko siihen, että keisari oli pohjimmiltaan vain neuvonantajien harhaanjohtama. Tai ainakin uskoa haluttiin ilmaista, sillä se oli siinä tilanteessa järkevää. Tematiikka kertautui pappissäädyn puheessa vielä ylimääräisten valtiopäivien päättäjäisissäkin. Kevään 1899 myötä yleistyi ainakin kaupungeissa ajattelu, jonka mukaan keisari oli hylännyt suomalaiset. Suuren adressin keruun kokemukset ja erilaiset Venäjän lain tulemiseen liittyvät huhut herättivät huolen kansan valistustasosta. Suomen perustuslakeja, Venäjän maanomistusoloja sekä yleensä vaiheikkaan kevään tapahtumia alettiin selittää eri kustantajien julkaisemissa kansankirjasissa, sanomalehdistön valis-

---

¹⁷⁰ Edustuslaitosta enemmän maan taloudellisia voimasuhteita vastaavaksi kaavaillessaan vuonna 1819 muun muassa J. A. Ehrenström peräänkuulutti valtiopäiville nimenomaan ”keskisäätyn” kuuluvia suuria tilanhaltijoita, joille maan menestys olisi tärkeä asia. Danielson-Kalmari 1928, s. 123, 130.

¹⁷¹ Talonpoikaiss. ptk. 1899, s. 197-8.

¹⁷² Krusius-Ahrenberg 1981, s. 14-15.

¹⁷³ Danielson-Kalmari 1928, s. 125.

tushenkisissä artikkeleissa sekä kuntien opetus- ja valistustilaisuuksissa. Työtä täydennettiin jakamalla kaunokirjallisuutta sekä levittämällä kuvia kotimaisista suurmiehistä, isänmaallisista taideteoksista sekä tunnetusta, valtiopäivätoiminnan aloittaneesta Suomen oikeamielisestä ystävästä, Aleksanteri II:sta. Tarkoituksena oli myös saada ihmiset ymmärtämään, että Nikolai II oli pettänyt hallitsijanvakuutuksensa. Päiviö Tommila on katsonut, että hallitsijan arvovaltaa murensivat pahasti hänen varsin epädiplomaattiset ratkaisunsa olla ottamatta vastaan senaatin ja säätyjen lähetystöjä, Suurta adressia ja Kulttuuriadressia, joiden tapahtumien merkitys onkin voinut korostua kuninkaissa käynnin perinteen omaavassa Suomessa. Hänen mukaansa ennen Suuren lähetystön matkaa hallitsijan luokse eli laajalti näkemys, että jos koko kansa vetoaisi keisariin, saataisiin helmikuun manifesti peruutettua.¹⁷⁴ Valtiopäivämiehille yhdenmukaistamispolitiikka ja 'oikeustaistelu' merkitsi hallitsijäkäsitysten muuttumista. Japanin sodan Venäjälle aiheuttamien vaikeuksien ja suuriruhtinaskunnan tilanteen laantumisen jälkeen vuosien 1904–5 valtiopäivillä säädetyt toivoivat luottamuksen ja sovun palaamista hallitsijan ja kansan välille.¹⁷⁵ Monarkistiseksi ja lainkuuliaisiksi sanotussa suuriruhtinaskunnassa myös väestön valistustasosta huolestuneen sivistyneistön hallitsijaan liittyviä oikeudenmukaisuuskäsityksiä kuvasi ehkä parhaiten mahdollisuus nousta laittomuutta, mutta tosi asiassa ei koskaan hallitsijaa vastaan, vaikka tämä ei olisi toiminutkaan oikeudenmukaisesti. Nikolai II oli edelleen laillisessa järjestyksessä valtansa perinyt hallitsija, jonka toimissa suuri osa suomalaisista ei nähnyt mitään vikaa. Kun puhutaan vuosisadan vaihteeseen liittyvästä hallitsijan arvovallan murentumisesta tai hallitsijakuvan murroksesta, on niiden ytimessä nähtävä suuriruhtinaskunnan intellektuaalisen ja poliittisen eliitin pettymys yhtäältä keisarin 'valarikkoon' ja toisaalta 'kansaan', joka ei adressiin kirjoittaessaan läheskään aina ymmärtänyt, mistä on kysymys ja jonka huomattava osa odotti 'Venäjän lain' ja yhteiskuntajärjestyksen tulemistä syvän valtiollisen kriisin keskellä.¹⁷⁶ Etenkin Venäjää ja keisaria vastaan suuntautuneisiin poliittisiin mielenosoituksiin osallistumista varoneen maanvuokraajaväestön kohdalla on suuren

¹⁷⁴ Tommila 1999, s. 92, 104, 257-62, 288 ja 294.

¹⁷⁵ Pappiss. ptk. 1904-5, s. 815; Porvariss. ptk. 1904-5, II osa, s. 973; Talonpoikaiss. ptk. 1904-5, I osa, s. 19. Aatelissäädystä avajaispuhe herätti tällä kertaa keskustelua. Maamarsalkan puhe oli työstetty kaavan mukaiseksi alamaisuuden vakuutukseksi ja onnitteluiksi kruununperillisen syntymisestä, vaikka sen olisi haluttu olevan myös ilmaus säädyn ja koko kansan viimeaikaisista tunnoista, kuten tapana oli ollut. Lopulta maamarsalkka vapautettiin tehtävästään. Lopettajaisissa sääty toteaa valtiopäivillä esitettyjen näkökantojen olevan laillinen ilmaus Suomen kansan ajattelutavasta. Aateliss. ptk. 1904-5, I vihko, s. 49-68, 74, 82-84 ja 388. II vihko, s. 789.

adressin keräämiseen ja talven 1902 kehotuksiin kieltäytyä 'laittomista' asevelvollisuuskutsunnoista nähty tietoista ja omaperäistä suhtautumista.¹⁷⁷

Nimien kerääminen helmikuun manifestia vastustavaan ja keisarille osoitettuun Suureen adressiin oli joka tapauksessa varsin hyvin onnistunut suoritus. Tommila on arvioinut vähintään kolmasosan Suomen aikuisväestöstä kirjoittaneen nimensä siihen. Keruutulokset eri alueilla riippuivat niin monista tekijöistä, ettei niiden pohjalta voi tehdä kovinkaan varmoja alueellisesti vertailevia päätelmiä. Adressin lähtökohta oli tietenkin demokraattinen, mutta sosiaalisesti siihen osallistumisen kynnyks oli sitä helppompä, mitä korkeampi asema henkilöllä yhteiskunnassa oli. Tilattomien ja työväen mukaan saaminen oli selvästi tajuttu ongelma. Yhteiskunnan yläkerrosten ja maaseudulla, josta suurin osa nimiä kerättiin, talollisväestön mukaan saaminen katsottiin kuitenkin tärkeimmäksi. Kielteisiä asenteita kerääjät kohtasivat niin pääkaupungissa kuin maakunnissakin. Kieltäytyneet kuuluivat yleensä palvelusväkeen, olivat talonmiehiä, työväkeä tai maaseudun tilattomia. Helsingissä jotkut toivoivat manifestin mukana kohennusta oloihinsa, toiset sanoivat nimensä olevan liian vähäpätöinen keisarille lähetettävään paperiin. Myös maaseudulla saattoi esiintyä näkemyksiä, joiden mukaan keisari oli hylännyt koko Suomen kansan ja nimenkirjoittamisesta tuli kunnia-asia. Toisaalta saatettiin odottaa Venäjän lain tulemistä ja kieltäytyä pyytämään armoa keisarilta herrojen puolesta. Todettiin myös, että kyllä keisari tietää mitä tekee ja saatettiin kysyä, oliko kerääjillä keisarin lupa. Etenkin sellaiset torpparit ja itselliset, joiden tiedettiin puhuneen maanjakoasiasta, voitiin keruussa ohittaa. Omaa maata toivoneetkin saattoivat kirjoittaa nimensä, kun heiltä kysyttiin, haluavatko he "ryssiltä oman maapalstan" vai turvautuvatko he mieluummin vanhaan Suomen lakiin. Oli harvinaista, että kuntien adressikokouksien johtomiehet ehdottivat, ettei toimiin ryhdyttäisi ja tiettävästi koko maassa vain kerran kunnan esimies torjui adressin virkamiehyyteen vedoten. Kaiken kaikkiaan paikalliset virkamiehet eivät kuitenkaan läheskään aina uskaltaneet osallistua.¹⁷⁸

Säätyjen puheissa sääntönä olleista hallitsijan isällisen huolenpidon, holhouksen ja suojelun toivomuksista alkaa juuri isällisyys hävitä vuosisadan vaihtuessa. Hallitsijan isällisen huolenpidon tilalle tulevat Suomen laki ja laillinen kehitys yhteis-

---

¹⁷⁶ Immonen 1992, s. 117-28.

¹⁷⁷ Peltonen 1992a, s. 258.

¹⁷⁸ Tommila 1999, s. 139, 144, 146, 147, 150, 155-7 ja 160.

kunnan suojana. Keisarillisten manifestien ja kiitosrukousten keskiössä on niin ikään hallitsijan esittäminen isällisesti valtakunnan menestyksestä ja kaikkien alamaisten onnesta huolehtivana, kristillisenä hyväntekijänä, joka kaitselmukselle nöyränä seuraa edeltäjiensä kunniakkaita jalanjälkiä Venäjän valtakunnan johdattamisessa.¹⁷⁹ Vaikka manifestit ja kiitosrukoukset edustavat hallitsijaa ja 'valtakunnallista' tahoja, eikä esimerkiksi oikeudenmukaisuutta lähestytä niissä tässä mielessä niin suomalaisesta näkökulmasta, liittyy totuuden- ja oikeudenmukaisuus myös niissä patriarkaalisen tradition mukaan hallitsevan keisarin ominaisuuksiin. Näin tosin etenkin juuri Suomen senaatin, joka kuitenkin oli sekä toimintatavaltaan että kokoonpanoltaan virkamiesluontoinen, antamissa kiitosrukouksissa. Useimmiten oikeudenmukaisuus liitetään hallitsijan rauhantahtoisuuteen ja tämän hyvillä teoilla takaamaan rauhalliseen kehitykseen, jonka sanotaan koituvan koko ihmiskunnan hyväksi.¹⁸⁰ Säätyjen puheissa myös hyvät teot tarkoittivat hallitsijan takaamaa ja säätyjen myötävaikuttamaa laillista yhteiskuntakehitystä. Jos hallitsijan aikana sitten sodittiin, se tehtiin oikeuden nimissä ja kristillisestä velvollisuudesta. Niin kauan kuin sotia on ollut, ovat ne tietysti aina olleet aiheellisia, ja varsin tärkeä oli käsitys oikeudenmukaisesta sodasta (*bellum justum*) jo antiikin roomalaisille, jotka halusivat lähteä taistelemaan vasta sen jälkeen, kun fetiaalipapit olivat julistaneet toimen oikeudenmukaiseksi¹⁸¹. Venäjän perinteisistä, Balkanille ja Välime-

¹⁷⁹ Aleksanteri I:n julistus Suomen asujamille Suomenmaan yhdistämisestä Venäjän valtakuntaan 5.6.1808. Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548-1809), s. 308. Grotenfelt 1912; *H. K. Majestäts Rådiga Manifest, angående H. K. Höghets Stor-Fursten CONSTANTIN PAWLOWITSCH's afsägelse af Regeringen och H. K. Majestäts NICOLAI den Förstes uppstigande å den kejserliga Thronen*. Finlands Allmänna Författningar. 5. delen. 1825-1829, s. 44-48; *Tacksägelse efter Högstsalig H. M. K. ALEXANDER den Förste*. Finlands Allmänna Författningar. 5. delen. 1825-1829, s. 56-57; *Tacksägelse efter Högstsalig H. M. K. NIKOLAI Den Förste*. Finlands Allmänna Författningar. 15. delen. 1853-1855, s. 248-250; *H. K. Majestäts Rådiga Manifest, angående H. K. M. ALEXANDER den Andres uppstigande å den Kejserliga Thronen*. Finlands Allmänna Författningar. 15. delen. 1853-1855, s. 247-8; *Kiitosrukous H. M. K:n ja Suuriruhtinaan ALEKSANDER Toisen jälkeen*. Suomen suuriruhtinmaan Asetus-kokous vuodelta 1881, no. 7, s. 7-9; *H. M. Keisari ALEKSANDER Kolmannen Armollinen manifesti, koskewa Keisarillisen Majesteetin nousemista hänen esi-isiensä, ... Suomen Suuriruhtinmaan Asetus-kokous vuodelta 1881, no. 7, s. 1-2*; *H. M. NIKOLAI Toisen Armollinen Julistuskirja Hänen Keisarillisen Majesteettinsa nousemisesta Hänen esi-isiensä, ... Suomen Suuriruhtinmaan asetus-kokoelma vuodelta 1894, no. 38, s. 1-2*.

¹⁸⁰ *Tacksägelse efter Högstsalig H. M. K. ALEXANDER den Förste*. Finlands Allmänna Författningar. 5. delen. 1825-1829, s. 56-57; *Kiitosrukous H. M. Keisarin ja Suuriruhtinaan ALEKSANDER Toisen jälkeen*. Suomen suuriruhtinmaan Asetus-kokous vuodelta 1881, no. 7, s. 8-9; *Kiitosrukous H. M. Keisarin-Suuriruhtinaan Aleksander III:n kuoleman johdosta*. Suomen Suuriruhtinmaan asetus-kokoelma vuodelta 1894, no. 48, s. 5; *H. M. NIKOLAI Toisen Armollinen Julistuskirja Hänen Keisarillisen Majesteettinsa nousemisesta Hänen esi-isiensä, ... Suomen Suuriruhtinmaan asetus-kokoelma vuodelta 1894, no. 38, s. 2*.

¹⁸¹ Bjøl & Hjortsø 1983, s. 59 ja 91. Myöhemmästä sotaretoriikasta ja oikeutetuista sodista enemmän ks. esim. Kuusisto, Riikka, *Oikeutettu sota ja julma teurastus?* Helsinki 1998.

relle suuntautuneista intresseistä johtuvaa toimintaa vuosina 1877-78 kuvataan myös säätyjen puheissa sodankäynnin termein, joten hallitsijan korkeana velvollisuutena on uskonveljien vapauttaminen barbaarien sorron ikeestä.¹⁸² Lojaalisuuden osoituksena Venäjän ja Turkin väliseen sotaan otti osaa myös Suomen kaarti. Aikaisempaa, vuosien 1853-56 sotaa Krimillä olivat Topeliuksen mukaan sankarimaisesti johtaneet raudanlujatahtoinen ja murtumaton Nikolai I sekä rauhaa rakastanut Aleksanteri II, jotka olivat ryhtyneet välttämättömään toimeen valtakunnan arvon ylläpitämiseksi, mutta vasta sen jälkeen, kun Venäjällä kehittynyt yleinen sotainnostus oli tätä heiltä vaatinut.¹⁸³ Vuoden 1899 asevelvollisuusvaltiopäivillä säädetyt eivät jättäneet perinteisen rauhanteeman suoma tilaisuutta käyttämättä. Kukin niistä muisti kiittää Nikolai toista tämän aloitteesta kansainvälisen rauhankongressin järjestämiseksi samaan aikaan, kun suuriruhtinaskunnassa esitettiin sotaväen lisäämistä.¹⁸⁴

2.3. Hallitsija ja kansa suomalaisuuden keskiössä

Virallisten julistusten keisarin hahmottuessa sellaiseksi, jota voisi ehkä parhaiten kutsua eurooppalaisen hallitsijuuden standardiksi, ovat suomalaisten hallitsijan erityispiirteet ja suhde alamaisiin hahmotettavissa pikemminkin kirjallisuuden ja tämän tutkielman puitteissa pääasiassa säätyjen puheiden sekä muistitiedon välityksellä. Säädetyt, kuten koko suuriruhtinaskunta, esiintyivät puheissa yhtäläillä kuuliaisena ja säätyjen koolle kutsumisesta kiitollisena monoliittina. Vaikka kukin sääty oli erikseen uskollinen ja kiitollinen hallitsijalleen, oltiin kunnan alamaisia etenkin yhteisessä mielessä. Talonpoikaissäädyn puheissa saatettiin kuitenkin kerrata aihetta maan talonpoikaisen rahvaan läheisestä suhteesta isällisesti huolehtivaan hallitsijaansa ja korostaa, että talonpoikaisellakin väestöllä on täällä aina ollut mahdollisuus suoraan saattaa ilonsa ja surunsa hallitsijan tietoon¹⁸⁵. Suomessa perinteikkäänä instituutiona tunnettu ja säädylle arvokas talonpoikainen edustus yhteiskunnan asioista päätettäessä koettiin ilmeiseksi kontrastik-

¹⁸² Aateliss. ptk. 1877-8, s. 1894; Pappiss. ptk. 1877-8, s. 11; Talonpoikaiss. ptk. 1877-8, s. 12 ja 2163.

¹⁸³ Topelius 1894, s. 18, 19 ja 25.

¹⁸⁴ Aateliss. ptk. 1899, s. 22; Pappiss. ptk. 1899, s. 14; Porvariss. ptk. 1899, s. 9; Talonpoikaiss. ptk. 1899, s. 198. Ks. myös Tommila 1999, s. 282.

¹⁸⁵ Talonpoikaiss. ptk. 1863-64, I osa, s. 9; Talonpoikaiss. ptk. 1891, I vihko, s. 20.

si Venäjän olosuhteille ja tuotiin varmuuden vuoksi esille aina, kun siihen tarjoutui so-
piva tilaisuus.

Muistitiedon keisaria, keisarinnaa tai keisariperhettä koskevat aiheet liitty-
vät luonnollisesti useimmiten vähäväkisen rahvaan ja hallitsijan kohtaamiseen. Kerto-
musten suhteen on muistettava, että ne eivät rajoitu ainoastaan kuvaamaansa ajankoh-
taan tai tapahtumaan, vaan kantavat mukanaan koko sitä kerrostumaa ja niitä värityksiä
jotka ovat tarttuneet niihin aikojen kuluessa, kuvattavan tapahtuman jälkeisinä aikoina
aina keräyshetkeen saakka. Seuraavassa suullisen hallitsijaperinteen käsittelyssä on ni-
menomainen keisari aina mainittu, jos se on käynyt tarinasta ilmi. Monesti kertojat ovat
kuitenkin puhuneet vain keisarista, eräästä keisarista, pelkästä Aleksanterista tai Niko-
laista ilman tarkennusta. Kuriositeettina voi mainita, että Nikolai I on ainoa hallitsija,
jonka nimeä ei tarinoissa suoraan esiinny. Keskeisenä aiheena tarinoissa on oikeamieli-
sen hallitsijan kansan parissa tekemä, monesti jonkun vääryyden korjaava hyvä teko.

Aleksanteri I:n isän, Paavali I:n kerrottiin antaneen paljon maata keisarille
työskennelleelle muurarille, joka oli epähuomiossa kutsunut hallitsijaa veljekseen¹⁸⁶.
Kuten monissa eurooppalaisissa ja venäläisissä tarinoissa, hallitsija oli myös usein lii-
kkeellä valeasuisena. Muuan kulkuriksi pukeutuneen keisarin kerrottiin antaneen köy-
hälle, mutta ystävälliselle talonpojalle paljon rahaa ystävyysosoituksena, mutta ran-
kaiseen pöyhkeästi käyttäytynyttä kauppiasta, joka joutui sitten ”mustiin vaunuihin”.¹⁸⁷
Matkustaessaan Turkin sodan aikana Suomessa Salon tienoilla Aleksanteri II ylensi ja
palkitsi vuotuisella apurahalla venäläisen sotamiehen, jonka ansioita upseerit eivät olleet
ottaneet huomioon. Samalla reissulla keisarin päättämä kaupungin perustaminen Saloon
jäi kuitenkin asiakirjojen tasolle.¹⁸⁸ Matkaillessaan Suomessa vuoden 1885 paikkeilla
oli keisari Aleksanteri III:n veli puolestaan niin tykästynyt Pyhäjärven Montruan kyläs-
sä olleeseen hyvin kunnostettuun lähteeseen, että antoi vallesmannille vietäväksi keisa-
rin lahjana viisi ruplaa lähteen laittaneelle Tuomas Kituselle.¹⁸⁹ Yhdessä kertomuksessa
muistettiin Aleksanteri II:sta myös maaorjien vapauttajana. Kertojan mukaan tästä oli-
vatkin Venäjän orjia pitäneet ”suuret moisniekat” suuttuneet niin paljon, että lopulta
murhasivat keisarin.¹⁹⁰ Jo 1870-luvulla, mutta etenkin 1890-luvun mittaan Suomessakin

¹⁸⁶ 1948, Spankkova. Kertoja Maria Savolainen, s. 1882.

¹⁸⁷ KRK 121:10, Nilsia.

¹⁸⁸ 1909, Uskela. Kertoja Vilhelmiina Lagerström.

¹⁸⁹ KRK 126:269, Pyhäjärvi. Kertoja Juho Puranen.

¹⁹⁰ 1938, Sääminki, Varparanta. Kertoja Rieti Taavitsainen, 94 v.

esiintyneiden maanjakohuhujen taustalla olivat Venäjällä 1700-luvun loppupuolelta asti eläneet uskomukset talonpojille maata jakavasta tsaarista. Aleksanteri II:n Venäjällä vuonna 1861 lakkauttama maaorjuus edelleen voimisti talonpoikaisväestön monarkistisia tunteita, jotka kuitenkin saivat maanjakouskomuksiin liittyneinä reformistista, mutta myös vallankumouksellista sisältöä. Tämä lisäsi luonnollisesti myös ilmiön myöhempää puoluepoliittista merkitystä.¹⁹¹

Aleksanteri II muistettiin myös Suomen suojelijana. Eräs kertoja muistelee isänsä sortokauden aikana toivoneen monta kertaa Aleksanteri II:n aikoja takaisin. Muistitiedossakin parhaimmaksi keisareista nousee Aleksanteri II, jota kansa oli ”jumaloinut”. Kerrankin ”... oli Aleksanderi II käynyt suomalaisia sotilaita tarkastamassa, ja vakuuttanut, että Suomea hän suojelee viimeiseen hengen vetoon asti, vaikka ei hän saa Suomen tuloista saappaisiinsa puolipohjiakaan, mutta ettei hän pyydäkään, vaan päin vastoin hän antaa.”¹⁹²

Tuttuun tapaan myös kirjailija F. M. Dostojevski (1821–81) oli sanonut venäläisiä lapsiksi ja tsaaria heidän isäkseen. Yhtä suuri isällinen hahmo oli keisari suomalaisille, joille tämä aina Nikolai II:een saakka antoi paitsi elatuksen laillisen yhteiskuntakehityksen suojelijana, myös isällisen kasvatuksen. Kirjoituksessaan Aleksanteri II:n muistopatsaan julkistamista varten vuonna 1894 Topelius samaistaa Suomen yhteiskuntakehityksen ja kasvatuksen kertoessaan hallitsijan kaikkien alullepanemien uudistusten tarkoituksena olleen ”... hänen kansansa kasvattaminen.”¹⁹³ Myös Suomen talonpoikaissäätö turvasi vankasti Aleksanteri II:een, joka oli ”... sekä ruumiillisessa että valtiollisessa katsannossa alati holhonnut armasta Suomenmaatamme ja etenkin sen köyhää talonpojansäätöä, ...” ja jonka sanotaan voimallisimmilla neuvoilla ja runsailla lahja-antimilla pelastaneen Suomen vuosien 1867–68 pahasta nälänhädästä.¹⁹⁴

Maatalousyhteiskunnan läheisyyden vuoksi historian esitykset suomalaisuudesta ilman paluuta talonpoikaisuuteen ovat harvinaisia. Historiankirjoitus onkin paljolti ollut suomalaisen talonpojan historiaa. Myös Topeliuksen kansa -käsityksessä yhteiskunnan perustan muodostavalla talonpoikaistolla ja talonpoikaisuudella oli tärkeä sija. Keisari peri kuninkaan osan tunnuksena, jonka olemuksesta, toimista ja tavoitteista

---

¹⁹¹ Immonen 1992, s. 122-3.

¹⁹² 1937, Nousiainen. Leivo, F.

¹⁹³ Topelius 1894, s. 24.

¹⁹⁴ Talonpoikaiss. ptk. 1872, I vihko, s. 7.

kansa tunnisti itsensä, ja jonka yhteys nimenomaan talonpoikaiseen rahvaaseen saavutti Topeliuksella lähes mystiset mittasuhteet¹⁹⁵, mitä sitten oli häiritsemässä vain hallitsevien ryhmien itsekkyyks ja materialismi.¹⁹⁶ Sekä Ruotsin aikana että autonomiakaudella oli Suomi Topeliuksen mukaan ”... yhtä yksimielisesti, yhtä teeskentelemättä koettanut ansaita näiden hallitsijainsa osoittamaa luottamusta.”¹⁹⁷

Kansallisen ajattelun suosion lisääntyessä Venäjällä etenkin Aleksanteri III:n hallituskaudesta lähtien yleistyi hallitsijan esittäminen pikemminkin Venäjän kansan kuin valtion ruumiillistumana. Tällaisen kansallisen myytin muuttumisen yhteydessä on puhuttu hallitsijan ja valtion suhteiden uudelleen määrittelystä, jossa erityisesti hallitsijan ja talonpoikaisväestön yhteys nousi tärkeään asemaan.¹⁹⁸ Myös suuriruhtinaskunnassa keisari hyödynsi käsityksiä läheisestä suhteestaan suomalaisen kansaan, esimerkiksi melko symbolisin teoin, kuten antamalla kruunauslahjana rahaa tilattoman väestön lainarahastoon ja vuosisadan vaihteessa myös toistaa Venäjälläkin hyvin yleistä aihetta hallitsijan ja kansan välissä olevista, epäluuloja aiheuttaneista johtomiehistä, niin kuin Nikolai II Suomen tilanteeseen viitaten kirjeessään Procopélle kertoi.¹⁹⁹

Ulottuvuus sai konkreettisia muotoja hallitsijan Suomen matkoilla ja suomalaisten käynneillä keisarin luona. Aleksanteri I on muistettu Suomessa sydänten luoja, joka oli vaikuttanut suuriruhtinaskuntansa väestön yksinkertaisesta luonnollisuudesta ja nöyristelemättömästä käytöksestä. Porvoossa keväällä 1809 pidetyissä tanssiaisissa oli Aleksanteri I tanssittanut rouvia ja neitoja, joiden yhteydessä keisarin ja 18-vuotiaan Ulla Möllersvärdin välille syntyi romanssi. Möllersvärd nimitettiinkin 1811 keisarinnojen nimelliseksi hovineidiksi, jonka jälkeen hänen elämänsä jatkui vaiheikkaana. Erään muistelman mukaan keisarin armosta vuotuisen eläkkeen saanut sotamiehen leski oli puolestaan halunnut nähdä vuonna 1819 Putaalla matkaavan hyväntekijänsä Aleksanteri I:n, ja onnistunut herättämään tämän vaunuista päiväuniltaan. Keisari kätteli eukkoa ja oli viehättynyt tämän yksinkertaisuudesta ja jalosta ajattelutavasta. Eukko kun oli vain halunnut nähdä hyväntekijänsä ja toivoi tälle siunausta, mutta sai

¹⁹⁵ Ahtiainen & Tervonen 1996, s. 35.

¹⁹⁶ Klinge 1998, s. 31.

¹⁹⁷ Topelius 1894, s. 32-33.

¹⁹⁸ Polvinen 1984, s. 23; Wortman 2000, s. 526-27.

¹⁹⁹ Field 1989, s. 1-2. Tsaari alamaisrahvaan ihanteellisena, rakastavana isänä ja paha aateli esteenä näiden välillä oli tunnettu aihe myös venäläisille yhteiskunnallisille ja kansallisille ajattelijoille 1800-luvun slavofiileista Leniniin ja Neuvostoliiton historiankirjoitukseen. Samoin Venäjällä oli käynnissä laaja ja suosittu maata viljelevän suuren kansanosan idealisointi; Tommila 1999, s. 203 ja 247.

lahjaksi vielä joukon hopearuplia. Samana vuonna jalan Nissilässä kulkenut keisari kohtasi Porvoossa 1809 olleen talonpojan, jota hän myös ilman muuta kätteli. Venäjällä hallitsijan edessä maahan heittäytyvien talonpoikien kättely ei tullut kysymykseen. Suomalaisen talonpojan läsnäolon symbolisesta painoarvosta on katsottu kertoneen myös valtiopäiväkutsusta Aleksanteri II:sta kiittämään tulleiden talonpoikien kutsuminen keisarilliselle aterialla yhdessä kreivi Armfeltin, Helsingistä tulleen senaattorin sekä tulkin kanssa Tsarskoje Selossa vuonna 1863.²⁰⁰ Suomen viranomaisten into hallitsijoiden matkojen järjestämisessä katselmuksen omaiseksi sai myös moitetta ja ärsytti aikoihin etenkin Aleksanteri I:stä ja Nikolai I:stä.²⁰¹

Monin paikoin suomalaisten kanssa tekemisissä ollut muistitiedon keisari oli lähes aina näitä kohtaan suopea. Oikeamieliseltä hallitsijalta saatiin usein rahaa, mutta toisinaan hänen seuruettaan vain kestettiin²⁰². Keisari Aleksanterille oli Koponen Juvalta vienyt juoksijatamman lahjaksi Pietariin. Suomen herrat tekivät kuitenkin koiruuden ja sanoivat Koposen olevan rikas. Niinpä keisari teetti tälle lahjaksi hienon kirstun, eikä antanut rahaa luullen miestä rikkaaksi.²⁰³ Erään kertojan mummulle oli Aleksanteri I antanut Sulkavalla Telataipaleen kylässä neljä hopearuplaa muistoksi, kun tämä kerran oli niin pulska nuori vaimo. Samoin oli jollekin keisarille Suursaassa laulanut piika saanut palkinnon, mutta laulamatta jättäneet jäivät ilman.²⁰⁴ Pälkjärvellä Aleksanteri I oli kulkenut tuntemattomana ja pistäytynyt erääseen torppaan. Torpan seinällä oli ollut hänen oma kuvansa ja kysyttäessä torpan lapset olivat kertoneet kuvan esittävän keisaria, jolle vieras ei saisi tehdä mitään pahaa. Aleksanteri oli antanut lapsille rahaa ja mennyt pois.²⁰⁵ Aleksanteri II oli ottanut onkimatkalleen mukaan kalapästäjäksi suomalaisen sotilaan. Paikalle oli yllättäen sattunut arvonsa tunteva luutnantti, jolle sotilas ei kiireessä ehtinyt tehdä kunniaa. Luutnantti rankaisi sotamiestä lyömällä ja Aleksanteri puolestaan kalastusta häirinnyttä luutnanttia vastaavasti lyömällä, kunniamerkkien riisumisella ja erottamalla tämän palveluksestaan. Vääryyttä kärsinyt sotamies pääsi vierailulle keisarin hoviin ja sai vaivan palkaksi luutnantin kun-

---

²⁰⁰ Klinge 1997a, s. 17, 57-58 ja 213-14.

²⁰¹ Junnila 1986, s. 90.

²⁰² 1936, Mäntsälä.

²⁰³ 1938, Sääminki, Varparanta. Kertoja Rieti Taavitsainen, 94 v.

²⁰⁴ 1939, Sulkava, Telataipale. Kertoja Paavo Hämäläinen, s. 1864; 1936, Tytärsaari. Kertoja Eeva Korpi, 65 v.

²⁰⁵ 1938, Tohmajärvi, Ruskeala. Kertoja Anna Puputti, s. 1888.

niamerkit.²⁰⁶ Aleksanteri III:n käydessä Naantalissa kerrottiin innokkaan kansan tunke-
neen niin lähelle, että keisarilta putosi keppikin kädestä.²⁰⁷ Myös Keltun seurakunnasta
luutakuormaa Pietariin myymään lähtenyt ukko pääsi keisarilliselle aterialle, kun siviili-
vaatteissa kulkenut Aleksanteri III sai tämän houkuteltua hoviin. Keisarin jo osoittama
apu Keltun köyhille ei ollut tullut ukon tietoon. Yllättynyt ukko saakin luutakuormas-
taan reilun korvauksen, jotta saattoi ostaa seurakuntansa köyhille jauhoja.²⁰⁸

Yleensä muistitiedon keisari ja keisarilliset pitivät Suomesta ja suomalaisista hyvin paljon. Samoin suomalaiset näkivät hallitsijansa hyvässä valossa. Keisarinna Maria Feodorovnan mieltymyksestä Halilan ja Uusikirkon seutuun kerrotaan tarinassa, jossa tämä oli perustanut seudulle keuhkotautiparantolan, vanhojen kodin ja lapsien kesäsiirtolan²⁰⁹. Suuriruhtinaskunta oli keisarillisille idyllinen, huolista vapaa ja turvallinen paikka. Tällaisena Suomi muistetaan usein esittää myös historioteoksissa. Samoin teema saattaa nousta keskeiseksi esimerkiksi hallitsijoista kertovassa Yleisradion historiallisessa ohjelmassa tänäkin päivänä. Autonomiakauden sanomalehdistön kirjoittelussa paljastuneista keisarinmurhahankkeista puhelivat suomalaiset talonpojat Topeliuksen mukaan usein keskenään siitä, kuinka keisarin pitäisi muuttaa Suomeen, jossa he häntä suojelisivat.²¹⁰ Muistitiedon suomalaiset, seuraavassa tapauksessa savolaiset, saattoivat myös yrittää petkuttaa keisaria, kylläkin raskain seurauksin. Aleksanteri I kerrotaan pistäytyneen savolaisessa kestikievarissa voittomaita tarkastaessaan. Täällä muuan talon emäntä oli välillä vaatteita vaihtaen käynyt neljä kertaa pyytämässä keisarilta rahaa. Aleksanteri oli kuitenkin tunnistanut emännän, ja koska petkuttaminen ja etenkin neljäs kerta oli hänen mielestään liikaa, sai sotamies lyödä naiselta pään poikki.²¹¹ Hallitsija saattoi olla ankara myös omia kurittomia henkivartijoitaan kohtaan. Eräs sotamiehen asuun pukeutunut keisari houkutteli juopoksi tiedetyn henkivartijansa panttaamaan lakkinsa viinan hankkimista varten ja antoi seuraavana päivänä surmata hänet.²¹² Suomalaisien keisareissa käynti voidaan esittää myös karkeahkolla tyylillä, kuten kerrotaan nurmekselaisen valtiopäivämiehen pyytäneen selvästä kansanmurteesta kiinnostunutta

²⁰⁶ 1935, Kolari. Kertoja Kustaava Utterström, 64 v.

²⁰⁷ 1915, Naantali. Kertoja Knuutti Blomberg, 73 v.

²⁰⁸ 1891, Joutsa, Tammilahti. Kertoja David Urpin, 23 v. Tarina kuultu Säämingissä.

²⁰⁹ 1938, Halila. Kertoja Karoliina Kaukonen.

²¹⁰ Topelius 1894, s. 7. Ks. myös Peltonen 1992, s. 261.

²¹¹ 1910, Niinivaara, Telkkävaara. Kertoja lampuoti Paavo Miettinen, 40 v.

²¹² 1890, Koski. Kertoja renki Vihtor Kivistö, 19 v.

keisarinnaa nostamaan persettä, jonka alle valtiopäivämiehen lakki ja rukkaset olivat jääneet.²¹³

Erään voittoisan, Ruotsin lyöneen Venäjän keisarin sapelin kerrottiin hehkuneen tulikuumana ja säkenöineen terästä.²¹⁴ Muutoin tarinat, joissa keisari on näyttävään voimakeinoihin taipuvainen sekä sotaisa, tai kertomukset, jotka ovat tavalla tai toisella seksuaalisuuden ja sukupuolitetun ihmisen innoittamia, liitetään autonomiakautta edeltäviin hallitsijoihin, Pietari Suureen, Katariina I:een sekä Katariina II:een, joka on historiankirjoissakin tunnettu paitsi taitavana, vallanhimoisena ja turhamaisena hallitsijana, myös värikkästä yksityiselämästään monine rakastajineen. Pietari Suuri esitettiin kaiken osaavana ja kaikkeen ryhtyvänä sotaisanakin toimen miehenä, joka johti voittoa joukkojaan ja oli ”julma” naisten perään²¹⁵. Saksan keisariin verrattuna hänellä oli myös uskollisempia alamaisia. Lojalisuutta osoitti venäläinen sotamies hyppäämällä käskystä neljännen kerroksen ikkunasta kadulle Pietarin ollessa valtiovierailulla Englannissa.²¹⁶ Muistitiedossa Katariinat ovat ilmeisesti sekoittuneet toisiinsa. Pelkästä Katariinasta kerrottiin oikullisena ja sanavalmiina keisarinnana²¹⁷. Katariina I:stä muisteltiin seksuaalisesti lähes kyltymättömänä, kuten myös Katariina II:sta, ”Kaisakeisaria”, joka oli kova kurinpitäjä ja jolle halut olivat kohtalokkaita.²¹⁸ Kivennavan pitäjän Ahjärven oli arveltu saaneen nimensä Katariinan II:n lausahduksesta ”Ah, järvi.”²¹⁹

2.4. Laki se on isäntämiehelläkin, lainkuuliaisuus kansalla

Eurooppalaisen, pohjoismaisen ja venäläisen monarkismin kuvaston ja ihanteiden yhteinen historiallinen tausta oli vankasti keisariajan Roomassa ja kristinuskossa. Venäjän kirkko ja valtakunta oli kuitenkin bysanttilaista perua, mikä osaltaan toi venäläiseen

²¹³ KRK 162, Nurmes. Kertoja Reeti Pääkkönen, 68 v.

²¹⁴ 1935, Koivisto. Kertoja Taavetti Mäkeläinen.

²¹⁵ KRK 151, Salmi. Kertoja Jaakko Ahokas, 80 v.; 1903, Kuusamo. Kertoja Antti Korhonen; 1916-17, Lempäälä; 1939, Kivennapa. Kertoja Paavo Toikka, 79 v.

²¹⁶ KRK 151, Uuksalonpää. Kertoja Pekka Valovuori, 45 v.

²¹⁷ KRK 151, Salmi; 1948, Venjoki. Kertoja Helena Mäyrä, s. 1900.

²¹⁸ KRK 151:137, Salmi, Uuksalonpää. Kertoja Mikko Hotari, 40 v.; 1939, Liperi. Kertoja Janne Turunen, s. 1884; 1957, Nokia, Koskenmäki. Kertoja Onni Sopanen. Katariina II tunnettiin Vanhassa Suomessa myös väestöä puutteen aikana avustaneena ”Jauho-Kaisana”, Klinge 1997a, s. 239.

²¹⁹ 1936, Terijoki. Kertoja Antti Kormäläinen, s. 1882.

itsevaltiuteen erityiset piirteensä. Pohjoismaissa varsinaisesti uskontoon liittyviä sisältöjä ja käyteaineita talonpoikaisen väestön uskomuksissa ja toiminnan aatteellisena vaikutteena on pidetty perinteisesti mitättöminä, mutta venäläisiin hallitsijauskomuksiin on vielä 1800-luvullakin katsottu liittyneen arvokkaita, hallitsijan pyhyyteen viittaavia uskonnollis-mystisiä miellelyhtymiä, joissa tsaari usein rinnastettiin jumalaan.²²⁰ Keisarin pyhyyttä käsiteltiin myös yhdessä kertomuksessa, jossa eräs Venäjän keisareista sai vilpillisin menetelmin tyhmän kansan uskomaan itsensä niin pyhäksi, että tämä voi kävellä vetten päällä Jeesuksen lailla. Kertoja ei muistanut mikä keisari näin kansan suosiota tavoitteli, mutta piti huijausta merkinä siitä, että Jumala sitten käänsi hallitsijalle ja tämän seuraajille selkänsä, kuten myöhempi aika osoitti.²²¹ Yhtä kaikki hallitsijakuvausten selvä muuttuminen paikantuu muistitiedossakin viimeiseen keisariin, Nikolai II:een. Kun muut nimetyt suomalaisten hallitsijat nähtiin yksinomaan positiivisessa valossa, muistettiin jo Nikolai II:n kruunajaisjuhlien onnettomuuden enteilleen suurta veren vuodatusta ja valtakunnan hajaannusta. Keisarin juomatapoihin viitattiin lyhyessä tarinassa Nikolai II:n pihalla olleesta viinakaivosta sekä kertomuksessa, jossa hallitsija kuvattiin valtakuntaa ja armeijoita johtamaan kykenemättömäksi rapajuopoksi, jonka hovissa Rasputin vietti säädytöntä elämää.²²²

Virallisten julistusten hallitsija hahmottuu eurooppalaisen perinteen hallitsijakuvaston perusteiden mukaan jumalasta seuraavaksi, viisaaksi ja jalomieliseksi kaitsemuksen nöyryimmäksi palvelijaksi ja alamaistensa hyväntekijäksi. Eurooppalaisen hallitsijuuden keskiössä olleiden ominaisuuksien muotoilemista ja kulkeutumista perusteiltaan lähes muuttumattomana voi seurata kirjallisessa traditiossa aina hellenistisestä filosofiasta Ciceron ja Senecan kaltaisten klassikkojen välittämänä renessanssiin, jossa Machiavellin häikäilemättömänkin ruhtinaan ansioina olivat jalomielisyys, rehellisyys ja suvaitsevaisuus, vaikka niitä ei välttämättä tarvittukaan peruspäämääriin pyrittäessä. Baconilla hallitsija ei ollut keskiössä, mutta hänen utopiansa perustui olennaisesti harmonian saavuttamiseen ja rakkauden hallittuun käyttämiseen politiikan välineenä, minkä alojen erityisosaaminen oli perinteisesti varattu hallitsijalle. Parhaana hallitusmuotona absoluuttista monarkiaa puolustaneen Hobbesin mukaan hallitsijan tuli olla autoritaarinen, mutta ehdottomasti hyväntahtoinen, ylin oikeuden jakaja ja alamaistensa

²²⁰ Field 1989, s. 11-13; Wortman 1995, s. 406; Wortman 2000, s. 527; vrt. Katajala 2002, s. 488.

²²¹ KRK, Terijoki. Pelkonen, E., s. 1877.

²²² 1937, Nousiainen; 1937, Aunus. Kertoja J. Avoketo; KRK 151, Salmi.

kasvattaja. Hegelille perustuslaillinen monarkia takasi parhaiten sekä yksilöllisen että yleisen vapauden yhteiskunnassa, jossa kansalaiset eivät voineet kyseenalaistaa hallitsijan asemaa valtion ykseyden symbolina.²²³

1800-luvulla hallitsija kansansa isällisenä hyväntekijänä oli suosittu teema kansallisen ajattelun innoittamille ja aihetta popularisoineille Geijerille Ruotsissa ja Suomessa Topeliukselle, jolle hallitsija oli kaiken hyvän lähde ja isänmaan väestön koova periaate. Ennen kristinuskon syntymistä esiintyneitä, mutta usein kristillisiksi mainittuja piirteitä oli hallitsijan ominaisuuksiin liittynyt uskonnon 'varttumisen' myötä ajanlaskumme alusta lähtien. Ominaisuudet, joita 'Suomen kansaa' edustavat säädöt halusivat liittää itseensä ja jotka olivat tällaisen, mutta myös aikakaudella yleisemmän kansallisen omakuvamme keskiössä, liitettiin myös hallitsijan ominaisuuksiin. Sekä suomalaiset että heidän hallitsijansa olivat ahkeria ja tunnollisia vaativissa olosuhteissa tapahtuvissa raskaissa velvollisuuksissaan, molemmille oikeudenmukaisuus lainkuuliaisuutena oli erityisen tärkeää. Niihin verrattuna pohjoismaiseen talonpoikaiskulttuuriin perinteisesti liitetty vapaus oli vaatimattomammassa osassa, mutta silloin kun se Suomeen ja suomalaisuuteen liitettynä oli esillä, tarkoitettiin sillä vapautta laittomuudesta, jonka taustalla on nähtävä myös 1800-luvun talonpoikaisen kansallisen omakuvamme esityksiin syvästi juurtunut vapaus negatiivisesti värittyneistä feodalismien muodoista sellaisina kuin niiden miellettiin joskus olleen muualla Euroopassa ja edelleen Venäjällä.

Oikeamielisyytensä isällinen hallitsija osoitti vallankäyttöön osallistuvien ja monien ajan valtiollis-poliittiseen ajatteluun tutustuneelle takaamalla laillisen kehityksen, jonka perusta oli suuriruhtinaskunnan omien valtiopäivien säännöllisessä toiminnassa. Vaikka säätyvaltiopäivät edustivatkin vain murto-osaa koko väestöstä, valtasi Suomessa ilmeisen vahva ja perinteikäs näkemys omien ehtojen parantamisesta ja oikeuden toteutumisesta rauhanomaisen politiikan keinoin, joilla kenties ajateltiin vaikuttavan yhteiskunnan yleiseen normistoon, moraaliin ja arvomaailmaan, mutta ainakin oikeusjärjestyksen toimivuuteen lainsäädännön kautta. Säätyjen puheiden 'kehitys' oli aina selvästi etenemässä kohti jotain merkittävää, mutta huolimatta niitä leiman-

---

²²³ Nurmi 1992, s. 61; Kanerva 1992, s. 77-8; Pietarinen 1992, s. 112; Wiberg 1992, s. 100-1; Sivenius 1992, s. 178.

neesta teleologisesta hengestä merkitsi valtiopäivätyö²²⁴ (politiikka) säädylle luonnollisesti ennen muuta maan olosuhteiden ja aseman legitimointia sellaisena kuin se oli, ei niinkään oikeusjärjestyksen muuttamista tai tasapuolista kehittämistä.

Jos puhutaan suomalaisesta keisarikultista etenkin, kun se liittyy vuosisadan loppuun, on osuvaa puhua myös laillisuus-kultista. Molemmat voi nähdä maallisesta arjesta erkaantuneina tarunhohtoisina ilmiöinä ja jälkimmäisen myös hyvin suomalaisena. Autonomiakausi ja varsinkin sen loppupuoli oikeustaisteluineen yhdessä historian virallisen kuvauksen kanssa lienee ollut omiaan korostamaan päätöksen sävyttämän juridisen kielen osuutta hallinnossa ja politiikassa yleensä sekä vakiinnuttamaan suomen kieleen laillisuuden ja oikeuden käsitykset johdannaisineen, jotka tietyn asteista yleis-kieltä ja ymmärrettävyyttä tavoitteenaan pitävän historiatieteen käyttöyhteyksissä lähestyvät joukkoviestimien tavoin, etenkin autonomian aikaa koskien, usein 'lakipositivistista' itsestäänselvyyttä tai lähes sisällyksetöntä mantraa. Venäjän yhtenäistämispoliitiikan ilmapiirissä nämä 'kultit' olivat toki lähinnä poliittista mielenosoitusta, kultiväriyksensä ne ovat saaneet osana käytännön politiikkaa ja pääosin jälkikäteen. Joskus tutkimuksellisesti varsin mieluisan tarkan murroskohdan ajoittaminen hallitsijakuvan suhteen on tehtävä varoen, eikä siihen tässä olla ryhdyttykään. Teräviä taitekohtia saa esille yleistäen tai jäsentämällä aihetta vaikkapa yleisen mielipiteen tai poliittisen puolueen kaltaisten, epämääräisten tai näennäissubjekteiksi konstruoitujen kokonaisuuksien avulla, mutta esimerkiksi epäileväisyys hallitsijankin ehkä muuttumassa olevaa 'Suomen politiikkaa' kohtaan on luettavissa säätyjen puheista koko 1890-luvun ajan. Hallitsijakäsitysten murrosta edeltävä jatkuvuus, tunnettu suomalaisten sitkeä lojaalisuus ja usko hallitsijaansa kohtaan ankarissakin olosuhteissa on järkähtämättömänä kulttina ja osana päivän politiikkaa usein tarjonnut selvän ja hohdokkaan kiinnekohdan, jota vasten muutosta ja tapahtumia on voitu peilata. Myös tutkijat tarvitsevat myyttejä. Tähän liittyen on lisäksi huomattava, että pääsääntöisesti juuri virallisen aineiston ja historiankirjoituksen hallitsija oli tarumaisempi hahmo kuin suullisen perinteen, jossa maalaiselämän arjen tason saavuttanutta hallitsijaa voi useimmiten luonnehtia pikemminkin kunnioitetuksi ja konkreettiseksi. Lähintä myytinomaista vertauskohtaa aina viimeiseen keisari-suuriruhtinaaseen saakka kestäneelle, lähinnä Aleksanteri I:een ja II:een henki-

---

²²⁴ 1800-luvulla suomen kieli yritettiin puhdistaa 'vierasperäisistä sanoista' ja myös toisten kielten polit-sanasto joutui suomennosten kohteeksi; ks. Palonen 1997, s. 12. Säätyjen puheissa valtiopäivien toimintaa kuvaillaan sanoilla *arbet, työ, valtiopäiväin työ*.

löityneelle kuvalle hallitsijasta laillisen yhteiskuntajärjestyksen suoelijana voinee hakea vuoden 1918 jälkeisen, suurin piirtein kahden vuosikymmenen mittaisesta virallisesta julkisuudesta, jossa Mannerheimin johtama valkoinen armeija sekä suojeluskunta esitettiin kansallisen projektin mukaisesti puhtaina lain ja järjestyksen vartijoina²²⁵.

Autonomiakaudella laillinen kehitys liittyi etenkin yritteliään kolmannen säädyn näkökulmasta olennaisesti elinkeinopolitiikan vapauttamiseen ja 1800-luvun loppupuolella nopeasti kehittyviin mahdollisuuksiin teollisuuden ja kaupan alalla. Myös säätyjen puheet 1860-luvulla alkaneen valtiopäivätoiminnan myötä kertovat eurooppalaisen vallankäytön painopisteen kulkemisesta liberalistisen porvariston suuntaan tai kattavammin ilmaistuna volyymiltaan suureen liberalistiseen taloudelliseen yritteliäisyyteen tukeutuvaksi. Tältä taustalta voisi tarkastella myös identiteettejä, joiden on tuon ajan Suomessa katsottu perustuneen tavallista enemmän sosiaalisiin eroihin, omaisuuden ja virkaan²²⁶. Maata omistamattomat sekä työläisväestö eivät päätöksentekoon voineet osallistua, ja mahdolliset toiveet saattoivatkin kohdistua valtiopäivien sijasta muualle. Vuosisadan lopulla tätä ilmensivät maanjakohuhujen ohella uskomukset hallitsijaan tai 'Venäjän lakiin' asioiden korjaajana. Katseet kääntyivät siis tällöinkin lakiin, mutta ei Suomen lakiin, jonka Topeliuskin oli jumalruhtinas-tradition hengessä tähden täntynyt olevan yhdessä hallitsijan kanssa lähinnä Jumalaa. Ongelmien kasautuessa sekä säädyt että yhteiskunnan vähäosaiset pyrkivät nostamaan tottelemisen auktoriteettitasoa 'vastarintatradition hengessä' Topeliuksen konsensusta korkeammalle. Ensin mainituilla arvonlasku koski hallitsijaa, jälkimmäisillä Suomen lakia. Sosialistisissa aatteissa perinteinen hallitsija-instituutio näyttäytyi puolestaan kokonaan erilaisessa valossa ja tavoitteet kanavoituivat poliittisen järjestelmän muuttamisen, etenkin edustuslaitoksen uudistamisen kautta tapahtuvaan yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen tai vallankumoukseen. Kansanperinteessä suomalaisten hallitsija toteutti oikeutta konkreettisilla hyvillä teoilla lievittämällä niukkuudessa elävän alamaisen puutetta joskus ylenpalttisesti, rankaisemalla huonotapaisia väärintekijöitä tai palkitsemalla vähäosaisia, nöyriä alamaisia – eikä nöyryyden puutettakaan aina moitittu. Lopulta hallitsija muuttui johtotehtävissä epäonnistuneeksi juopoksi, mutta viimeistä keisaria ja suuriruhtinasta lukuun ot-

---

²²⁵ Peltonen 1999, s. 127-31.

²²⁶ Haapala 1995, s. 99.

tamatta myös muistitiedossa autonomiakauden hallitsijat olivat hyviä ja oikeamielisiä, tosin joskus melko reipasotteisia, kuten isäntämiehelle sopikin.²²⁷

---

²²⁷ Topelius 1981, luku 193.

3. Lähteet

Arkistolähteet:

Kansanrunousarkisto, Suomalaisen kirjallisuuden seura:

Yhteiskunta, hallitsijat; Kertomuksia keisareista ja keisarinnoista.

Painetut lähteet:

Finlands Allmänna Författningar. 5. delen. 1825-1829. Helsingfors, hos G. O. Wasenius, 1831.

Finlands Allmänna Författningar. 15. delen. 1853-1855. Helsingfors, Finska Litteratursällskapetets tryckeri, 1856.

Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-kokous vuodelta 1881. Helsingissä, Keisarillisen Senaatin kirjapainossa, 1882.

Suomen Suuriruhtinaanmaan asetuskokoelma vuodelta 1894. Helsinki 1895.

Grotenfelt 1912: Grotenfelt, Kustavi, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548–1809). Helsinki.

Valtiopäiväaineisto:

Protokoll hållna hos Hög lofl. Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Helsingfors åren 1863-1864. Första häftet. Helsingfors 1864.

Protokoll fördt hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen år 1877. Första häftet. Helsingfors 1877.

Protokoll fördt hos Finlands Ridderskap och Adel vid urtima Landtdagen år 1899. Helsingfors 1899.

Protokoll förda hos Finlands Ridderskap och Adel vid Landtdagen 1904–1905. Första häftet; andra häftet. Helsingfors 1905.

Högvördiga Presteståndets Pleni-Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors 1863–1864. Första bandet. Helsingfors 1864.

Presteståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1867. Första häftet. Helsingfors 1892.

Presteståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1877–78. Första häftet. Helsingfors 1897.

Suomen Pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä vuonna 1885. I vihko. Helsinki 1885.

Suomen Pappissäädyn pöytäkirjat väliaikaisilla valtiopäivillä vuonna 1899. Helsinki 1899.

Suomen pappissäädyn pöytäkirjat valtiopäiviltä vuonna 1904–1905. Helsinki 1905.

Borgareståndets Protokoll vid Landtdagen i Helsingfors år 1867. Första häftet. Helsingfors 1894.

Borgareståndets Protokoll vid urtima landtdagen i Helsingfors år 1899. Helsingfors 1899.

Porvarissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä Helsingissä vuosina 1904–1905. I osa; II osa. Helsinki 1905.

Pöytäkirja arwoisasta talonpoikaissäädystä valtiopäivillä Helsingissä vuosina 1863–1864. I osa. Helsinki 1864.

Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1872. I vihko. Helsinki 1895.

Suomen talonpoikaissäädyn pöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1877–78. I vihko; III vihko. Helsinki 1901.

Suomen Talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat valtiopäivillä vuonna 1891. I vihko. Kuopio 1891.

Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat väliaikaisilla valtiopäivillä Helsingissä vuonna 1899. Helsinki 1900.

Suomen talonpoikaissäädyn keskustelupöytäkirjat 1904–1905 valtiopäivillä. I osa. Helsinki 1905.

Kirjallisuus:

Agamben 2001: Agamben, Giorgio, Keinot vailla päämäärää. Helsinki.

Ahtiainen & Tervonen 1996: Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka, Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen. Helsinki.

Aittola & Pirttilä 1989: Aittola, Tapio & Pirttilä Ilkka, Tieto yhteiskunnassa. Helsinki.

- Alanko 1999: Alanko, Aki, Seurakuntalaisille tiedoksi. Kirkonkuulutukset osana tiedonvälitysjärjestelmää ja tiedotusvälineitä Jyväskylän maaseurakunnassa 1807-1837. Jyväskylä.
- Alapuro 1990: Alapuro, Risto, Valta ja valtio – miksi vallasta tuli ongelma 1900-luvun vaihteessa? Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Tampere.
- Alapuro 1994: Alapuro, Risto, Nineteenth-Century Nationalism in Finland. Teoksessa *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century. Nasjonal Identitet* nr. 1/1994. The Research Council of Norway.
- Alapuro 1995: Alapuro, Risto, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. 2. painos. Porvoo.
- Alasuutari 1998: Alasuutari, Pertti, Älymystö ja kansakunta. Teoksessa *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Toim. Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska. Tampere.
- Alestalo 1977: Alestalo, Matti, Työväenluokan maailmankuva ja työväenliike. Teoksessa *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena*. Toim. Matti Kuusi, Risto Alapuro, Matti Klinge. Keuruu.
- Althusser 1984: Althusser, Louis, Ideologiset valtiokoneistot. Jyväskylä.
- Anderson 1991: Anderson, Benedict, Imagined Communities. Revised edition. New York.
- Anthoni 1923: Anthoni, Eric, Jacob Tengström och Stiftsstyrelsen i Åbo Stift 1808–1832. I. Helsingfors.
- Apo 1985: Apo, Satu, Rahvas elämäntapansa puolustajana. *Tiede & Edistys* 3/1985, s. 238-241.
- Apo 1998: Apo, Satu, Suomalaisuuden stigmatisoinnin traditio. Teoksessa *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Toim. Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska. Tampere.
- Aristoteles 1989: Aristoteles, Teokset, osa VII. Nihomakhoksen etiikka. Suomentanut ja selitykset laatinut Simo Knuuttila. Helsinki.
- Bahtin 1995: Bahtin, Mihail, Francois Rabelais – Keskiajan ja renessanssin nauru. Helsinki.
- Barthes 1994: Barthes, Roland, Mytologioita. Suom. Panu Minkkinen. Tampere 1994.

- Bjøl & Hjortsø 1983: Bjøl, Erling & Hjortsø, Leo, Rooman valtakunta. Otavan suuri maailmanhistoria, osa 4. Helsinki.
- Bourdieu & Passeron 1977: Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude, *Reproduction in Education, Society and Culture*. SAGE. London.
- Burke 1991: Burke, Peter (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*. Cambridge.
- Burke 1994: Burke, Peter, *Popular Culture in Early Modern Europe*. University Press, Cambridge.
- Burke 1997: Burke, Peter, *State-Making, King-Making and Image-Making from Renaissance to Baroque: Scandinavia in a European Context*. *Scandinavian Journal of History*, vol. 22. 1/1997, s. 1-8.
- Crone 1989: Crone, Patricia, *Pre-Industrial Societies*. Basil Blackwell. Oxford.
- Danielson-Kalmari 1928: Danielson-Kalmari, J.R., *Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen*. 1. osa. Porvoo.
- Danielson-Kalmari 1929: Danielson-Kalmari, J.R., *Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen*. 2. osa. Porvoo.
- Durkheim 1980: Durkheim, Émile, *Uskontoelämän alkeismuodot*. Helsinki.
- Ehrnrooth 1992: Ehrnrooth, Jari, *Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914*. *Hist. tutk.* 167. Helsinki.
- Fagerlund, Villstrand & Jern 2000: Fagerlund, Rainer, Villstrand, Nils Erik & Jern, Kurt, *Kuninkaita ja alamaisia. Suomen historia 1523–1809*. Suom. Mirja Itkonen. Tammisaari.
- Field 1989: Field, Daniel, *Rebels in the name of the tsar*. Boston (cop.) 1989.
- Foucault 1980: Foucault, Michel, *Tarkkailla ja rangaista*. Keuruu.
- Foucault 2000: Foucault, Michel, *The Archaeology of Knowledge*. Routledge. London.
- Fält 1986: Fält, Olavi K., *Keisarin-kuva Japanissa kansallisen olemuksen ja pyrkimysten tulkkina Meiji-kauden lopulla*. *Faravid* 10/1986, s. 249-257.
- Gellner 1983: Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell.
- Gramsci 1980: Gramsci, Antonio, *The Modern Prince and other writings*. 8. printing. New York. International Publishers.
- Haapala 1990: Haapala, Pertti, *Työväenluokan synty*. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Tampere.

- Haapala 1995: Haapala, Pertti, *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920*. Helsinki.
- Halila 1962: Halila, Aimo, *Porvoon valtiopäivät ja autonomian alkuaika*. Teoksessa *Suomen kansanedustulaitoksen historia, osa I*. Helsinki.
- Halila 1980: Halila, Aimo, *Kansanopetus. Suomen kulttuurihistoria 2. Autonomian aika*. Porvoo.
- Halila 1987a: Halila, Aimo, Aleksanteri II. *Suomen historia, osa 5. 2. painos*. Espoo.
- Halila 1987b: Halila, Aimo, *Ongelmat kasautuvat. Suomen historia, osa 5. 2. painos*. Espoo.
- Hall 1999: Hall, Stuart, *Identiteetti*. Tampere.
- Hobsbawm 1990: Hobsbawm, E. J., *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press.
- Hobsbawm 1992: Hobsbawm, E. J., *Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914*. Teoksessa *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- Honko 1980: Honko, Lauri, *Miten luoda terminologia haltijaperinteen tutkimukselle?* Teoksessa *Perinteentutkimuksen perusteita*. Toim. Outi Lehtipuro. Porvoo.
- Honko 1985: Honko, Lauri, *The Kalevala process*. Books from Finland. 1/1985, s. 16-23.
- Hroch 1999: Hroch, Miroslav, *Kansallinen historia ja sen vaihtoehdot modernissa eurooppalaisessa historiankirjoituksessa*. Haik. 2/1999, s. 122-130.
- Hutton 1999: Hutton, Patrick, *Mentalities as a memory problem: some preliminary observations*. Teoksessa *Historical Perspectives on Memory*. Ed. Anne Ollila. *Studia Historica* 61. Helsinki.
- Häggman 2001: Häggman, Kai, *Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historiantutkijalle?* Haik. 1/2001, s. 18-24.
- Ihalainen 2001: Ihalainen, Pasi, *Varhaismodernien kansallisten identiteettien historiaa kansallisesta ja vertailevasta näkökulmasta*. Haik. 4/2001, s. 402-417.
- Iisalo 1987: Iisalo, Taimo, *Kouluopetuksen vaiheita. Keskiajan katedraalikoulusta nykyisiin kouluihin*. Keuruu.
- Immonen 1992: Immonen, Hannu, *”Kun Venäjän laki tulee” – sivistyneistö, kansa ja helmikuun manifesti*. Haik. 2/1992, s. 177-28.
- Jansson 1993: Jansson, Jan-Magnus, *Hajaannuksesta yhteistoimintaan. Suomalaisen parlamentarismin vaiheita*. Suom. Asko Puumalainen. Tampere.

- Junnila 1986: Junnila, Olavi, Keisarivierailujen matkajärjestelyt. *Suomen Historia*, osa 5. Kansallisen heräämisen aika. Espoo.
- Junnonaho 1979: Junnonaho, Martti, Vastakulttuurin käsiteanalyysia. *Sananjalka* 21/1979, s. 77-95.
- Jussila 1969: Jussila, Osmo, Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863. Helsinki.
- Jussila 1979: Jussila, Osmo, Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899-1914. Helsinki.
- Jussila 1987: Jussila, Osmo, Maakunnasta valtioksi. Juva.
- Jussila 1996: Jussila, Osmo, Suomi suuriruhtinaskuntana, 1809–1917. Teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809–1995*. 1.-2. painos. Juva.
- Jutikkala 1978: Jutikkala, Eino, Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria. 2. painos. Porvoo.
- Juva 1955: Juva, Mikko, Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhtasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina (1600–1808). *Varsinais-Suomen historia VII*: 3-4. Turku.
- Jyränki 1986: Jyränki, Antero, Suomalaisen valtiokäsityksen historiallisia päälinjoja. Teoksessa *Valtio. Eilen – tänään – huomenna*. Toim. Antero Jyränki & Veli-Pekka Viljanen. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C, osa 55. Turku.
- Kahlos 1999: Kahlos, Maijastina, Keisarista jumalaksi – Rooman keisarin apoteoosi. *Haik*. 4/1999, s. 309-317.
- Kalela 1993: Kalela, Jorma, Aika, historia ja yleisö. Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista. Jyväskylä.
- Kalela 1995: Kalela, Jorma, Kirjoittamisen ulottuvuudet historiantutkimuksessa. Teoksessa *Monta tietä menneisyyteen*. Toim. Leena Rossi ja Hanne Koivisto. Turku.
- Kalela 1999: Kalela, Jorma, The Challenge of Oral History – The Need to Rethink Source Criticism. Teoksessa *Historical Perspectives on Memory*. Ed. Anne Ollila. *Studia Historica* 61. Helsinki.
- Kalela 2000: Kalela, Jorma, Historiantutkimus ja historia. Tampere.
- Kanerva 1992: Kanerva, Jukka, Platon. Teoksessa *Platonista Bakuniniin. Poliitiikan teorian klassikoita*. Toim. Jukka Kanerva. Helsinki.

- Kantola 1996: Kantola, Anu, Tri Otsoni ja Mr Kasvihuone. Mediapaniikkeja modernin kauhun rajoilta. Teoksessa *Sopulisilppuri. Mediakritiikin näkökulmia*. Toim. Heikki Luostarinen, Ullamaija Kivikuru, Merja Ukkola. Jyväskylä.
- Karonen 1996: Karonen, Petri, Valtioapäivätoiminta 1500-luvulta eduskuntauudistukseen. Teoksessa *Historiaa tutkimaan*. Toim. Jorma Tiainen ja Ilkka Nummela. Jyväskylä.
- Karonen 1999: Karonen, Petri, Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809. Juva.
- Katajala 1994: Katajala, Kimmo, Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683-1697. Helsinki.
- Katajala 2002: Katajala, Kimmo, Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla n. 1050–1800. Hist. tutk. 212. Helsinki.
- Kemiläinen 1993: Kemiläinen, Aira, Suomalaiset, outo Pohjolan kansa. Rotuteoriat ja kansallinen identiteetti. Hist. tutk. 177. Helsinki.
- Kemppinen 1990: Kemppinen, Jukka, Oikeus kulttuuri-ilmionä. Helsinki.
- Kemppinen 1992: Kemppinen, Jukka, Tätä kaikki asianomaiset noudattakoot. Korkein oikeus, ihmiset ja yhteiskunta 1918–1990. Helsinki.
- Keränen 1993: Keränen, Jorma, Kustaa Vaasa ja uskonpuhdistuksen aika. *Suomen historian pikkujättiläinen*. 5. painos. Porvoo.
- Kettunen 2001: Kettunen, Pauli, Mitä yhteiskunta tekee Pohjoismaissa? *Tiede & Edistys* 4/2001, s. 257-269.
- Klinge 1981: Klinge, Matti, Suomen sinivalkoiset värit. Keuruu.
- Klinge 1982: Klinge, Matti, Kaksi Suomea. 2., lisätty painos. Keuruu.
- Klinge 1997a: Klinge, Matti, Keisarin Suomi. Helsinki.
- Klinge 1997b: Klinge, Matti, Kaukana ja kotona. Helsinki.
- Klinge 1998: Klinge, Matti, Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikkaa. Porvoo.
- Klinge 1999: Suomen sinivalkoiset värit. Kolmas painos. Keuruu.
- Knuuttila 1992: Knuuttila, Seppo, Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena. Jyväskylä.
- Konttinen 1991: Konttinen, Esa, Perinteisesti moderniin. Profioiden yhteiskunnallinen synty Suomessa. Tampere.
- Kosonen 1998: Kosonen, Pekka, Pohjoismaiset mallit murreksessa. Tampere.

- Krusius-Ahrenberg 1981: Krusius-Ahrenberg, Lolo, Valtiopäivääjatus etsii toteutumistaan (1856–1863). Teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia, osa II*. Helsinki.
- Kunelius 1998: Kunelius, Risto, Viestinnän vallassa. Juva.
- Kuusisto 1998: Kuusisto, Riikka, Oikeutettu sota ja julma teurastus? Helsinki.
- Kuusterä 1990: Kuusterä, Antti, Valtio, talous ja valtionalous. Teoksessa *Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta*. Toim. Pertti Haapala. Tampere.
- Landgren 1988: Landgren, Lars, Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860–1889. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1*. Kuopio.
- Lappalainen 1972: Lappalainen, Jussi T., Kaarle X Kustaan Venäjän sota. Jyväskylä.
- Lehtonen 1983: Lehtonen, Kai R., Valtiovalta ja oppikirjat: Senaatti ja kouluhallitus oppi- ja kansakoulun oppikirjojen valvojina Suomessa 1870–1884. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Helsinki.
- Leino-Kaukiainen 1988: Leino-Kaukiainen, Pirkko, Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1*. Kuopio.
- Liikanen 1995: Liikanen, Ilkka, Fennomania ja kansa. Helsinki.
- Lindblom 1999: Lindblom, Jeanette, Corippus ja Justinus II:n valtaannousu – keisari 500-luvun Bysantissa. Haik. 4/1999, s. 317-324.
- Lombardi-Satriani 1974: Lombardi-Satriani, Luigi, Folklore as culture of contestation. *Journal of the Folklore Institute*, vol. XI: 1-2.
- Löfström 1998: Löfström, Jan, Sivilisaation historiallinen antropologia. Teoksessa *"Toinen" sivilisaatio*. Jyväskylä.
- Lönnqvist 1998: Lönnqvist, Bo, Etnologia ja historiallinen antropologia. Teoksessa *"Toinen" sivilisaatio*. Jyväskylä.
- Lönnqvist & Junkala 1998: Lönnqvist, Bo & Junkala, Pekka, Arkielämä, sivilisaatio ja kansankulttuuri Suomessa noin 1500-2000. Teoksessa *"Toinen" sivilisaatio*. Jyväskylä.
- Manninen 2000: Manninen, Juha, Valistus ja kansallinen identiteetti. Aatehistoriallinen tutkimus 1700-luvun pohjolasta. Helsinki.
- Melin 1980: Melin, Vuokko, Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921. Tampere.

- Mervola 1998: Mervola, Pekka, Suomalaiset ovat sanomalehtien lukijakansaa. Teoksessa *Kymmenen kysymystä journalismista*. Toim. Touko Perko ja Raimo Salokangas. Jyväskylä.
- Murtorinne 1992: Murtorinne, Eino, Suomen kirkon historia, osa 3. Autonomian kausi 1809–1899. Porvoo.
- Mustakallio 2000: Mustakallio, Jaakko, Maalaisasioitsijan puheenvuoro. Teoksessa *Oikeutta maalla ja kaupungissa. Tuomikuntien ja raastuvanoikeuksien muistitietoa*. Toim. Mari Hatakka ja Juha Nirkko. SKS. Helsinki.
- Mylly 1989: Mylly, Juhani, Traditio Järjestelmä Symbolit. Tutkielmia Suomen poliittisesta kulttuurista 1800- ja 1900-lta. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C76. Turku.
- Mylly 1999: Mylly, Juhani, Vallan syli ja puristus – suomalaisen historian tutkimuksen suhde poliittiseen valtaan. Haik. 1/1999, s. 51-64.
- Mäntylä 1993: Mäntylä, Ilkka, Suurvalta-kausi. *Suomen historian pikkujättiläinen*. 5. painos. Porvoo.
- Nousiainen 1998: Nousiainen, Jaakko, Suomen poliittinen järjestelmä. Kymmenes, uudistettu laitos. Juva.
- Nummela 1996: Nummela, Ilkka, Muuttuva Suomi. Teoksessa *Historiaa tutkimaan*. Toim. Tiainen & Nummela. Jyväskylä.
- Nurmi 1992: Nurmi, Hannu, Niccolò Machiavelli. Teoksessa *Platonista Bakuniniin. Poliittikan teorian klassikoita*. Toim. Jukka Kanerva. Helsinki.
- Nygård 1989: Nygård, Toivo, Suomen palvelusväki 1600-lla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Hist. tutk. 150. Helsinki.
- Nygård 2001: Nygård, Toivo, Vallan lähteet ja väylät. Ihmisiä, ilmiöitä ja rakenteita historian virrassa. *Studia Carelica Humanistica* 16. Hämeenlinna.
- Olkkonen 1993: Olkkonen, Tuomo, Modernisoituva suuriruhtinaskunta. *Suomen historian pikkujättiläinen*. 5. painos. Porvoo.
- Ollila 1999: Ollila, Anne (ed.), Historical Perspectives on Memory. *Studia Historica* 61. Helsinki.
- Paasivirta 1978: Paasivirta, Juhani, Suomi ja Eurooppa. Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914). Helsinki.
- Palonen 1980: Palonen, Kari, Poliittikan ja valtion käsitteiden kriiseistä suomalaisen valtio-opin historiassa. Jyväskylän yliopisto. Julkaisuja No. 39 / 1980.

- Palonen 1997: Palonen, Kari, Kootut retoriikat. SoPhi. Yhteiskuntatieteiden, valtio-opin ja filosofian julkaisuja 11. Jyväskylä.
- Peltonen 1992a: Peltonen, Matti, Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa. Helsinki.
- Peltonen 1992b: Peltonen, Matti, Matala katse. Tampere.
- Peltonen 1996: Peltonen, Matti, Suomalaisuus kansallisena omakuvana. Teoksessa *Historiaa tutkimaan*. Jyväskylä.
- Peltonen 1998: Peltonen, Matti, Omakuvamme murroskohdat. Maisema ja kieli suomalaisuskäsitysten perusaineiksina. Teoksessa *Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti*. Toim. Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska. Tampere.
- Peltonen 1996: Peltonen, Ulla-Maija, Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Rauma.
- Peltonen 1999: Peltonen, Ulla-Maija, The Return of the Narrator. Teoksessa *Historical Perspectives on Memory*. Ed. Anne Ollila. *Studia Historica* 61. Helsinki.
- Perko 1998: Perko, Touko, Media on nykypäivän kirkko ja raamattu? Teoksessa *Kymmenen kysymystä journalismista*. Toim. Touko Perko ja Raimo Salokangas. Jyväskylä.
- Pietarinen 1992: Pietarinen, Juhani, John Locke. Teoksessa *Platonista Bakuniniin. Poliitiikan teorian klassikoita*. Toim. Jukka Kanerva. Helsinki.
- Piippo 1999: Piippo, Mikko, Fredrik I Barbarossa – keisari paavin, senaatin vai Jumalan armosta? *Haik*. 4/1999, s. 324-335.
- Pirinen 1985: Pirinen, Kauko, Puhdasoppisuus. *Suomen Historia*, osa 3. Suurvalta-aika. Espoo.
- Polvinen 1967: Polvinen, Tuomo, Venäjän vallankumous ja Suomi. Helsinki.
- Polvinen 1984: Polvinen, Tuomo, Valtakunta ja rajamaa. N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä. 1898–1904. Juva.
- Pulma 1993: Pulma, Panu, Autonominen suuriruhtinaskunta. *Suomen historian pikkujättiläinen*. 5. painos. Porvoo.
- Rasila 1961: Rasila, Viljo, Suomen torpparikysymys vuoteen 1909. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. *Hist. tutk.* 59. Kajaani.
- Rasila 1970: Rasila, Viljo, Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe. Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918. *Hist. tutk.* 81. Joensuu.

- Rantanen 1997a: Rantanen, Päivi, Suolatut säkeet. Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-lta Topeliukseen. Jyväskylä.
- Rantanen 1997b: Rantanen, Terhi, ”Maailman ihmeellisin asia” Johdatus viestinnän oppihistoriaan. Tampere.
- Rasilainen 1986: Rasilainen, Aki, Suomalainen hallitsijankuva Venäjän–suhteiden kriisivaiheessa 1899–1902. Turku.
- Redfield 1989: Redfield, Robert, Peasant Society and Culture. Midway Reprint edition 1989. The University of Chicago Press.
- Renvall 1962: Renvall, Pentti, Ruotsin vallan aika. Teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia, osa I*. Helsinki.
- Ruutu 1980: Ruutu, Martti, Kulttuurikehityksen yleislinjat. *Suomen kulttuurihistoria 2*. Autonomian aika. WSOY. Porvoo.
- Saukkonen 1999: Saukkonen, Pasi, Suomi, Alankomaat ja kansallisvaltion identiteetti-politiikka. Pieksämäki.
- Savolainen 1994: Savolainen, Raimo, Suosikki senaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892. Helsinki.
- Scharfe 1984: Scharfe, Martin, The Distances between the Lower Classes and Official Religion: Examples from Eighteenth-Century Württemberg Protestantism. Teoksessa *Religion and Society in Early Modern Europe 1500–1800*. George Allen & Unwin Ltd. London.
- Seppänen 2002: Seppänen, Janne, Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa. Tampere.
- Siikala 1991: Siikala, Anna-Leena, Kertomukset, kulttuurinen tieto ja kansanperinne. Teoksessa *Nykyajan sadut*. Jyväskylä.
- Sirkkunen 1998: Sirkkunen, Esa, Yksi uutinen – monta puntaria. Teoksessa *Sopulilippuri. Mediakritiikin näkökulmia*. Toim. Heikki Luostarinen, Ullamaija Kivikuru, Merja Ukkola. Jyväskylä.
- Sivenius 1992: Sivenius, Hannu, Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Teoksessa *Platonista Bakuniniin. Poliittikan teorian klassikoita*. Helsinki.
- Sjöblom 1996: Sjöblom, Marko, Rukouspäiväjulistusten poliittinen teologia. Teoksessa *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. Toim. Raimo Savolainen. Helsinki.
- Smith 1991: Smith, Anthony D., National Identity. Penguin Books Ltd. London.

- Snellman 1928: Snellman, J. V., Kootut teokset. 2. osa. Porvoo.
- Strauss 1984: Strauss, Gerald, *Lutheranism and Literacy: A Reassessment*. Teoksessa *Religion and Society in Early Modern Europe 1500–1800*. George Allen & Unwin Ltd. London.
- Stråth 1994: Stråth, Bo, *The Swedish Path to National Identity in the Nineteenth Century*. Teoksessa *Nordic Paths to National Identity in the Nineteenth Century*. *Nasjonal Identitet* nr. 1/1994, s. 55-63. The Research Council of Norway.
- Tiihonen 1994a: Tiihonen, Seppo, *Herruus*, osa 1. Eurooppalainen malli. Helsinki.
- Tiihonen 1994b: Tiihonen, Seppo, *Herruus*, osa 2. Ruotsi ja Venäjä. Helsinki.
- Tiihonen 1996a: Tiihonen, Seppo, *Suomalaisen hallitsemisen juuret*. Teoksessa *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. Toim. Raimo Savolainen. Helsinki.
- Tiihonen 1996b: Tiihonen, Seppo, *Hallinto ja kansalainen 1809–1917*. Teoksessa *Suomen keskushallinnon historia 1809–1996*. Toim. Raimo Savolainen. Helsinki.
- Tiihonen & Ylikangas 1992: Tiihonen, Seppo & Ylikangas Heikki, *Virka, Valta, Kulttuuri*. *Suomalaisen hallintokulttuurin kehitys*. Helsinki.
- Tommila 1988: Tommila, Päiviö, *Suomen sanomalehdistön alkuvaiheet*. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 1*. Kuopio.
- Tommila 1999: Tommila, Päiviö, *Suuri adressi*. Juva.
- Tommila 1998: Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo, *Sanomia kaikille*. *Suomen lehdistön historia*. Helsinki.
- Topelius 1894: Topelius, Zacharias, *Keisarin ja Suuruhtinaan Aleksanteri II:sen muisto huhtikuun 29 P:nä 1894*. Suom. Juhani Aho. Porvoo.
- Topelius 1981: Topelius, Zacharias, *Maamme kirja*. 58. painos. Ennen myöhemmän ajan lisäyksiä ja uudelleen kuvitettuna. Paavo Cajanderin suomennoksen pohjalta toim. Vesa Mäkinen. Porvoo.
- Valenius 1996: Valenius, Johanna, *Suomi-neidon kertomaa – suomalaisen identiteetin syntyminen ja määrittely kansallisten symbolien kautta ensimmäisellä sortokaudella*. *Kuva ja historia*. THArk 50. Turku.
- Vansina 1985: Vansina, Jan, *Oral Tradition as History*. James Currey Ltd. London.
- Viljanen 1986: Viljanen, Veli-Pekka, *Kansalaisten yleiset oikeudet*. *Suomalaisen oikeusajattelun perusteet*. Julkaisuja No. 5. Turku.

- Wiberg 1992: Wiberg, Matti, Thomas Hobbes. Teoksessa *Platonista Bakuniniin. Poliittikan teorian klassikoita*. Helsinki.
- Wortman 1995: Wortman, Richard S., Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. Vol. 1. Princeton University Press. Princeton.
- Wortman 2000: Wortman, Richard S., Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. Vol. 2. Princeton University Press. Princeton.
- Ylikangas 1982: Ylikangas, Heikki, Miksi oikeus muuttuu. Laki ja oikeus historiallisen kehityksen osana. Helsinki.
- Zetterberg 1986: Zetterberg, Seppo, Viisi laukausta senaatissa. Eugen Schaumanin elämä ja teko. Helsinki.
- Österberg 1987: Österberg, Eva, Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550–1850. Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen. Ett angeläget forskningsområde. HT 1987.
- Österberg 1989: Österberg, Eva, Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur. Scandia 1989.
- Österberg 1992: Österberg, Eva, Folklig mentalitet och statlig makt. Perspektiv på 1500- och 1600-talets Sverige. Scandia 1992:1.